

BALTŲ Archeologija

1996 Nr. 2(9)

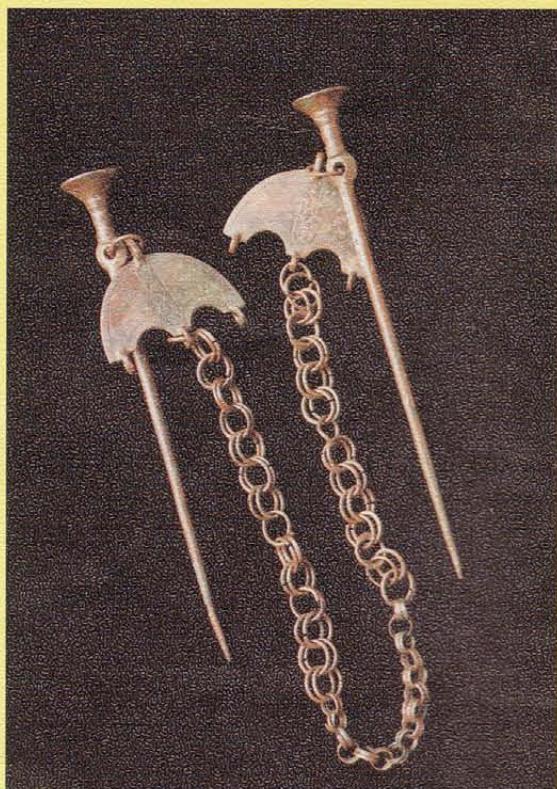

- ✿ Žemaičiai
- ✿ Svečias iš Alabamos
- ✿ Carlo von Schmitho byla
- ✿ Valstybės archeologijos komisija
- ✿ Vilniaus senojo Arsenalo lobis

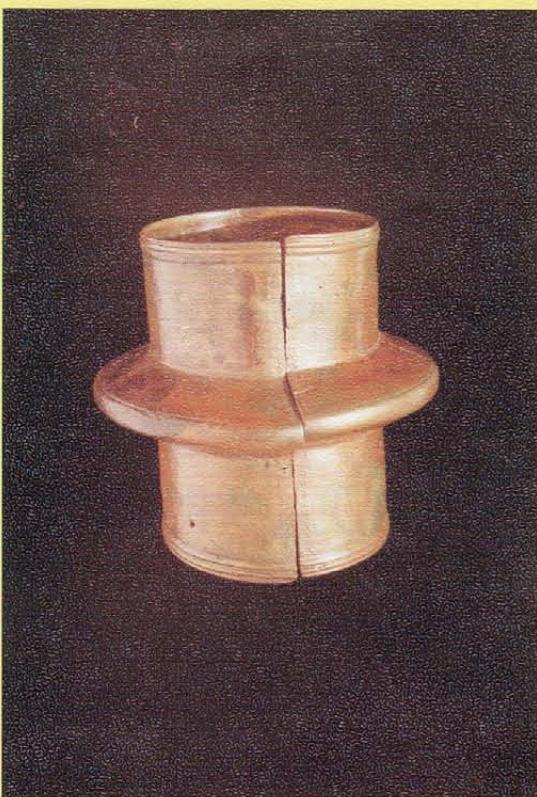
Senoviniai žemaičių papuošalai

VIII a. apgalvio dalis – žalvarinės plokštėlės, dengtos ornamentuotomis sidabro plokštėlėmis (Ringuvėnai, Šiaulių rj.)

VI-VII a. žalvariniai nuokamieniai smeigtukai su kabučiais ir grandinėle (Kaštaunaliai, Šilalės rj.)

VII-VIII a. žalvarinė apyrankė (Požerė, Šilalės rj.)

VIII a. žalvarinė vyro apyrankė (Ringuvėnai, Šiaulių rj.)

Radiniai saugomi Lietuvos
nacionaliniame muziejuje

Nuotraukų autorius Francisas Brukštas

Burkimės tirti baltų priešistorę

Pagal romėniškojo ir vėlesnių laikotarpių baltų laidojimo paminklų savitumus archeologai pradeda išskirti kultūrines sritis ir jas sieti su rašytinių šaltinių žiniomis. K. Tacito ir K. Ptolemėjaus veikalai dar ir dabar turi didelės reikšmės lokalizuojant vienos ar kitos baltų genties teritoriją, tyrinėjant ūki, tarpgentinius ryšius bei prekybą su antikiniu pasauliu. Tautų kraustymosi ir ikivalstybiniai laikotarpių apie baltų gentis pasirodė daugiau istorinių žinių. Tačiau tiek rašytiniai, tiek archeologiniai bei antropologiniai ir kalbiniai duomenys šiuo metu dar nėra iki galio susisteminti, archeologai nėra prięję vieningos nuomonės dėl atskirų genčių susiformavimo chronologijos, teritorinių ribų, jų raidos. Ne visos priešistorinių laikais baltų genčių apgyventos teritorijos yra vienodai ištirtos. Daugiau yra žinoma apie tas gentis, kurios gyveno dabartinių baltų valstybių - Lietuvos ir Latvijos - teritorijose. Ne maža dalis baltų teritorijos yra už dabartinių baltų valstybių sienų. Ne visų kaimyninių valstybių - Lenkijos, Gudijos, Rusijos, Estijos - archeologai baltų genčių formavimosi ir raidos klausimus laiko pirmiaeiliais. Aktualiausiai jie baltų šalių archeologams ir kitų sričių specialistams. Todėl reikštų pagalvoti, kaip turėtume elgtis, kad ši darbų dirbtai būtų suinteresuoti ir kaimynai. Privalome susirūpinti prūsų, jotvingių, skalvių, Dnepro aukštupio baltų (Bancerovo-Tušemlios, Moščino, Koločino kultūros) teritorijų tyrinėjimu ir tos medžiagos skelbimu.

Mums reikštų intis iniciatyvos kas metai ar keli organizuoti konferencijas, skirtas atskirų baltų genčių priešistorėi ir istorijai nušvesti, išleisti mokslinius ir poligrafinius požiūrius solidžius testinius leidinius. O pradėti reikštų nuo kuršių, žemgalių, selių, tų baltų genčių, kurių pagrindu formavosi lietuvių ir latvių tautos, nes šios medžiagos jau yra pakankamai ir ja disponuojame mes patys. Paprastai solidūs leidiniai patraukia kolegų dėmesį. Jeigu pasisektų sukurti dėmesio vertą leidinių, jis būtų savotiška paskata prie šio darbo šlietis kaimyninių šalių archeologams. Bendraudami dalintumas archeologijos mokslo pasiekimais, o tuo pačiu savaimė susiformuotų centras, į kurį plauktų informacija. Ne pro šalį būtų tam centrui turėti periodinį informacinių biuletenį, panašų į sovietų laikais archeologų leistą "Archeologičeskije otkrytija", kuris duotų kasmetinę archeologinių tyrinėjimų apžvalgą, tik dabar jau baltiškose teritorijose. Susižinojimo priemone galėtų būti ir praplesti Lietuvoje ("Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje") bei Latvijoje ("Zinātniskās atskaites sesijas meteriāli par archeologu") seniai einantys panašūs leidiniai.

Šio darbo iniciatoriumi ir koordinatoriumi galėtų būti Lietuvos archeologų draugija. Archeologų darbas turėtų būti analogiškas lituanistų vystomai veiklai.

ŠIAME NUMERYJE:

□ REDAKTORIAUS ŽODIS	1
Burkimės tirti baltų priešistorę	1
□ GENTYS	
Adolfas Tautavičius	2
Žemaičiai	
□ SUKAKTYS	
Adolfas Tautavičius	6
Žemaitijos archeologas	
□ POKALBIAI	
Svečias iš Alabamos	
C. Roger Nance	8
□ DIRBINIAI	
Andra Simniškytė	10
Senojo ir viduriniojo geležies amžiaus geriamieji ragai Lietuvoje	
□ TYRINĘTOJAI	
Algimantas Katilius	14
Carlo von Schmitho byla: areštas ir teismas	
□ EKSPOZICIJOS	
Kestutis Švėgždavičius	17
Žemaičių "Alkos" muziejus	
□ ISTORIJA	
Nastazija Keršytė	24
Valstybės archeologijos komisija	
□ NUMIZMATIKA	
Vytautas Smilgevičius	33
Vilniaus Arsenalo lobis	
□ ATSILIEPIMAI	
Eugenijus Ivanauskas	35
Senkapių tyrinėjimai: atradimai ir praradimai	
□ SUMMARY	38
□ PEZIOME	39
□ KRONIKA	40

Pirmame viršelyje - X-XI a. žemaitės kepuraitė iš Žvilių kapinyno kapo Nr. 4 (Šilalės r.j.), restauruota B.Pinkavičiūtės, saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (Franco Brukšto nuotr.). Kepuraitė pagaminta iš žalvarinių žiedelių - grandelių, suvertų ant plonos virvutės. Susidarančios juostelės susukamos ir susiuviamas į kūgio ar pusrutulio formos kepuraitę. Priekinis kepuraitės kraštas papuoštas klevo sėklas formos kabučiais.

ŽEMAIČIAI

Žemaičių prieistorė yra žymiai sudētingesnė nei buvo manyta, o jų gyventos teritorijos dar ir šiandien tikslinamos

ADOLFAS TAUTAVIČIUS

Vakarinėje Lietuvos dalyje gyvena lietuvių – žemaičių*, kabantys savo tarme, kurią sunokai supranta Aukštaitijos, Dzūkijos gyventojai. Jie minimi nuo XIII a. pradžios. 1219 m. žemaičių kungių iškaiščiai kartu su visos Lietuvos didikais dalyvavo susitarime su tolimos Voluinės valdovais. Vėliau jie kovojo su Mindaugu dėl savo savarankiškumo, mušę į savo kraštą bessiveržiančius kalavijuocius prie Šiaulių (Saulės) 1236 m., prie Durbės – 1260 m., prie Skuodo – 1270 m., ne kartą kovési prie Klaipėdos. Jie nepasidavė kryžiuočių pavergiami, kai Lietuvos valdovai bent tris kartus (1382 m., 1398 m. ir 1400 m.) buvo žemaičių jiems atidavę. Žemaičių gyventuose plotuose kryžiuočiai taip ir neįstengė įsitvirtinti, nepasistatė čia né vienos pilies. Žemaitija neleido Prūsijos ir Livo-nijos ordinams sujungti savo valdų XV–XVIII a. žemaičiai taip pat sugebėjo išsaugoti kai kurias laisves. Jų bajorai ir valstiečiai, gyvendami toliau nuo polonizacijos centro, lengviau išsaugojo lietuviškumą, kai rytiniuose ir pietrytinuose pakraščiuose gyvenusių lietuvių nemaža dalis XVI–XX a. sulenkėjo ir sugudėjo.

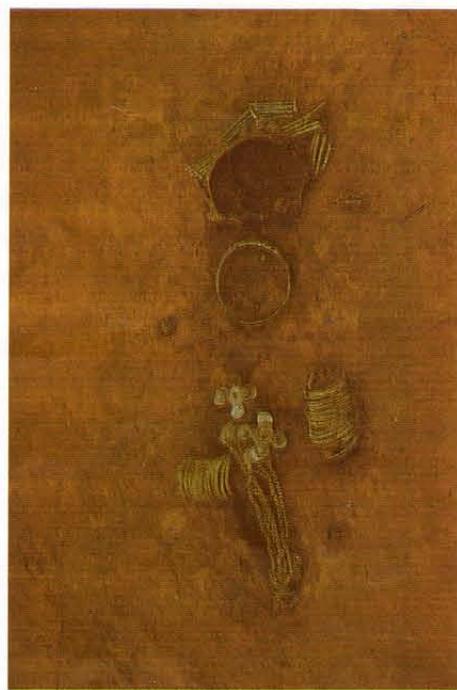
Požerės kapinynas, Šilalės rj. (1966 m.)

Nuo XIII a. pradžios vykusi kova už savarankiškumą, už išlikimą išugdė žemaičių tau-pumą, atkaklumą, užsispypimą, atsargumą, nepasitikėjimą svetimaisiais. Sie senieji žemaičių būdo bruozai pastaraisiais dešimtmeciais sparčiai nyksta dėl padidėjusios migracijos, senųjų kaimų sunaikinimo ir įvairių civilizacijos “laimėjimų”.

Žemaičių kilmė, jų etninė istorija mažai tyrinėta. Daugiau dėmesio ji susilaukė tik pastarųjų poros dešimtmeciu laikotarpiu.

Įžymasis kalbininkas K. Būga po pirmojo pasaulinio karo, remdamasis tuometinių kalbos studijų duomenimis ir rašytinių šaltinių žiniomis, sukūré hipotezę, kad mūsų protėviai į dabartinės Lietuvos teritoriją atėjo iš kaimyninės Baltarusijos tik Didžiojo tautų kraustymosi metu, ty., tik maždaug prieš pusantro tūkstantmečio. Dabartineje Žemaitijoje iš pradžių apsigyvenę kuršiai, kurie iš čia išstūmė iki tol gyvenusius lybius – suomius – estų protėvių giminaicius. Ir tik IX–XIII a. slavų spaudžiamai lietuvių pasistūmėjė į vakarus, į kuršių žemes. Tad Žemaitijoje likusi kuršių dalis sulietuvėjusi, taip ir sisidarę žemaičiai, o kartu lietuvių suskilę į aukštaičius ir žemaičius.

Archeologų J. Puzino (Lietuvoje), F. Balodžio, E. Šturmo (Latvijoje), H. Mooros ir kt

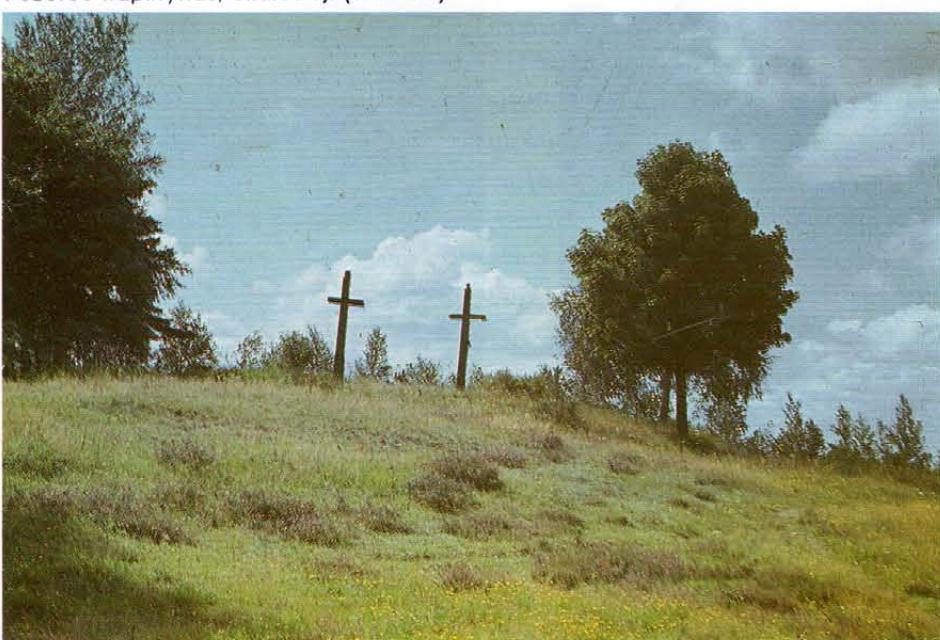

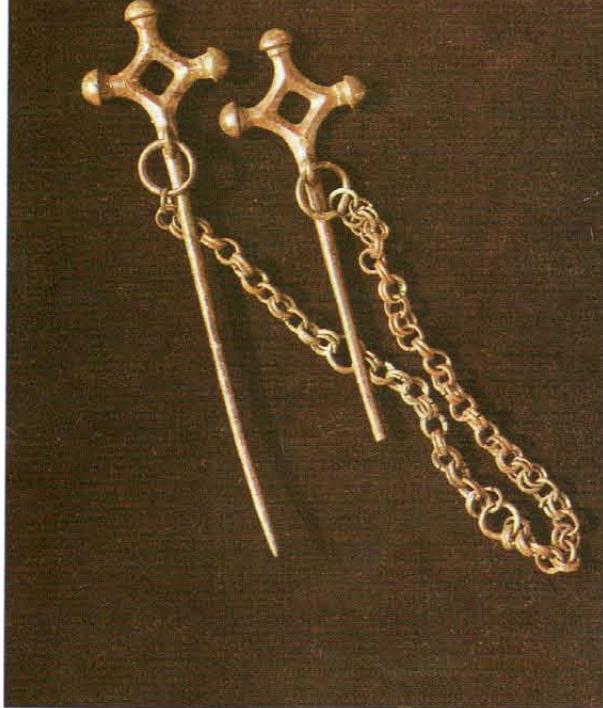
VI a. moters kapas Šarkuose, Šilalės rj.

(Estijoje), W. Gaerte's, C. Engelio ir W. La Bame (Rytprūsiuose) tyrinėjimai parodė, kad apie žymesnius etninės sudėties pakitimius IV–V a. lietuvių, latvių, prūsų ir jotvingių protėvių gyventuose plotuose kalbėti nėra jokio pagrindo. Minėta K. Būgos hipotezė 1938 m. susilaukė J. Puzino kritikos. Tačiau atskirų baltų genčių gyventiems plotams išskirti ir jų kultūros raidai atsekti Lietuvoje tuo metu dar trūko duomenų.

Pastarųjų kelių dešimtmeciu kalbiniai ir archeologiniai tyrimai Lietuvoje, Latvijoje ir Baltarusijoje patvirtino, kad plotuose tarp Vyslos žemupio ir Dauguvos vakuose, iki Dnepro aukštupio baseino rytuose (o gal ir dar didesniuose plotuose) bent nuo akmens amžiaus pabaigos gyveno mūsų protėviai – baltų gentys. Ir Žemaitijoje nežinome finougriskų upių bei ežerų vardų, kurie turėjo išlikti, jei finougrai čia būtų gyvenę ilgus šimtmecius. Ateivai paprastai perima senųjų gyventojų duotus vardus. Taigi atsižvelgiant į šiuos argumentus, tenka keisti pažiūrą į mūsų protėvių apsigyvenimo prie Baltijos datą. Jie čia gyvena ne pusantro, o daugiau kaip keturis tūkstančius metų.

* Apie žemaičius teko rašyti keletą kartų. Šiam straipsniui panaudotas 1992 m. leidinyje "Mokslas ir Lietuva" spausdintas tekstas.

VII a. kiaurakryžiai smeigtukai (Požerė, Šilalės rj.)

Bronzos amžiaus ir geležies amžiaus pradžios (antras ir pirmas tūkstantmetis prieš Kr.) paminklų tyrimai Žemaitijoje yra menki. Turimas nedidelis to laikotarpio archeologinės medžiagos kiekis dar neleidžia išskirti mažesnių kultūrinų sričių, kurias paliko tuo metu ten gyvenę žmonės.

Dabar žinome, kad II–I tūkst. pr. Kr. dideiliuose baltų gyventuose plotuose – nuo Kuršo vakaruose ir centrinės Baltarusijos rytuose – buvo paplitusi brūkšniuotosios keramikos kultūra, kuri laikoma rytų baltų kultūra. Šios kultūros gyvenviečių pėdsakų išliko ir šiaurinėje bei centrinėje Žemaitijoje (Dapšiai, Imbarė, Kukiai ir Zastaučiai Mažeikių rj., Akmenėnkinė ir Alsėdžiai Plungės rj., Pilsūdai Šilalės rj., Paplienija ir Lukšto ež. šiaurinė pakrantė, Telšių rj.). Baltijos pajūryje, Kuršių marių rytinėje krante tuo metu gyvenę žmonės paliko savo sudegintų mirusiuju kapus pilkapiuose su koncentriniais akmenų vainikais, kartais dar iš akmenų sukrautais rentiniu. Panašūs pilkapiai yra paplitę ir prūsų protėvių gyventoje Semboje, todėl jie laikomi vakarinių baltų palikimu. Minėti pilkapiai liudytų, kad vakarinių baltų–prūsų protėvių gyvento tuo metu ir Lietuvos pajūryje.

Tiesa, įvairiose Žemaitijos vietose rasta irgi akmenų vainikų pėdsakų arba žmonės pasakoja apie juos. Tokias vietas sužymėjo habil. dr. L. Vaitkuskienė (Lietuvos archeologija, kn. 13, pav. 215; galima dar pridėti Noliškius Šiaulių rj., žr. Černiauskas M. 1978, pav. 7). Dažniausiai vainikų išlikę tik fragmentai ar iš viso jų jau nebéra. Todėl dažnai neaišku, ar tai buvę kapai su akmenų vainikais, ar tai pilkapių pėdsakai, kaip, pavyzdžiu, Pailgotyje Šilalės rj. arba Plaučiškiuose Pakruojo rj.

Paskutiniai amžiaus prieš Kr. Lietuvos pajūryje gyvenusios vakarų baltų gentys émė

skilti. Tai rodo dr. P. Kulikausko tyrimai Kurmaičiuose, dr. E. Grigalavičienės Egliškiuose ir I. Jablonskio Padvariuose (visi šie paminklai yra Kretingos apylinkėse, visi jie iš I tūkst. prieš Kr. pabaigos ar I-II a.). Mirusiuosis toliau degino, laidojos sudegintus be įkapų, kapus supo akmenų vainikais, kurie jungėsi vienas su kitu, arba laidojos toliau pilkapiuose, vis dažniau užkasdami mirusius nedegintus, iš kapus dėdami metalinių papuošalių. Panašūs pilkapiai I a. émė plisti vakarieniam Žemaičių aukštumos pakraštyje, o vėliau ir tollyn i rythus. Jų rasta Paragaudyje prie Kvėdarnos, Vienragiuose (Tverų apyl.) ir kitur.

Taigi, atrodo, kad dalis žmonių iš pajūrio paskutinį šimtmetį prieš Kr. ar pirmą

šimtmetį po Kr., ieškodami geresnių ūkiniių sąlygų, o gal dėl kitų priežasčių émė keltis į centrinę Žemaitijos dalį ir į Kuršą bei pietų Latвиą. Ilgainiui jie susiliejo su čia nuo seno gyvenusiomis brūkšniuotosios keramikos kultūros gentimis. Žemaitijoje I a. paplito paprotys mirusiuosius laidoti pilkapiuose nedegintus su geležiniais įrankiais ir ginklais bei žalvariniais ir

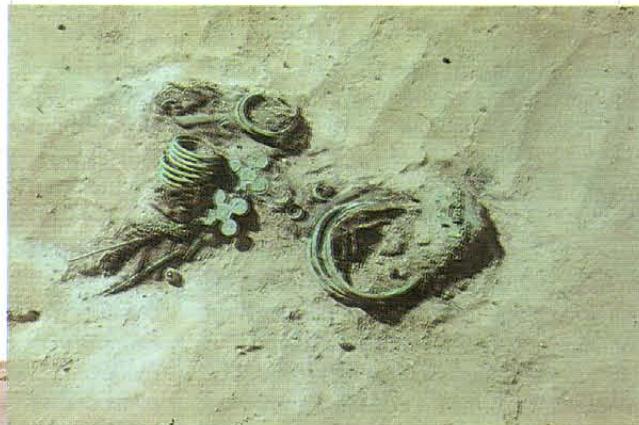
VII–VIII a. moters kapas Požerėje

kitų spalvotųjų metalų papuošalių. Pajūrio srityje apie II a. paplito pilti pilkapius išnyko, išliko tik akmenų vainiku apsupti kapai.

Kristaus eros pradžioje susidaré gana didelė Lietuvos–Latvijos pilkapių kultūrinė sritis, atskilusi nuo brūkšniuotosios keramikos kultūros. Ji apémé centrinę ir šiaurinę Žemaitijos dalį, plito toliau į rythus ir į šiaurę, apémé Mūšos ir Nemunėlio baseinus, o Latvijoje siekė Dauguvą. Žemaitijoje tuo metu gyveno gerokai daugiau žmonių. Tarp Jūros ir Dubysos esančiuose plotuose žinome buvus bent keliasdešimt pilkapynu. Greičiausiai Kr. e. pradžią siekia ir dauguma Žemaitijos pilakalnių, nes, kaip parodė 1984 m. Šatrijos pašlaitėje tirta gyvenvietė, žmonių čia gyventa nuo Kr. e. pradžios.

Lietuvos–Latvijos pilkapių kultūra buvo palyginus trumpaamžė. IV a. ji suskilo į tris mažesnes kultūras žemaičių centrinėje Žemaitijos dalyje, į šiaurę nuo jos, už Mūšos buvo žemgaliai, o ryčiau – séliai. Taip jas vadinti nuo V a. galime drąsiai, nes nuo to laiko iki pat XI–XIII a. (iki jų vardų paminėjimo) nepastebime staigūj didesnių mirusiuų laidojimo papročių ir materialinės kultūros pakitimų. Tačiau, galimas dalykas, žemaičių, kaip žemgalų ir sélų vardas yra senesnis. Taip galvoti leidžia sūduvius ir galindų paminėjimus I a.

VIII a. moters kapas Požereje

Jų tuo metu gyventos teritorijos ir kultūros archeologai nepajégia išskirti, tebesiginčia. Todėl ir žemaičių vardas gali būti senesnis negu atitinkama archeologinė sritis.

Lietuvos–Latvijos pilkapių kultūros susklimo į mažesnės žemaičių, žemgalų ir sélų kultūras priežastys tebéra neaiškios. Jų stengiasi paaiškinti žmonių atsikėlimu į Žemaitiją iš centrinės Lietuvos dalies – Nevėžio baseino. Tie iš žemumų atėję žmonės "sulietuvinę" anksčiau Žemaitijoje gyvenusius vakarinus baltus ir netgi jiems vardą galėję atnešti iš Vidurio Lietuvos. Šią V a. migraciją į vakarus – į Žemaitiją – bandyta paremti mirusiuų deginimo papročio plitimui žemaičių gyventuose plotuose. Tačiau keliolikoje žemaičių kapinynų yra ištirta daugiau kaip 1000 V–X a. kapų, bet rastas tik vienas V–VI a. sudeginto vaiko kapas Pagrybyje. Taigi kol kas archeologijos duomenų tokiam aiškinimui paremti visai neturime, o antropologinės medžiagos irgi labai maža.

VIII a. balnelinė antkaklė iš vyro kapo Požerėje, Šilalės rj.

Gali būti, kad I–IV a. pilkapiai minėtoje didelėje teritorijoje buvo daug įvairesni, jie turėjo kai kuriuos lokalinius skirtumus. Pavyzdžiu, Žemaitijoje vyros jau tada laidojos dažniausiai su ietimis (Paalksniai, Paragaudis, Pribitka, Zastaučiai, Žaduvėnai), o teritorijoje, kur vėliau randame aukštaičių ir selių paminklus, ietigalių nėra arba jų labai maža. Pavyzdžiu, Raginėnuose rasta gana daug kirvių, bet nėra ietigalių. Atidžiau peržiūrėjė pilkapių medžiagą, tikriausiai pas tebetume ir daugiau skirtybių.

XIX a. pabaigoje ir pirmaisiais XX a. dešimtmečiais Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos laukai dar buvo nusėti didesnais ir mažesnais pilkapynais, kuriuos mūsų tėvai vadino milžinkapiais (šį vardą mini jau D. Poška XIX a. pradžioje) ir švedkapiais. Iš žemės supilti kelių ar keliolikos metrų skersmens žemės kauburių–kapčių, apdėti didelių akmenų vainiku, slėpė I–IV a. šiose vietovėse gyvenusių mūsų protėvių kaulus. XX a. pradžioje pradėjus kaimams skirstytis į vienkiemius, plečiantis dirbamiems laukams, ėmėme juos smarkiai ardyti: lupome akmenis statyboms, keliamas gristi, arėme kapus, o pilkapių likučius nušlavėme nuo žemės paviršiaus pokario metais melioruodami laukus. Taip beveik visiškai sunaikiname vieną iš savo praeities pažinimo šaltinių.

Archeologiniai kasinėjimai atskleidė, kad žemaičių pilkapiuose I a. dažniausiai laidota po vieną – du mirusiuosius, o vėliau – ir po keletą. Juos laidojos nedegintus, į kapą dėjo vyru ietis, kirvi, peili, vyru ir moteriai – metalinių papuošalų – antkaklę, segę, apyrankes ir kt. Taigi tuo metu Žemaitijoje gyvenę žmonės jau turėjo nemažai geležies ir spalvotų metalų, mokėjo vietoje juos apdirbtį. Matyt, tada, šiek tiek palengvėjus žmonių gyvenimo sąlygomis, greičiau didėjo jų skaičius, atsirado didesnų gyvenviečių, kurios tapo ūkinio ir religinio genties gyvenimo centrais, jungė apylinkėse išsibarsčiusias sodybų grupeles. Taip laikais sodybų jau būta prie žinomiausių Žemaitijos piliakalnių – Šatrijos, Paplienijos, bet jų iki šiol dar nespėjome plačiau patyrinėti.

Tad ir IV–V a. iš suskilusios Lietuvos – Latvijos pilkapių srities išsiskyrusią žemaičių

X–XI a. moters kapo detalė Žviliuose, Šilalės rj.

aukštaičių veikiami, dalis jų mirusiuosius imalaudoti sudegintus (Bikavénai, Paluknys ir kt.), bet kaip placiai šis naujas paprotys paplito ar tapo vyraujantis, dar nežinome. V a. mirusieji laidojami dažnai šalia senesnių pilkapių, kartais dar įkasami ir į seną pilkapių, bet naujų žemaičių jau nebepila. Laidojimas žemėje iškastose duobėse, o ne pilkapiuose tuomet plito ir kaimynų žemgalių gyventame krašte.

Įsivyravo paprotys vyros ir moteris laidoti galva į priešingą pusę (tai būdinga ir kaimynams kuršiams, ir žemgaliams, ir seliams). Į kapą toliau dedama įrankių, ginklų. Ypač dažnai vyrai laidojami su ietimis, kartais su trumpu platiu kertpeiliu, o nuo IX–X a. – retkarčiais ir kalaviju. Vyrams drabužis buvo papuošiamas – susiegamas viena ar dvieju metalinėmis segėmis, bet retai sujuosiamas diržu: kapuose sagtys retai randamos (gal tada dažniau naudojo austas juostas). Moteris kartais laidodavo su vainiku (apgaliui) ant galvos: tą vainiką sudarė kelios eilės žalvarinių įvijelių ir skersinės plokštelės. Be to, buvo dedamas dar kažkokas galvos apdangalus, kurio išlieka tik prie pakaušio gulinti stambi žalvarinė įvija, pilna storų vilnonių siūlų. Ant krūtinės moterai greičiausiai padėdavo sulankstytą skarą (pečiamas apsigaubti), o su ja ir porą žalvarinių – dažnai dar ornamentuota sidabro plokštele puoštų – smeigtukų su ilgomis grandinėlėmis, kuriomis apvynioti suglausti smeigtukai arba jos suspaustos į gnužulą. Ši "smulkmena" atskiria žemaitės kapą nuo žemgalės, kuriai po vieną smeigtuką buvo įsegama į tokią skarą priekyje, pečių srityje, o juos jungianti grandinėlė puošė krūtinę.

Kitos kaimynės – kurės dažniausiai drabužin įsisegdavo tik vieną didelį smeigtuką su keliomis trumpesnėmis grandinėlėmis, o aukštaitės, skalvės ir lamatiės visai nenuadojo smeigtukų krūtinės puošimui.

Maždaug tą patį galima pasakyti ir apie kitus tada naudotus papuošalus. Jie turi daug bendrų bruožų, bet kartu ir skiriasi: atskiro gentys juos darė skirtingu dydžiu, kartais skyresi ir jų ornamentas arba jie buvo skirtingai dėvimi. Pavyzdžiu, žemaitės prie smeigtukų, o vyrai prie segių vilnoniu siūlu pririšdavo

po gintaro karoliuką, matyt, amuletą, kuris papuošalo savininką saugojo nuo ligų, piktų akių, kerų ar kitų negandų. Kuršai (vyrai ir moterys) tokius pat smulkučius 1–2 karoliukus, matyt, prikabindavo prie galvos apdangalo ar plaukų. Kartais tokios smulkmenos ir padaeda atskirti giminiškas kultūras. Rankas jie dažnai puošdavo apyrankėmis, kurių forma, kaip ir segių, ilgainiui kito (su iškilia briauna, rankogalinės, ivijinės ir kt.).

X a. moters kapas Bikavėnuose, Šilutes rj.

Randame ir pavienių, anai epochai būdingų įdomių papuošalų. Bikavėnų, Paragaudžio, Upynos, Žasino ir Žvilių kapinynuose rasta X–XI a. palaidotų turtingesnių moterų su nupjauto kūgio formos ir pulsutulio formos kepuraitėmis. Jos būdavo daromos iš storų lininių siūlų, susukus ploną virvutę, ant kurios suvertos nedidelės žalvarinės grandeles. Siūdami vieną prie kitos tokias, žalvario grandeles padengtas, virvutes, anų laikų meistrai gaudavo metalu dengtą, bet elastiną kepuraitę. Į jos priekinių kraštų buvo įkabinama dar keloliuka klevo sėklas formos kabucių. Keprėlei pasidaryti reikėjo apie 4000 žalvario grandeles. Sie ir kiti papuošalai byloja apie senovės žemaičių amatinių išmonę.

Vyrų kapuose galvos srityje, virš karsto ar šalia jo, dažnai randame žirgo kaukolės, o kartais ir dalį kojų kaulų. Tai būdinga laiktarpiui nuo V–VI a. iki pat XII–XIII a. Atrodo, kad žirgas tuo metu buvo apeiginis šermenų

valgis, o suvalgyto žirgo iškamša su galva ir kojomis buvo įdedama į kapą. Ji, matyt, ne tik simbolizavo žirgą (kartais tarp dantų būna žąslai), bet buvo ir magiškoji priemonė mirusiojo ramybei užtikrinti. Ne tik baltai, bet ir germanai tikėjo, kad žirgas, jo kaukolė baido pilktasią dvasias, saugo nuo nelaimių. Žirgų kaukoles pamaudavę ant karties šalia savo sodybų ir tt. Žemaičiai ši paprotį perėmė greičiausiai iš skalvių ar lamatietėlių protėvių, kurie panašių papročių laikėsi nuo Kr. e. pradžios. Idomu, kad greta gyvenę kuršiai šio papročio neperėmė, tenkinosi tuo, kad vyrai į kapą įdėdavo žąslus. Rytiniai žemaičiai kaimynai – aukštaičiai, gyvenę Nevėžio baseine ir prie Nemuno, nuo V–VI a. savo mirusiuosius vis dažniau degino, o žirgą laidoją nedegintą, bet atskiroje nuo mirusiojo duobėje.

Žemaičiai, kuršių ir žemgalių kapinynų pakačiai dažnai aptinkamos įvairaus dydžio duobutės su degėsiais, kuriose kartais būna viena kita šukė ar kitas radinėlis. Matyt, čia vyko apeigos mirusiuosius atminimui pagerbti.

XI a. (greičiausiai šio amžiaus antroje pusėje) ir tarp žemaičių plito mirusiuosius deginimo paproty. Suardytų sudegintų mirusiuosius kapų ir apdegusių to laikotarpio dirbinių rasta Antininkų, Pagrybio, Požerės, Šiaudalių (visi Šilalės rj.), Pašatrijos (Telšių rj.), Paalksnų (Kelmės rj.), Jakštaičių-Meškių (Šiaulių rj.), Paluknio (Raseinių rj.) ir kituose kapinynuose. Tačiau dar nežinome, ar XII–XIII a. (o gal ir XIV a.) mirusiuosius deginimo papročiai vyrauva, ar greta sudegintų kapų dar buvo laidojami ir nedeginti mirusieji. Nežinome ir kada šis paproty išnyko – XIV a. ar XV a. pradžioje. XIV–XV a. nedegintų mirusiuosius kapuose dar randame nemaža metalinių papuošalų: žalvarinių segių, žiedų, kartais antkaklė, kabutų, kirvių ar peilių.

Pagarbus mirusiuosius laidojimas, gausios įkampės ir vėlesnės apeigos šalia kapų rodo protėvių kulto stiprumą. Ypatinga pagarba protėviams, jų kapams, stiprino prierašumą, pagarba ir tėvų žemei, sodyboms. Ginklai daugelio vyru kapuose rodo, kad bendruomenę sudarė laisvi jos nariai. Šimtmeciais ugdytas laisvės pojūtis, pagarba ir meilė tėvų žemei padėjo žemaičiams apsiginti nuo kryžiuočių ir kalavijuocių, nuo jų priespaudos, leido išlikti laisvesniems bei savarankiškesniems.

Pagal laidojimo būdą ir kai kuriuos kitus bruozus išskiriama žemaičių kultūrinė sritis V–XII a. apėmė tik centrinę Žemaitijos dalį. Pietvakariuose žemaičių gyventus plotus Vainuto-Rietavo miškai skyrė nuo pamaryje buvusios Lamatos, šiaurės vakaruose – Telšių-Mažeikių apylinkėse žemaičiai siekė kurišių apgyventus plotus. Šiaurės rytuose – į šiaurę nuo Šiaulių – ribojosi su žemgaliu. Rytuose prie Šušvės ir Ariogalos apylinkėse – su aukštaičiais ir pietuoze – Tauragės apylinkėse – su skalviais.

Su visomis kaimyninėmis gentimis būta artimų ryšių. Tai rodo daugelis bendrų miru-

VII–VIII a. skliutakoje segė (Kaštaunalių, Šilalės rj.)

siųjų laidojimo papročių, dėvetų papuošalų ir t. t. Su vienais kaimynais tų bendrybių žemaičiai turėjo daugiau, su kitais – mažiau, o kartais vienų įtaka labiau jaučiamā laidoseinėje, kitų – kitose kultūros srityse. Pavyzdžiu, žemaičius su kuršiais ir žemgaliais siejo mada vyrams puošti segėmis, o moterims – smeigtukais, o kitos baltų gentys V–XII a. beveik išimtinai naudojo tik seges (smeigtukais kuršės ir lamatietės kartais prisegdavo dar ir galvos apdangalą prie plaukų). Žemaičiai ir žemgaliai ilgiausiai Lietuvoje laikėsi papročio mirusiuosius laidoti nedegintus, o su lamatietės kartais juos siejo panašus paproty išdėti mirusiam vyru į kapą žirgo galvą ar kartu su juo laidoti žirgo iškamšą.

Bendrų kultūros bruožų su viena ar kita kaimynine sritimi būtų galima išvardyti ir daugiau. Tai leidžia spėti, kad tarp senųjų genčių sąjungų šie ryšiai buvo ypač glaudūs, o kalbiniai-tarminiai skirtumai buvo ne tokie dideli. Tos gentys buvo artimesnės, kol ryšių nenutraukė politiniai įvykiai, karai. Tai tarsi patvirtintų faktas, kad XII–XIII a. émus suartėti žemaičiams ir pietinei kuršių dailai, XIII a. antroje pusėje – XIV a. pastaroji sužemaitėjo, o Livonijoje likusi dalis kartu su žemgaliais susulatėjo. Žemgalių gyvento ploto pietvakarių pakraštys (Akmenės ir iš dalies Joniškio rajonai) taip pat įsiliejo į žemaitiškai šnekančių sritį. Taigi XIII–XVI a. žemaičių gyvenamų plotų išsiplėtė į vakarus ir į šiaurę. Rytinė riba liko mažai pakitus. Nors Nevėžis dažnai nurodomas žemaičių rytime riba, žemaičių tarmė Nevėžio nesiekia.

Lieka pridurti, kad V–XII a. žemaičių kultūra nebuvó vienalytė. Skirtojų galėjo atsirasti dėl vienamie ar kitame pakraštyje buvusios stipresnės kaimyninės genties įtakos ar kitų priežascių.

Atrodo, kad remdamiesi dabar tyrinėtų kapinynų medžiaga galime išskirti 3 sritis (tyrinėjimams plečiantis ateityje galbūt išsiskirs jų daugiau):

1. Šiaurinė sritis, kurią pažistame iš Juod sodės, Lieporių (Šiaulių rj.), Maudžiorų, Sauginių kapinynų tyrinėjimų bei iš Cibirkų ir Ringuvėnų kapinynų radinių. Čia jaučiamai ryšiai su pietiniu žemgalių kultūra (o gal žemaičiai įtakojo pietinius žemgalius?). Pavyzdžiu, žemgalių kapinynuose rastiems VII–VIII a.

apgaliuojamas iš stambių plokštelių (Lieporiai, Jauneikiai) analogiškų turime iš žemaitiškų kapinynų (Maudžiorai, Lieporai, Sauginiai, Ringuvėnai).

2. Pietvakarinę sritį pažistame iš tyrinėtų Akmenos-Jūros baseino kapinynų (Bikavėnų, Kaštaunalių, Pagrybio, Požerės, Šarkų, Žvilių ir kt.) ir V. Statkevičiaus surinktos medžiagos iš ardomų paminklų. Čia jaučiamā lamatietėlių ir kuršių įtaka. Sunkiai įtikimas teiginys, kad ši teritorija I tūkstantmečio viduryje “greičiausiai karine prievarta buvo inkorporuota” į žemaičių teritoriją (Vaitkuskienė L., 1990, p. 41). Čia žinome keletą pilkapynų (Adakavas, Pajūralis, Paragaudis, Požerė) iš I–IV a. Be to, verta prisiminti, kad baltų gentims būdingas tolerantiškumas. Pavyzdžiu, VI–VIII a. kuršių gyventame plote egzistuoja gotlandiečių skandinavų kolonija Grobyne prie Liepojos. Pavirvytėje tarp žemgalių kapų rasta X–XII a. kuršių kapų, kuriuose jie laidoti pagal savo genties papročius, su jiems būdingomis įkapėmis (Vaškevičiūtė I, 1989, t. 4, p. 55–67).

3. Pietrytinė sritis yra mažiausiai tyrinėta, mažiausiai ir pažistama (Paluknys, Vežlaukis). Jos paminkluose jaučiamā žemgalių ir aukštaičių kultūrų įtaka.

Neįtikėtinas yra “rytiniai žemaičiai”, kurie, pagal habil. dr. L. Vaitkuskienės, nuo seno gyvenę abipus Nevėžio ir buvę šios sąjungos “hegemonai”, išskyrimas. Iš tiesų, abipus Nevėžio gyveno aukštaičiai – žemaičių rytiniai kaimynai. Griniūnų, Plinkaigalio kapinynų tyrinėjimai parodė, kad ten gyvenę žmonės I tūkstantmečio viduryje savo mirusiuosius laidoto be iečių, moterys, kaip ir vyrai, puošesi segėmis, tuo metu čia pradėjo plisti paproty mirusiuosius deginti, ilgainiui čia imta laidoti ir žirgus atskirose duobėse arba ir kartu su sudegintais žmonėmis. Taigi šios srities laidosena, apranga skiriasi nuo žemaičių.

Žemaičiai, kaip ir kitų lietuvių ir latvių, genčių istorija yra daug sudėtingesnė, siekia kur kas senesnius laikus. Žemaičiai neatsirado XIII a., suskilus lietuviams į žemaičius ir aukštaičius ar kuršiams sulietuvėjus IV–V a.

Literatūra

Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1975, t. 2; V, 1977, t. 3.

Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.

Lietuvių etnogenezė. V., 1987.

Die Balten nordlichen Nachbarn der Slawen. Freiburg; Braunschweig, 1987.

Tautavičius A. Dėl mirusiuosius deginimo papročio plitimo V–VIII a. Žemaitijoje // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989, p. 28–33.

Vaitkuskienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praeitis. V., 1990, t. 1, p. 21–41.

Vaškevičiūtė I. Kuršių kapai žemgalių kapinynė // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, A serija, V., 1989, t. 4, p. 55–67.

Cedov B.B. Litorvskie plemena // Archeologija CCCP. Fino-ugryi ir baltai vėpoche su vėnevekovia. M., 1987. C. 381–397.

□ SUKAKTYS

Žemaitijos archeologas

Vitas Valatka yra vienas iš žymiausių archeologų, muziejininkų, kraštotoyrininkų, tyrinėjės, išaiškinės ir išsaugojės daug paminklų, menančių Žemaitijos prieistorę

ADOLFAS TAUTAVIČIUS

Archeologiniai paminklai Žemaitijoje XIX a. pradžioje susidomejo Dionizas Poška, vėliau Liudvikas Jucevičius ir kiti. XIX-XX a. pradžioje šioje srityje gilią vagą išvarė Tadas Daugirdas, Liudvikas Krzywickis. Po pirmojo pasaulinio karo atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje trūko archeologų, sunkiai kūrėsi archeologijos mokslo įstaigos. Apsiribota ardomų paminklų radinių rinkimu. Tik Šiaulių kraštotoyros draugija atliko nedidelius kelių kapinynų tyrinėjimus, o Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus prieistorės skyrius buvo pradėjęs Žemaitijos pilkapių ir kapinynų kasinėjimus. Okupacijos nutraukė darbus. Sovietmečiu į archeologinių paminklų tyrinėjimus įsijungė Vitas Valatka.

V. Valatka gimė 1927 01 26 Plungės rajono Keturakių kaime, mokėsi Plungės vidurinėje mokykloje, baigė Telšių suaugusiųjų mokyklą ir 1947 m. vasarą pradėjo dirbti Telšių "Alkos" muziejuje. Čia stalininių suvaržymų metais pradėjo formuotis direktoriaus B. Švėgždos vadovaujamas muziejininkų būrys, į kurį įėjo ir V. Valatka. Jam 1951-1952 m.

teko rengti "socialistinę" ekspoziciją. Tada pasimatė archeologinės medžiagos stygius, nes fonduose buvo tik atsitiktinių radinių iš vieno ar kito laikotarpio. V. Valatka, sužavėtas P. Tarasenkos knyguciu, ypač domėjosise nais, užmarštin nugrimzdusiais laikais. Jis su mokiniais ir vienas ima lankytis žinomus apylinkių paminklus, stengiasi susipažinti su jų būkle, rūpinasi jų apsauga, plečia savo akiratę.

Aptikęs ardomą Siraičių kapinyną prie Džiugo piliakalnio, 1956 m. organizuoja šio X-XIII a. paminklo kasinėjimus. Kasinėja su Mokslo akademijos Istorijos institutu, mokosi, skaito dar labai negausią archeologinę literatūrą, stengiasi įiskverbti į tolimą praeitį. 1957 m. savarankiškai užbaigia kasinėti šio kapinyno likučius.

1958 m. aplanko XIX a. pabaigoje E. Brenšteino kasinėtą Juodsodės kapinyną (ten buvo ištyrė 3 kapus). Kapinynas buvo smarkiai ardomas tarpukario metais, išlikę tik jo likučiai, į muziejų buvo patekė pavienių radinių iš suardytų kapų. V. Valatka čia ištyrė keliolika apardytų kapų, surinko atsitiktinius radinius. Grįžo į kapinyną dar 1960 metais. Siraičių ir Juodsodės kapinynų tyrinėjimai pa-

IX-XIII a. segės iš Paragaudžio ir Gintališkės kapinynų

rodė laidosenos skirtumus, nors tarp abiejų paminklų yra tik keliolikos kilometrų atstumas. Taip pamažu brendo įsitikinimas, kad Telšiai yra įsikūrę kuršių ir žemaičių genčių apgyventų plotų paribyje.

1959 m. V. Valatka pradėjo Paplienijos piliakalnio gyvenvietės tyrinėjimus, dirbo čia iki 1962 m. Ištyrė 525 kv. m plotą, aptiko turtingą radinių kultūrinį sluoksnį. Rasta lipdytos keramikos, apdegusių tinko gabalų, geležies lydymo krosnelių liekanų, šlako, trinamųjų girnų akmenų, akmeninių galastuvų, molinių Djakovo tipo svorelių, molinių verpstukų, geležinių peilių, kitų įrankių nuolaužų, ginklų, žalvarinių papuošalų, gintaro gabaliukų. Si gyvenvietės radinių kolekcija yra viena di-

džiausiu Žemaitijoje. Jį praturtino V. Valatko ir kitų archeologų žinias apie I tūkstantmetį ir ankstyvesnius laikus, papildė "Alkos" muziejaus ekspoziciją. 1967 m. V. Valatka tyrė Akmenskynės, Plungės rj. gyvenvietę, 1973 m. – Kukų gyvenvietę bei Renavo piliakalnį, Mažeikių rj. (1972 m.). Tyrinėjimai parodė didelę paminklų įvairovę, bet davė mažiau archeologinės medžiagos.

Pagrindinių dėmesį V. Valatka skyrė žemaičių kapinynams. Be jau minėtų Siraičių ir Juodsodės, 1963 m. jis ištyrė tris I tūkstantmečio pradžios pilkapius Vienragiuose, Plungės rj., 1974 ir 1975 m. kasinėjo suardytu pilkapių likučius Žaduvėnuose, Telšių rj., 1974 m. – Zastaučiuose, Mažeikių rj., su II–IV a. kapais. 1964 ir 1966 m. darbavosi Maudžioruose, Kelmės rj., kur ištyrė 134 IV–VI a. kapus, ir 1973 m. Paragaudyje, Šilalės rj., kur ištyrė 71 IX–XII a. kapą. Mažiau jam teko kasinėti kuršių kapus Gintališkėje, Plungės rj., kur 1968, 1969 ir 1971 m. ištyrė 52 kapus ir 150 apeiginių duobių. Jis vienas iš pirmųjų atkreipė dėmesį į šias prie kai kurių kapinynų išlikusias duobes. Neaplenkė jis ir velyvų senkapių – 1972 m. tyrinėjo Skérių senkapio likučius, Mažeikių rj., 1975 m. – Vembutų, Telšių rj., ir kitus. Dalis jo tyrinėtų paminklų buvo jö paties atrasti.

Ištisus dvidešimt metų jis lankė ir tyrė Telšių, Plungės, Šilalės, Mažeikių, Kelmės rajonų archeologinius paminklus. Kasinėjimų duomenis skelbė Mokslų akademijos Istorijos instituto leidiniuose, Maskvoje ējusiame metraštyje "Archeologičeskije otkrytija", "Kraštotoyroje", tuo metu ējusiame leidinyje "Muziejai ir paminklai", paminklus ir jų radinius populiarino rajonų laikraščiuose. Deja, ne viską spėjo atspausdinti, nes nebuvvo pakankamai leidinių, o dažnai buvo užrašoma pastaba "neaktualu". Liko nepaskelbtą kelių plačiau tyri-

Muziejuje 1974 m. lapkričio 3 dieną

nėtų paminklų medžiaga (Gintališkė, Paragaudis, Zastaučiai, Žaduvėnai ir, žinoma, Paplieiniai).

Kasinėjo dažniausiai su mokiniais, žadino jų smalsumą, susidomėjimą senovę, senovės paminklais, pagarbą jiem. Todėl nenuostabu, kad "užsikrėtę" šia liga keletas jų šiandien darbuojasi Lietuvos archeologijos srityje (Adomas Butrimas, Algirdas Girininkas). Kasinėjimų vietoje surengdavo radinių parodėlę, supažindindavo apylinkių gyventojus su jų praeitimis.

V. Valatka negalėjo atsidėti tik archeologijai. Jis buvo ir muziejiniinkas. Muziejininkystės, kaip ir archeologijos, teko mokyti. Mokesi iš savo kolegų, ypač vertino tuo metu Kretingoje dirbusį Krašto-tyros muziejaus direktorių J. Mickevičių, kraštotyrininką, ypač gerai pažinojusi kaimo būti, I. Jablonskį. V. Valatka buvo vienas iš pagrindinių naujos ekspozicijos 1965 m. ruošėjų. Eksponcijai placiai panaudojo savo tyrinėtų paminklų medžiagą. Daug teko padirbėti iren-giant liaudies buities skyrių po atviru dangumi, prisdėjo prie Žemaitės memorialinio muziejaus iengimo Bukantėje. Užmezgė ryšius

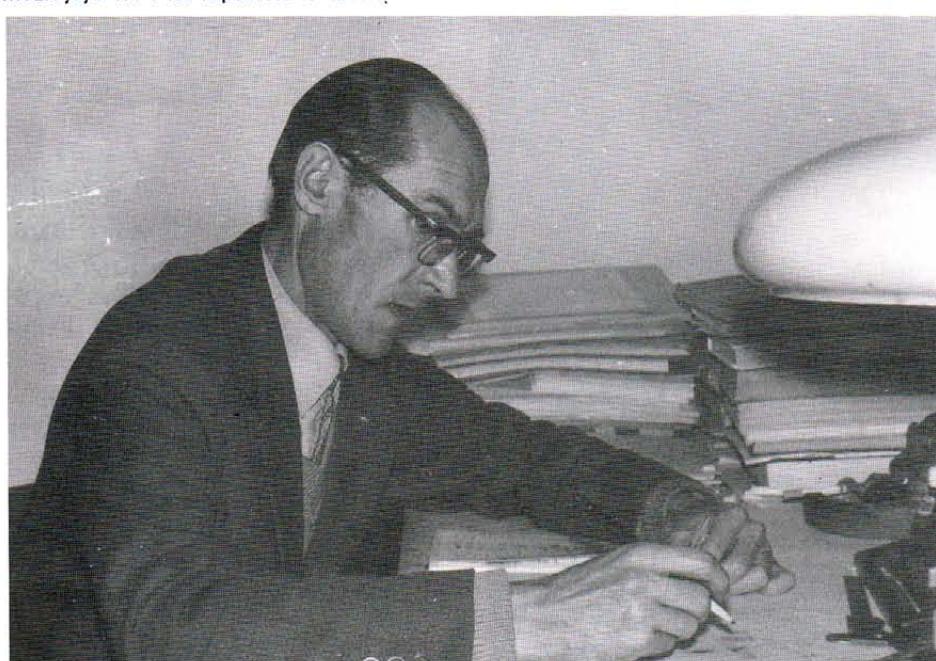

Tyrinėjant III–V a. geležies lydymo krosnelę iš Paplinio

su Liaudies buities muziejumi, su Literatūros muziejumi Kaune. Literatūrai V. Valatka nebuvo abejingas. Muziejuje organizavo V. Mačernio atminimo vakarą, kitus literatūrinius renginius. V. Valatka labai mėgo muziką. Kai būdavo su reikalais Vilniuje, visada vakarais stengdavosi patekti į geresnį koncertą. Svajojo ir "Alkos" muziejuje surengti nedidelius koncertus. Savo jis pasiekė – nuo 1971 m. "Alkoje" vyko kamerinės muzikos popietės, koncertavo geriausiai solistai.

V. Valatkos darbą nutraukė staigū mirtis 1977 m. rugpjūčio 23 d. Liko neužbaigtai, o kiti tik planuoti, bet nepradėti darbai. Laimingas tas tyrinėtojas, kurio darbą tėsia bendraminčiai. Vito Valatkos verstą praeities tyrimo vagą pratesé nuoširdi jo pagalbininkė – žmona Laimutė Valatkienė. Ji 1978–1984 m. pratesé Maudžiorų kapyno kasinėjimus, o vėliau tyrė kitus kapinynus (Godeliu, Plungės rj., Kuršu, Telšių rj., Žalakių, Kelmės rj. ir kt.), „Satrijos kalno“ gyvenvietę.

Kultūros paminklų paveldo centras ar Lietuvos istorijos institutas galėtų kartu su "Alkos" muziejumi paskelbti bent dalį V. Valatkos tyrinėjimų medžiagos, pagerbti ši Žemaitijos archeologinių paminklų tyrinėtą, juo labiau, kad kitaip metais sueina 70 metų nuo Jo gimimo.

Kultūros paveldo centro Archeologijos skyriuje šiu metų pradžioje du mėnesius dirbo Birminghamo (Alabamos valstija, JAV) universiteto, Antropologijos departamento profesorius C. Roger Nance. Jis mielai sustiko pasidalinti savo įspūdžiais apie mūsų ir JAV archeologiją bei savuosių tyrimus. Su juo kalbėjosi žurnalo bendradarbis Kęstutis K. Urba.

Mokslininkas iš JAV prof. C. Roger Nance prie mikroskopų Vilniuje, Kultūros paveldo centro Archeologijos skyriuje

SVEČIAS IŠ ALABAMOS

Kokia problema domėjotės Lietuvoje ir kokie preliminarūs rezultatai?

Tyrinėjimo objektas - puodu šukės, surastos prie Kretuono

Kultūros paveldo centre tyrinėjau keramikos liekanų, rastų neolitinėse gyvenvietėse prie Kretuono ežero, rinkinių. Ji sus-

kaupė daugelį metų ten kasinėjės dr. A. Girininkas, kuris ir sudomino šia medžiaga. Lietuvoje mano mokslinis darbas buvo susijęs su statistinių duomenų kaupimui ir jų apdorojimu kompiuteriu. Užfiksavau 27 kiekvienos iš 1580 keramikos šukių parametrus. Tarp jų – ir duomenis apie storį, spalvą, puošybą ir paviršiaus apdailą. Rezultatai, atrodo, nemažai žadantys, tačiau daug darbo dar laukia ateityje. Ankstyvojo, viduriniojo ir vėlyvojo neolito laikotarpių medžiagoje atsispindi pagrindiniai keramikos gamybos būdo pokyčiai. Ankstyvajame laikotarpyje į molio masę buvo dedama kriauklių, kriauklių ir sausų augalų – vidurinijame, o po to pereita tik prie augalijos naudojimo, tapusio pagrindiniu vėlyvajame. Dėl technologinių pokyčių palaipsniui plonėjo sienelės ir didėjo patys indai. Tai gali būti siejama su ekonominiais pokyčiais Narvos kultūros gyvenvietėse prie Kretuono.

Prašome pakomentuoti nau-

jausius poslinkius JAV archeologijoje?

Šiandieną didelė dalis JAV vyriausybės fondų lėšų, skirtų archeologijai, atiteka senovės gyvenviečių, kurių vietose planuojamos valstybės remiamos statybos, archeologiniams tyrimams. Nemažai archeologinių darbų vykdo ir privačios firmos. Jos sudarinėja kontraktus su vyriaušybe. Nemažai universitetų varžosi dėl šių fondų. Šis biznis vadinamas "kontraktu archeologija". Didžioji dauguma JAV archeologų mokėsi universitetuose. Šiandien daugelis dirba pagal sutartis universitetuose arba privačiose firmose.

Daug archeologų darbuojasi ir užsienyje, bet fondai šiemis darbams yra žymiai menkesni. Kasinėjant svarbias gyvenvietes prieikia plačią daugelio mokslo sričių tyrimų, ypač ten, kur likę augalijos ir gyvūnijos liekanų. Statistinių metodų ir kompiuterių panaudojimas palaipsniui keičia visą Amerikos archeologiją.

Papasakokite apie archeologinius žurnalus, leidžiamus JAV.

Šiaurės Amerikos prieistorės archeologijai, kuria domiuosi, skirta apie 20 žurnalų. Plačiausiai žinomi **American Antiquity**, **Mesoamerican Antiquity** ir **Ancient Mesoamerica**, atspindintys Meksikos ir Gvatemalos archeologiją. Leidžiami regioniniai žurnalai: **Southeastern Archaeology**, **Mid-continent Journal of Archaeology** ir **Plains Anthropologist**. Valtijų archeologinės draugijos remia tokius žurnalus kaip **Journal of the Texas Archaeological Society** ir **The Journal of the Alabama Archaeological Society**.

Kadangi Šiaurės Amerikos archeologija JAV yra laikoma antropologijos dalimi, daug svarbių straipsnių gali būti ir antropologijos žurnaluose – **American Anthropologist** ir **Current Anthropology**. Geras žurnalas, skirtas ne specialistams, plačiai nušviečiantis archeologinius tyrinėjimus pasaulyje, yra **Archaeology**.

Kaip jūs tapote archeologu? Ką pavyko nuveikti? Kuriuose pa-saulio kraštose teko tyrinėti?

Archeologija susidomėjau atsitiktinai, kai pakliuvau į archeologinės krypties mokyklą. Man patiko žmonės, su kuriais ten teko susidurti - mégstantys diskutuoći apie mano paties darbą.

Patirties igijau dirbdamas JAV vaka-

ruose. Už tą darbą gavau bakalauro laipsnį Kalifornijos universitete (Los Angeles) ir magistro laipsnį Vašingtono universitete. Filosofijos daktaro laipsnis man buvo suteiktas Austino universitete Tekesse. Nuo 1967 metų dėstau Alabamos universitete Birminghame, kur profesoriauju Antropologijos departamente.

Pagrindinis mano darbas – statistiniai kompiuteriniai akmeninių įrankių ir keramikos liekanų tyrimai. Labai įdomū tyri-

Pirmiausia pastebėsiu, kad neskaitau lietuviškai ir mačiau labai nedaug lauko tyrimų. Nuomonę susidariau iš pokalbių su Lietuvos archeologais. Matau, kad archeologija čia populiarū. Pavyzdžiu, šių dienų praktika tikriausiai kur kas geresnė, nei daugelyje JAV vietų. Pas jus archeologai, dirbantys pagal sutartis, dažnai ne-numeroja atskirų radinių, bet saugo juos plastikiniuose maišuose drauge su aprašymu ant popieriaus skiautės. Taip sutau-

Prof. C. Roger Nancy su žmona Vilniaus senamiestyje

mą atlirkau rytų Alabamoje, Lamaro kultūros gyvenvietėje, kur kartu dirbau su statistikos, osteoarcheologijos ir paleobotanikos specialistais Rekonstravome prieistorinės gyvenvietės ekologinę aplinką. Meksikos šiaurės rytuose kasinėjau kalnų olas kultūrinius sluoksnius. Tai ilgiausiai gyventa ola Meksikoje. Radiokarboniniu metodu nustatyta, kad ji buvo apgyventa nuo 8600 m. pr. Kr. iki 1700 metų. Neseniai išleidau knygą apie šios olas tyrimus.

Daugelį metų dirbau Gvatemaloje. Čia kasinėjau pirmosios dokumentuose aprašytos Gvatemalos druskos kasyklos liekanas Ramiojo vandenyno pakrantėje. Gvatemaloje tyrinėjau ir obsidiano peilių gamybą.

Visai neseniai pabaigiau keramikos iš Iximche gyvenvietės Gvatemalos aukštumose tyrimus. Ispanų užkariavimų laikais ši gyvenvietė buvo majų Cakchiquel sostine.

Kokia Jūsų nuomonė apie Lietuvos archeologiją? Kas turėtų būti pagerinta ir kokius naujus metodus vertėtų pritaikyti?

poma ir pinigų, ir laiko.

Atrodo, kad Lietuvoje, kaip ir JAV, yra dvi archeologų grupės. Vieni daugiausia užsiima kasinėjimu ir radinių kaupimu, o kiti tyrimu. Save priskirių antrajai grupei. Nuodugnūs kasinėjimai, pavyzdžiu, yra labai svarbūs nustatant senovės gyventojų socialinį sluoksniavimą ir darbą, tačiau jie mažai pasako apie tai, kaip dauguma žmonių gyveno ir kaip kultūros veikė jų aplinką. Lietuvos archeologai taiko ir naujus tyrimų metodus, naudoja kompiuterius. Ateis ir kitos naujovės, bet aš kasinėjimų metu rekomenduočiau naudoti sijojimo techniką. Dirvos sijojimas ar plovimas, ypač kai tiriamą smėlėta aliuvinė dirva, duoda daug medžiagos ir gerų radinių.

Ačiū už įdomų pasakojimą. Lauksime tyrimų rezultatų ir straipsnių apie keramikos, surastos prie Kretuono, ypatybes. Linkime geros kloties tolimesniuose darbuose.

SENOJO IR VIDURINIOJO GERIAMIEJI RAGAI

Tik 7–8–ajame dešimtmetyje, suintensyvėjus tyrimams, lietuviškų geriamųjų ragų kolekcija pasipildė naujais radiniais. Ilgą laiką kaustyti ragai nedomino tyrinėtojų, nes buvo neišvaizdūs, menkai išlikę

ANDRA SIMNIŠKYTĖ

Kaulas ir ragas ilgą laiką buvo viena pagrindinių žaliauvų, naudotų ginklų, įrankių, namų apyvokos daiktų bei papuosalų gamybai, tačiau jau nuo II tūkstantmečio pr. Kr. vidurio, ypač nuo m.e. pradžios, daugelis daiktų gaminta iš metalo. Iš kaulo ir rago daugiausia daryti buities ar kulto paskirties dirbiniai. Buities daiktų Rago, surasto Pašušvyje, rekonstrukcija

grupei priskiriami iš gyvulių ragų gaminti ir metaliniais apkalais kaustyti gérimui skirti indai – geriamieji ragai, Lietuvos teritorijoje žinomi nuo II–III a. Buityje naudoti daiktai paprastai buvo primityvių, patogių, kasdieniam naudojimui pritaikytų formų, tačiau tokis apibūdinimas netinka geriamiesiems ragams. Tai paskatino nuodugniau paanalizuoti radinius.

Tyrimui pasirinktas (II)III–VIII a. laikotarpis. Kol kas nėra specialaus apibendrinančio

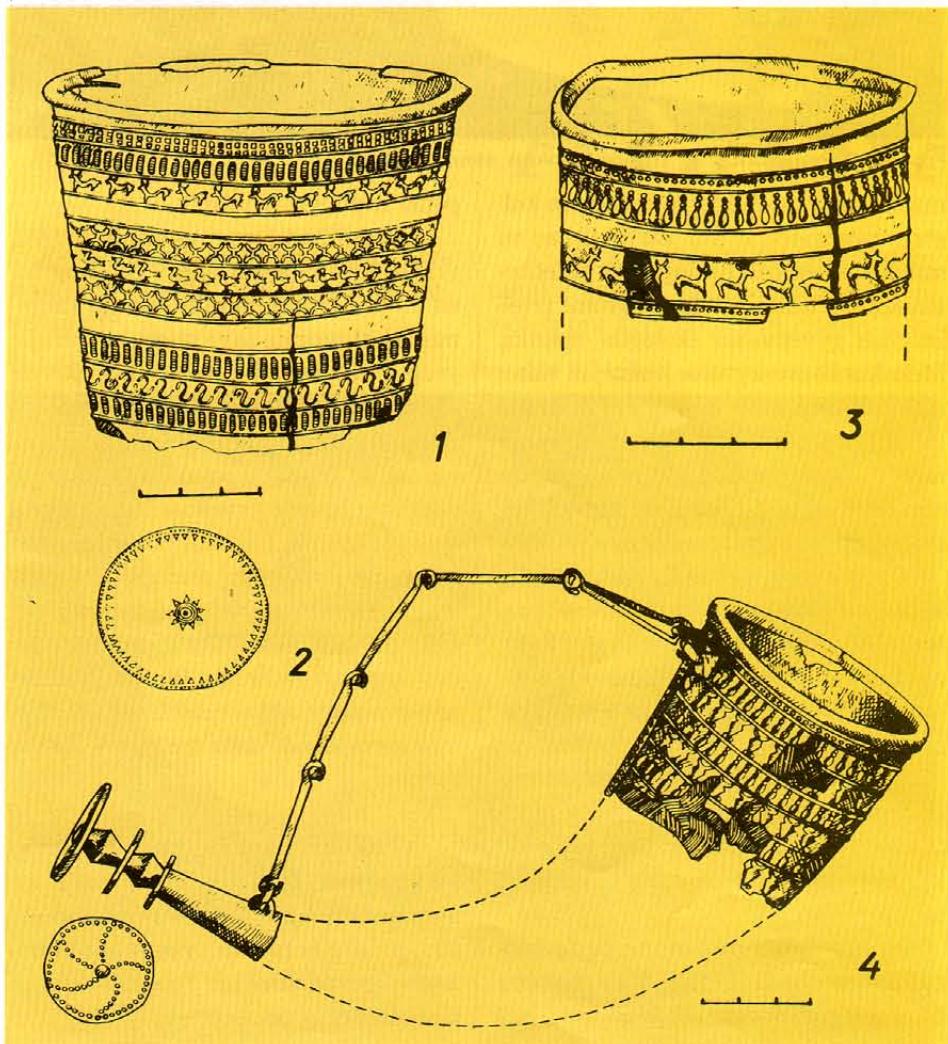
veikalą, skirto geriamiesiems ragams. I I–XIII a. radinių sąvada šie radiniai neįtraukti, todėl iškilo nemažai sunkumų dėl jų radimviečių. Tik keli radiniai buvo nuodugniau ištirti ir plačiau aprašyti archeologinėje literatūroje; daugiausia dėmesio skirta puošybai. Tuo tarpu apie kitų ragų egzistavimą sužinome tik iš jų paminėjimų "Archeologiniuose ir etnografiniuose tyrinėjimuose Lietuvoje", "Archeologiniuose tyrinėjimuose Lietuvoje". Todėl šio darbo tikslas – susisteminti ir apibendrinti žinias apie geriamuosius ragus, rastus dabartinėje Lietuvos teritorijoje II–VIII a. datuojamuose paminkluose, bei atskleisti dėjimo į kapus tradicijas, jų raidą.

Patys ragai, jų apkaustai gali būti vertinami ir kaip meno kūriniai, tačiau tai beveik nieko neduotų archeologui, siekiančiam pažinti radinių chronologiją, kilmę ar funkcijas. Jei nėra žinomas radimo aplinkybės, kyla nemažai sunkumų. Šiuo požiūriu nemažai duomenų suteikia paminklai, sudarantys uždarą kompleksą, pavyzdžiui, kapai. Remdamies tais duomenimis, galime geriau daatuoti radinius. Ikiapį visuma bei jų padėtis mirusiojo atžvilgiu atspindi dirbinio reikšmę, jo savininko padėtį visuomenėje. Radinių kilmės nustatymui reikia atskiro išsamaus tyrimo, panaudojant kitų Europos regionų archeologinę medžiagą. Aiškinantis kilmę daugiausiai dirbtą su lietuviška medžiaga, o kilmės klausimas spręstas daugiau istoriografiniame lygmenyje. Kad būtų galima pavaizduoti ragų paplitimą Lietuvoje, bandyta juos kartografiuoti. Dirbiniai analizuojami suskirstyti į 3 grupes: 1. II/III–IV a; 2. V–VI a; 3. VII–VIII a.

Pagrindinis šaltinis ruošiant šį darbą buvo Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyve saugomos archeologinių tyrinėjimų ataskaitos.

Ragai minimi ir lietuvių bei užsienio literatūroje.

Pirmasis geriamajį ragą iš Lietuvos apraše A. Bezenbergeris (1851–1922) (28)*, tyrinėjęs Rubokų kapinyną. Tai žalvariniai sidabruoti

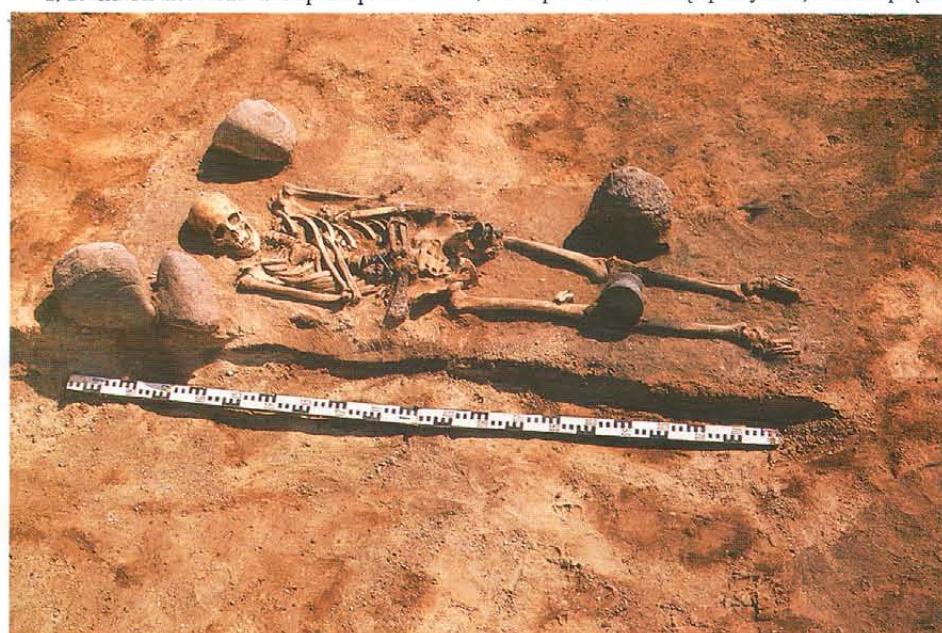
GELEŽIES AMŽIAUS LIETUVOJE

ragų angos apkalai, tyrinėtojų dėmesį patraukę puošniu ornamentu. Buvo iškelta skandiniaviška šio radinio kilmės teorija. Tačiau ją sunku pagrįsti, nes nei Lietuvoje, nei Skandinavijoje identiško ornamento nežinota.

1913 m. Krukovskis trumpai apraše Vil-

tačiau nenagrinėjo nei jo kilmės klausimo, nei ryšio su kitais šio tipo radiniais Lietuvos teritorijoje.

XX a. pirmojoje pusėje kai kurie radiniai pateko į užsienio mokslininkų akiratį (55, p. 482, pav. 69:1, 61, 114–115). H. Moora, F. Peiseris pateikė radinių aprašymus, bandė spręsti

V a. pabaigos griautinis kapas su geriamojo rago liekanomis iš Plinkaigalio kapyno

kautinyje (aut. Vysokyje) aptiktus pasidabruotus ragų apkaustus (40, p. 113).

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Šiaulių kraštotoiros draugija paskelbė dviejų geriamųjų ragų apkaustų iš Linkaičių bei Gibaičių laidojimo paminklų (71, p. 4, 7, 11, pav. 2, 11) aprašymą. Publikacijų trūkumas – nepateiktas kapų aprašas, ikapių kompleksai ir pan.

Šiek tiek vėliau J. Puzinas papasakojo kolegoms(?) apie Pašušvio sidabruotą geriamąjį ragą, kurio tikslesnės radimo aplinkybės neaiškios (62, p. 98). Archeologas pastebėjo, jog šis dirbinys panašus į Rubokų radinių, tačiau jo kilmės klausimu dėl analogiškos medžiagos stokos savo nuomonės neįsakė.

1959 m. P. Kulikauskas, skelbdamas Krikštionių medžiagą, paminėjo ir ten rastąjį geriamąjį ragą (42, p. 74–76, pav. 4:2, 3),

chronologines dirbinių problemas, ieškojo analogijų kituose kraštuose.

Galima paminėti ir tuos XX a. pirmosios pusės užsienio autorių darbus, kuriuose taip pat nagrinėjama geriamųjų ragų problema, nors Lietuvos radiniai tiesiogiai neminimi (26; 34, p. 246–247, pav. 200). Ypač vertingi O. Almgreno ir B. Nermano veikalai apie Gotlando geležies amžių (26), nes suteikia detalią informaciją apie kitų regionų medžiagą.

Ilgą laiką minėti keli lietuviški geriamąjį ragą su metaliniais apkaustais ir tebuvo žinomi (43, p. 350; 47; 51, p. 20; 90, p. 15). Tik nuo XX a. 7–8-ojo dešimtmecio, suintensyvėjus tyrimams (geriamąjį ragą rasti tuo metu tyrinėtuose paminkluose: Jauneikių, Jurgaičių, Kaštaunalių, Kukų, Maudžiorų, Palangos, Pašilių, Požerės, Riklių, Sauginių, Sedžiaus, Taurapilio, Vilkų kampo), lietuviškų

ragų kolekcija pasipildė naujais egzemplioriais. Deja, duomenys dažniausiai likdavo tyrinėjimų ataskaitų bylose. Ilgą laiką kaustyti ragai nesulaukė tinkamo tyrinėtojų dėmesio dar ir dėl to, kad dauguma jų buvo menkai išlikę, neišvaizdūs. Net tokie puošnūs – Maudžiorų ar Taurapilio – dirbiniai spaudoje buvo plačiau aprašyti tik praėjus 10–15 metų nuo paminklų tyrimo (75, p. 29–30, pav. 31, 32; 86, p. 14–16, pav. 3). Todėl 8–9-ojo dešimtmecio publikacijose, nagrinėjant vieną ar kitą materialinės bei dvasinės kultūros problemą, daugiausia disponuoja senaja ir plačiausiai žinoma medžiaga. Ji teikia duomenų brangiųjų metalų (57; 72; 83), ornamento (59; 80; 87) problemai, dvasinio pasaulio supratimo analizei (59; 79; 80; 82), socialinių santykių (46, p. 127–129; 78; 81) bei prekybinių ryšių (48; 95) klausimų sprendimui.

Situacija nedaug tapasi keitė 9–10-a Jame dešimtmetyje, tyrinėjant Lieporių, Pagrybio, Plinkaigalio, Pailgočio, Pernaravos, Vidgirių, Užpelkių laidojimo paminklus. Ir šiu paminklų ragai, išskyurus Plinkaigalio, nebuvu išsamiai apibendrinti. 1978–1984 m. ypač daug dėmesio skirta Plinkaigalio kapynui, nes jame rasti 8 geriamųjų ragų apkalai, savo stiliumi primenantys Rubokų, Pašušvio dirbinius. Apie juos rašyta keliuose straipsniuose (36; 38; 94), kur analizuojami puošybos, kilmės klausimai, ieškoma analogijų kaimyniniuose bei tolimesniuose kraštuose. Radiniai plačiai aprašomi ir bendroje kapyno tyrimams skirtose monografijoje (37, p. 58, 125–136).

Trumpą literatūros sąrašą šiek tiek papildo pastaruju dienų užsienio autorių publikacijos, kuriose minima ir lietuviška medžiaga. J. Andžejowskio (27), A. Bitner-Wrublewskos (29, p. 236–237; 30, p. 258–260, pav. XI) darbuose figūruoja tie patys etaloniniai Lietuvos dirbiniai. Užsienio archeologai daugiausia tyrinėja lateno – senojo geležies amžiaus – ankstyvojo tautų kraustymosi periodą. Tai plačiai teritoriniame ir istoriniame kontekste nagrinėjami ragų tipologijos, chronologijos bei kilmės klausimai. Užsienio autorių veikalose Lietuvos radiniai patenka į bendraeuropinį akiratį ne kaip kon-

kretūs dirbiniai, bet kaip tam tikra baltiškų geriamujų ragų, morfologiškai tarpusavyje panašių ir besiskiriančių nuo kitų regionų radinių, grupė, paplitusi rytiniame Baltijos jūros krante.

Iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriamos geriamujų ragų su metaliniais apkaustais aprašymams, ypač ornamento analizei; bandoma ieškoti šių dirbinių protėvynės. Šio darbo skyriuose bus aptariami klausimai, iki šiol išslydę iš tyrinėjimų rato.

Archeologiniai šaltiniai

Geriamieji ragai randami lobiuose ir atskirais radiniais piliakalniuose, gyvenvietėse, pelkėse (27, p. 117); jie minimi graikų, skitų mitologiniuose šaltiniuose (45, p. 137; 91, p. 104–105; 93, p. 13), sutinkami pavaizduoti meno kūriniuose, pvz., piešiniuose ant olyų sienų (45, p. 423), bet daugiausia jų aptikta laidojimo paminkluose (27; 39; 96). Lietuvoje ragai irgi rasti tik šių paminklų teritorijoje – aptikti kapuose arba atsitiktinai. Tik trys ragai rasti ne kapuose, bet kitokio pobūdžio radimvietėse: Kukiuose (Mažeikių rj.), vėlesniame kapinyne aptiktame lobyje rasti dvių ragų apkaustai (4, p. 26–27) bei Lieporių kapyno židiny Nr. 1 aptikti apkalų fragmentai (11, p. 53).

Visiškai sveikų ragų neaptikta – kapuo-

se išlikę tik metaliniai apkaustai, organinė medžiaga – ragas – suirusi, mūsų dienas tepasiekė menkai išlikusios tos raginės dalys, kurios lietėsi su jas gaubusiu metalu. Rago, jungiančio metalinius apkaustus, sunykimas sukelia nemažai sunkumą rekonstruojant pirminių rago vaizdą.

1987 m. duomenimis (36, p. 45), IV–VI a. buvo žinoma apie 30 ragų su metaliniais apkaustais, rastų Lietuvos teritorijoje. Mūsų apskaičiavimais, jų turėtų būti 48 vienetai. 10 geriamujų ragų galima priskirti antrajai romėniškojo laikotarpio pusei¹. Šio laikotarpio dirbiniai aptikti 8–juose kapinynuose: Gibaičių, Linkaičių, Marvelės², Maudžiorų, Palangos, Seredžiaus, Užpelkių ir Žvilių.

18–oje V–VI a. kapinynų bei 1 lobyje rasti 39 geriamieji ragai³: Jakštaičiuose, Peštuvuje, Jauneikiuose, Kalniškiuose⁴, Kukiu lobyje, Krikštonyse, Lieporiuose, Maudžioruose, Pagrybyje, Pašiliuose, Pašušvyje, Pernaravojė, Plinkaigalyje, Rikliuose, Rubokuose, Sau-gėnuose, Taurapilyje, Užpelkiuose, Vidgiriuse, Vilkiautinyje.

Šešiuose VII–VIII a. laidojimo paminkluose (Jurgaičiuose, Kaštaunaliuose, Pailgotyje, Požerėje, Vilkų kampe, Žviliuose) rasti 38 geriamujų ragų apkaustai.

Ši statistika liudija, kad senajame geležies amžiuje geriamieji ragai, kaustyti metaliniai

apkalis, buvo reta įkapė. Jų gerokai padaugėjo didžiojo tautų kraustymosi periodu. V–VI a. paminkluose aptikta daugiausia po 1–2 ragus. Sudėtinga suvokti taisykles, kuriomis vadovavosi to meto žmonės, dėdami ragus į kapus. Išimtys – Plinkaigaliu, Užpelkių paminklai, kuriuose rasta daugiau nei po 5 ragų egzempliorius. Konkrečios bendruomenės viduje ragai labiau paplito VII–VIII a.: Žviliuose žinoma 15 ragų iš 98 kapų (17–21), Vilkų kampe – 5 iš 9 (9), Jurgaičiuose – 8 iš 23 (8).

Bendrame tirtų Lietuvos laidojimo paminklų skaičiuje II–VIII a. kapinynai bei pilkapynai su ragų apkaustais sudaro labai mažą dalį, todėl sąvokos "mažai", "daug", "padaugėjo" ir pan. šiame darbe vartojamos santykiai (86 vienetai rasti 29 paminkluose).

Geriamojo rago vieta ir padėtis kape

Remdamiesi geriau išlikusiais bei tiksliau užfiksuotais kapais pabandėme nustatyti geriamujų ragų apkaustų vietą ir padėtį mirusiojo atžvilgiu. Patys ankstyviausi kapai su ragais arba suardyti, arba nekompetentingai aprašyti (71, p. 4, 7, 11). Žvilių kapuose Nr. 35 ir 143B ragų apkalai rasti galvūgalyje (17, p. 35; 18, p. 107), Linkaičių kape Nr. 15 ir Maudžiorų kape Nr. 1 – kojūgalyje (71, p. 7; 86, p. 8). Maudžioruose ragas, drauge su ki-

Geriamojo rago angos apkaustas iš Plinkaigaliu kapinyno

tomis įkapėmis, aptiktas per vieną metrą nuo kojų. Užpelkių kape Nr. 24 1 rago apkalo fragmentas rastas liemens srityje. Kapas suardytas; kitas šio apkalo fragmentas aptiktas dar galutinai neišryškėjusioje kape duobės dèmeje (1, p. 41).

V–VI a. kapuose prie mirusijų šonų gulėjo vienuolika ragų. Iš jų penki – iš Plinkaiglio kapinyno⁵. Šeši apkaustai aptikti galvūgilio ir du – kojūgalio srityje.

VII–VIII a. kapuose nerasta nė vieno rago apkasto, gulinčio ties mirusiojo šonais. Iš 38 ragų net 27 rasti galvos srityje, dešinėje ar kairėje jos pusėje. Du ragaipadėti kojūgalyje.

Toks ragų vietos kapuose pasikeitimas vidurinajame geležies amžiuje negalėjo būti atsitiktinis. Galbūt tai susiję su ragų funkcijų kaita, kurią salygojo visuomeniniai santykiai. Apie rago kaip įkapės ypatingą reikšmę V–VI a. kape dar sunku šnekėti, o VII–VIII a. atskirų bendruomenių kapai jau tarsi rodytų susiformavusias tradicijas šiuos dirbinius dėti prie mirusiojo galvos. VII–VIII a. ragai kol kas rasti tik Šilutės bei Šilalės rajonuose, todėl šitos išvados yra gana salyginės. Tuo tarpu V–VI a. radiniai, nors ir pavieniai, tačiau aptiki platesnėje Lietuvos teritorijoje.

VII–VIII a. kapuose, kur įkapių padėtis tiksliau užfiksuota, aptikta 12 ragų, gulėjusių mirusiam iš kairės, ir tiek pat – iš dešinės pusės. V–VI a. kapuose 9 ragai gulėjo iš kairės ir 9 – iš dešinės pusės. Vargu, kairė ar dešinė pusė šiuo atžvilgiu turėjo kokią nors reikšmę.

Paprastai ragai aptinkami viename lygyje su griauciais, šalia kitų įkapių. Tačiau žinoma ir keletas kitokių padėcių. Pavyzdžiu, Plinkaiglio kape Nr. 2 ant geriamojo rago buvo padėtas skobtas (37, p. 125), kape Nr. 54 smaigilio apkauštus gulėjo ant kirvio įkotės (37, p. 126), o kape Nr. 61 visas geramasis raga buvo uždėtas mirusiam ant kojų. Požerio kapinyno kape Nr. 98 rago apkalo fragmentai rasti po 2 ietigalių plunksnomis (23, p. 89), Žvilių kape Nr. 167 rago liekanos gulėjo po žirgo kaukole, o kape Nr. 206 rago angos apkauštų fragmentai rasti tarp 2 ietigalių įmovų ir kalavijo įtveriamosios dalies. Iš to galima spręsti ragą buvus uždėta ant šių dirbinių (19, p. 70; 20, p. 96).

Neaišku, ar geramieji ragai buvo dedami į kapus vertikilioje padėtyje, t.y. anga ir smaigilio iš viršų, ar horizontaliai, – tai paneigtų arba patvirtintų nuomonę apie rago dėjimą mirusiesiems į kapus pripildžius juos gérimo (82, p. 38). Daugelis jų taip blogai išlikę, jog tyrinėjimų ataskaitų bréziniuose vaizduojami simboliskai – paprasčiausiu apskritimu, atitinkančiu rago angos apkalo. Apašymai piešinio irgi nepatikslina. Be to, preparuojant menkus apkauštų fragmentus, lengva pakeisti jų pirminę padėtį. Pagal ne itin gausią medžiagą konstatuojame buvus ir vertikaliai, ir horizontaliai padėtę. Žvilių kape Nr. 143B rago smaigalis gulėjo ant geležinio įmovinio kirvio korpuso, o už 25 cm, šiek tiek auksčiau ir horizontalioje padėtyje buvo rago anga (18, p. 66). Ragas dėtas anga į mirusiojo pusę. Panašiai padėtas ir Plinkaiglio kape Nr. 332 raga (37, p. 130, pav. 206, 208). Tiksliai horizontaliai apkauštų padėtis užfiksuota kape Nr. 61. Čia rago angos apkala gulėjo ant dešiniojo blaždikaulio, o smaigilio – ant kairio dubenkaulio apatinės dalies ir šlaunikaulio.

Kartais ragai kapuose aptinkami sudėti krūvelėje drauge su kitomis įkapėmis. Žvilių kape Nr. 35 galvūgilio srityje iš dešinės pusės aptikta grupė viena ant kitos sudėtų įkapių: kirvis, ietigalis, peilis, yla, sagtis ir geriamojo rago likučiai (17, p. 35). Maudžiorų kape Nr. 1 per 1 m nuo mirusiojo kojų taip pat aptiktas daiktų komplektas (86, p. 8).

Vieninteliam Vilkų kampo kapinyne geramieji ragai rasti ir degintiniuose kapuose

Nr. 1, 3, 4 (9; 58; 49; 63, p. 581–584). Išlikę tik menki žalvariniai apkalo fragmentai su rago liekanomis. Kapuose Nr. 1 ir 4 ragai rasti ne viename lygyje; kape Nr. 1 – 35 cm gylyje aptiktas vienašmenis kalavijas, smeigtukas, molinis puodukas, peiliukas. 5 cm giliau – geramojo rago apkalai, o dar 5–7 cm giliau – 2 ietigaliai (9, p. 4, 19–20). Kape Nr. 4 arčiausiai žemės paviršiaus aptiktas kalavijas, peiliukas, rago bei neaišku žalvarinio dirbino liekanos. Giliau rasti 2 ietigaliai, o dar giliau – žalvarinė segė. Ragų apkaustai ugnies neliesti (9, p. 8–9, 21–22).

VII–VIII a. kapuose aptikta po vieną raga. Tik keliuose kapuose prie griauciu buvo po du ragus. Tai: Maudžiorų kape Nr. 1 (86, p. 14), Užpelkių kape Nr. 40 (2, p. 17) bei Lieporių kape Nr. 91 (12, p. 71).

¹Žvilių kape Nr. 143B ir Užpelkių kape Nr. 24 datuojami sen. g. a. 2 puse-vid. g. a. pradžia.

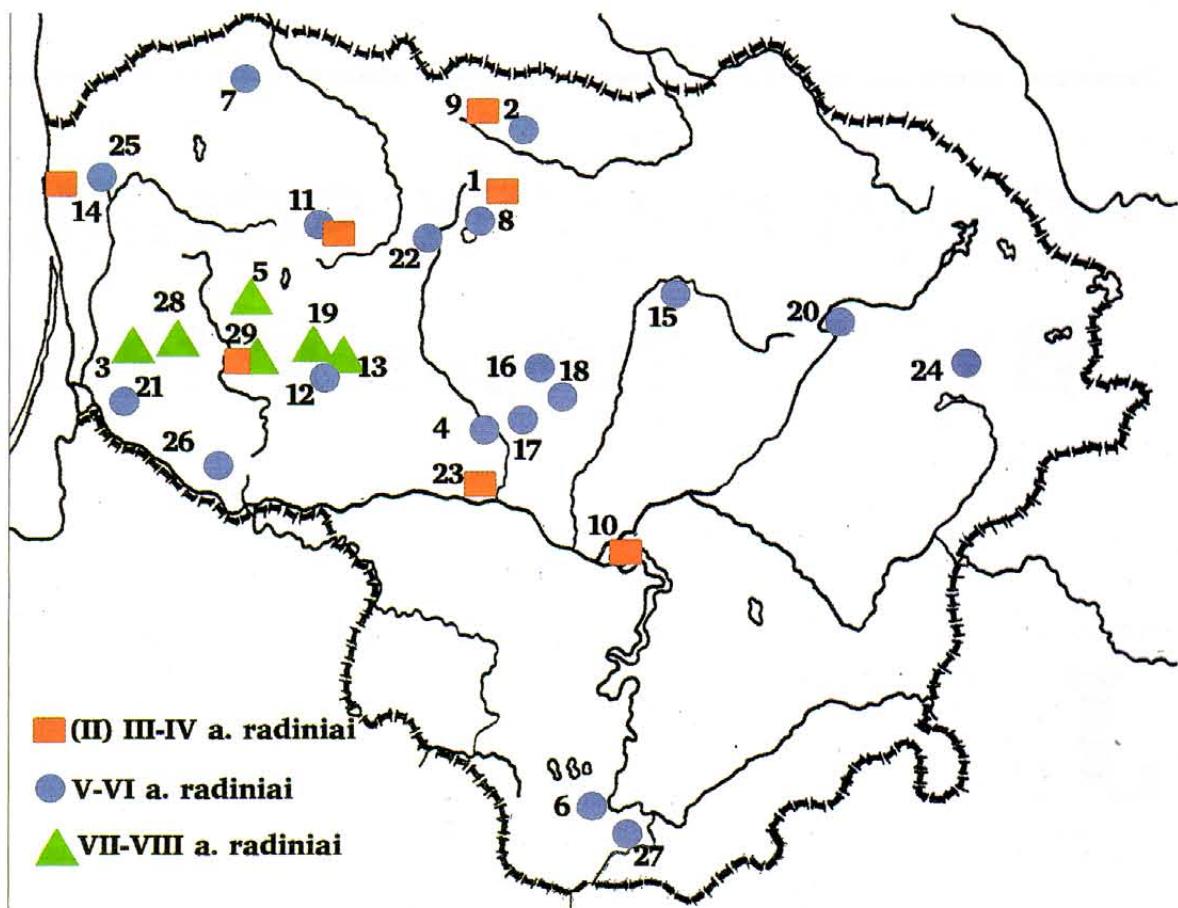
²Dėkojame dr. A. Astrauskui už suteiktą žodinę informaciją apie Marvelės radinių.

³Lieporių kapinynas datuojamas IV–VII a. (64, p. 117).

⁴Dėkojame dr. V. Kazakevičiui už suteiktą žodinę informaciją apie Kalniškių radinių.

⁵Rastiems kojūgalyje ragams autorė pri-skiria tik pėdų srityje buvusius egzempliorius. Plinkaiglio dirbiniai, aptikti blaždikaulio bei šlaunikaulio srityje (37, p. 58), čia minimi kaip rasti prie mirusio šono.

*Lit. sąrašas kitame numeryje
(Tėsinys kitame numeryje)

Geriamujų ragų radimvietės Lietuvoje

CARLO VON SCHMITHO BYLA: areštas ir teismas

Ši publikacija pagilins žinias apie užmiršto, tačiau svarbaus Lietuvos archeologijos istorijai asmens gyvenimą, jo veiklą ir pomėgius

ALGIMANTAS KATILIUS

Jano Pederio Lammo, švedų archeologo, straipsnis apie Carlą von Schmithą buvo spausdintas "Baltų archeologijoje" (1994, Nr. 3). Autorius raganimas paskatino ir mane pasidalinti žiniomis apie šį žmogų.

Lietuvos istorijos archyve saugomame Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos fonde pavyko aptikti storą bylą, kuri išsamiai nušviečia vieną Carlo von Schmitho gyveni-

mo laikotarpį - jo areštą ir vykusį tyrimą. Prisiminkime, kodėl Carlas von Schmithas pateko į kalėjimą. Nuo 1842 m. jis éjo Kretingos muitinės viršininko pareigas ir, matyt, naunodamasis tarnybine padétimi, iš užsienio slaptai per pravažiuojančius prekeivius gabeno jí dominančias knygas, reikalingus laikraščius ir kitokius daiktus. 1848 m. rugpjūčio mén., tikrinant iš Klaipédos gržtantį Šmerelį Bermą, aptiktas nelegalus siuntinys, adresuotas pačiam muitinės viršininkui Carlui von Schmithui. Už šį nusižengimą Carlas von

Schmithas pateko į kalėjimą ir buvo nuteistas. Bylos tyrimo metu išaiškėjo nemažai faktų, kuriais galima papildyti iki šiol mažai žinomą Carlo von Schmitho biografiją. Žurnalo skaitojojams pateiksime tik vieną dokumentą iš šios 265 lapų bylos - karo teismo sprendimą. Pirmiausia pacituosime visą šio sprendimo tekstą, o po to apžvelgsime kitų byloje esančių dokumentų turinį. Sprendimas verstas iš rusų kalbos, todéł Schmitho pavardé rašoma kaip originale, t.y. Šmitas (III mit).

KARO TEISMO SPRENDIMAS

Veikiančios armijos

Vyriausias štabas

Budinčio generolo dalis

Ketvirtas skyrius

Nr. 1147

1850 m. balandžio 26 d.

Vyriausioji būstinė, Varšuvos miestas

Pildant Jo Didenybės Valdovo Imperatoriaus paliepiamą, išdėstyta p/ono/ karo ministro š.m. sausio 9 d. rašte Nr. 79 armijos vyriausiam vadui, kariné teisminė byla apie Kretingos muitinės viršininką kolegijos asesorių von Šmitą, teisiamą už slaptai iš užsienio gautus kurstomojo ir kenksmingo turinio laikraščius ir įvairius spaustintus lapelius, buvo perduota generalauditoriatu nagrinėjimui.

Generalauditoriatu ištyrus šią bylą nustatyta.

1848 m. rugpjūčio mén. 20 d. Kretingos muitinėje patikrinimo metu pas gržtantį iš Prūsijos žydą Šmerelį Bermą rasti du laiškai ir vienas neantspauduotas ryšulis, adresuoti teisiamojo Šmito vardu.

Šiame ryšulyje pasirodė besantys draudžiami laikraščiai ir įvairūs spaustinti lapai, atsiusti Memelio (Klaipédos) pirklio Šafernoto ir dėl to patikrinimą atlikęs muitinės raštininkas kolegijos sekretorius Prekeris atémė šiuos popierius ir juos sulaikė. Tą pačią dieną apie tai sužinojo teisiamasis Šmitas ir, pasišaukęs Prekeri, reikalavo sugrąžinti popierius, bet Prekeris atidavė jam tik abu laiškus, o ryšulį su laikraščiais ir spaustintais lapais tą pačią rugpjūčio 21 d. su pranešimu pristatė Jurbarko muitinės apygardos viršininkui, pagal kurio sprendimą Šmitas buvo pašalintas iš pareigų ir po aresto perduotas tardymui.

Atimti laikraščiai, gavus juos iš apygardos viršininko, finansų ministro buvo perduoti žandarų viršininkui ir po jų peržiurėjimo pasirodė, kad jie iš dalies kurstomojo ir kenksmingo turinio ir iš dalies netgi ižeidžiantys Aukščiausiąjį Asmenį, Jo Imperatoriškąją Didenybę ir Rusijos garbę.

Po nuolankiausio pranešimo apie tai Jo Didenybė teikėsi paliepti: šį valdininką perduoti karo teismui ir, ištyrus bylą, paviešinti nusi-

**Maloninges Pone,
Ilja Gavrilovičiau.**

Jo Prakilnybei I. G. Bibikovui

kaltimą ir bausmę, kurią jis gaus.

Apklausos metu karo teisme teisiamasis Šmitas tvirtino, kad atsiusti tuos laikraščius nieko nepraeš ir kad anksčiau panašių niekada neskaitė, - pareiškė, kad 1848 m. pavasarį gavo iš Jurbarko muitinės apygardos valdybos slaptą potvarkį, jeigu pasienio sargyba ir kariuomenė netikėtai pasitrauktu į surinkimo punktą Rietavo miestelyje, tai jis, Šmitas, su jam patikėta muitine liktų neapsaugotas, dėl to pagal galimybes, gelbédamas iždo turta, pasitrauktų su visu personalu į Kurliandiją, Liepojos miestą. Dėl to, manydamas esant reikalinga turėti žinių apie neramumų eiga prie sienos, paprašė per Kretingą pravažiavusį Memelio (Klaipédos) pirkli Šafernотą atsiusti Karaliaučiaus laikraštį [gal būt, "Königsberger Hartungsche Zeitung" - aut.] būtinomis progomis užantspauduotuose ir jo vardu adresuotuose vokuose ir be to pranešti jam asmeniškai, jeigu kas atsitiktų netoli sienos. Nuo to laiko iki rugpjūčio 20 d. Karaliaučiaus laikraštį gaudavo įvairiomis progomis iš pravažiuojančių, bet niekam jo nerodydavo ir perskaitęs iš karto sunaikindavo, o kitų politinių laikraščių jis, Šmitas, neskaitė.

Kad teisiamasis Šmitas anksčiau gaudavo panašius laikraščius ir dalindavo juos kam nors skaityti, byloje neatskleista; nors raštininkas Prekeris nurodė, kad pravažiuojantys žydai Šmitui pristatydavo antspauduotus ryšulius ir laiškus, kurie Šmitui buvo perduodami be patikrinimo muitinėje, bet kas juose būdavo, nežinoma. Iš Memelio (Klaipédos) pirklio Šafernoto pasaiškinimo neišreikalauta, o žydas Šmerelis Bermantas, iš kurio buvo atimti laikraščiai, teigė, kad jam gržtant iš Memelio (Klaipédos) juos perdaivė pirklys Šafernatas, kad įteiktu

teisiamajam Šmitui ir niekam, išskyrus jį, nerodytų, nors pats Šmitas prieš išvykstant jam į Memelį (Klaipėdą) jokio pavedimo nedavę.

Kratos metu Šmito bute buvo rasta: 1. Didelis skaičius knygų, kai kurios iš jų uždraustos, ir įvairių pavadinimų Prūsijos laikraščių bei žurnalų, 1847 ir 1848 m. Memelio (Klaipėdos) pirklio Makso, iš kurio Šmitas gaudavo įvairias knygas ir daiktus, sąskaitų ir laiškų, be to ypatingame punde 1845, 1846, 1847, 1848 metų Memelio (Klaipėdos) savaitinės žinių; 2. Dvi prūsiškos kokardos: viena juodos medžiagos su sidabriniu apvadu, pagal Šmitą, naudojama civilių asmenų, antra - metalinė juoda su baltu sidabriniu lankeliu, naudojama kariškiui; 3. Dvi Vokietijos sąjungos kokardos: viena karinė, kita civilinė ir tos pačios sąjungos medalis 1848 m. gegužės 18 d. parlamento atminimui.

Teisiamasis Šmitas paaškino, kad jis, norėdamas turėti įvairias senas knygas, skirtas heraldikai ir numizmatikai, kurios parduodamos tiktais užsienyje antikvariatuose, 1847 m. tuo reikalui raše Memelio (Klaipėdos) knygrisiui Maksui ir papraše jį siuštis tokias knygas jam atsirinkti. Tokiu būdu jam įvairiu laiku buvo atsiuštis knygos, iš kurių vienas pasilikdavo sau, kitas grąžindavo, kartais Maksas atsiušdavo kai kuriuos naujus leidinius, neprāstyti Šmito. Savaitraščiai "Memelio žinių" kartais buvo pridedami prie Karaliaučiaus laikraščio ir jis pas save saugojo juos namų naudojimui. Kokardas parsisiuntė iš smalsumo pamatyti jų heraldinį išdėstymą, o medalį - savo numizmatikos rinkiniui (kabinetui). Šmitas pripažino, kad ryšuliai su minėtais daiktais iš užsienio įvairiu laiku jam buvo pristatomai pravažiuojančių per muitinę nepažįstamų žydų.

Be to, šios bylos tyrimo metu buvo atskleisti šie teisiamojo Šmito neteisėti veiksmai:

1. Kaip anksčiau pasakyta, Šmitas iš raštininko Prekerio gavo du laiškus, atsiuštus kartu su laikraščiais, ir juos sunaikino, o kada tardytojai Šmito buto kratos metu papraše jį pateikti tuos laiškus, tai jis vėtoj jų padavė kitus laiškus ir ryšulį, netgi nekreipė dėmesio į raštininko Prekerio tvirtinimus, kad buvo atiduoti ne tie laiškai, tvirtino, kad tie patys, o ne kiti. Galų gale, po pakartotinio raštininko Prekerio patvirtinimo, kad jis Šmitui buvo įteikęs ne tuos laiškus, Šmitas prisipažino, kad iš tikrujų iš Prekerio gavo ne tuos ryšulius, kuriuos atidavė tardytojams, kad viename iš jų dideliame voke buvo trys numeriai prūsiško Karaliaučiaus laikraščio, o kitame buvo pirklio Šafernoto laiškas, su kuriuo buvo atsiusti minėti laikraščiai ir kad abu vokus su laikraščiais ir laišku sunaikino.

2. Teisiamasis Šmitas 1846, 1847 ir 1848 metais per pravažiuojančius žydus slapta į užsienį išsiuntė du auksinius laikrodžius pataisymui: vienas asmeniškas, o kitas priklausė Kretingos bernardinų vienuolyno eksprovinciolui ir tokiu pat būdu gavo juos atgal; taip pat iš užsienio parsisiuntinėjo, nesilaikydamas nustatyti taisyklių, įvairius daiktus, o būtent: pauksuotus rėmus šventam paveikslui, popiežiaus Pijaus IX portretą, du maldynus ir keturias maldaknyges, visa tai perdayė minėtam vienuolynui. Pats Šmitas prisipažino, kad šiuos vius daiktus per muitinę praleido, nesilaikydamas nustatyti taisyklių.

Be to, tarp atimtų iš teisiamojo Šmito popierų pasitaikė įvairių lydraščių ir sąskaitų, atsiuštų jam Mintaujos knygų pirklių. Peržiūrėjės šiuos popierius, Vilniaus cenzūros komitetas surado, kad kai kurios juose pažymėtos užsieninės knygos priskirtos prie visiškai uždraustų visuomenei. Bet teisiamasis Šmitas prisipažino, kad nuo 1838 iki 1848 metų jis tikrai daug parsisiuntinėjo knygų iš Mintaujos knygų pirklio Reichlio ir galvojo, kad tos knygos buvo leistos cenzūros.

3. Teisiamasis Šmitas 1836 m., tarnaudamas Vilniaus gubernijos valdyboje egzekutoriumi ir iždininku, turėjo pavedimą sunaikinti iš apyvartos išimtus įvairių valstybių įstaigų ir privačių asmenų antspaudus su rusiškais ir lenkiškais herbais, bet šio pavedimo neįvykdė ir iki 1848 m. saugojo 17 antspaudų, kurie atsiskirtinai buvo surasti kratos metu. Savo vyresnybės paliepimo neįvykdymą Šmitas aiškino tuo, kad jis, kaip senienų ir retų daiktų mėgėjas, pasiliuko kai kuriuos antspaudus nesunaikintus, ketindamas laisvalaikiu padar yti jų antspaudus savo kolekcijos (kabineto) padidinimui, bet dėl užimtumo tar-yboje nesuspėjo to padar yti.

4. Teisiamasis 1848 m. liepos mėn. leido Prūsijos piliečiui vežikui Karlui Feigei pervažiuoti sieną per muitinę be nustatytu leidimo su

Rusijos konsulo Klaipėdoje (Memelyje) voku, adresuotu pačio Šmito vardu, bet šio voko, kaip nurodo Kretingos muitinė, bylose nerasta ir pats vežėjo Feigeis atvykimas knygose nepažymėtas. Taip pat pasirodė, kad kai kurių kitų išvažiuojančių į užsienį ir grįžtančių asmenų leidimai irgi nebuvu užrašyti muitinėje.

Generalauditoriatas pripažino teisiamąjį kolegijos asesorių Šmitą kaltu pagal šiuos punktus:

Pirmausia tuo, kad nuo 1842 iki 1848 m., būdamas muitinės viršininku, iš užsienio slapta parsisiušdindavo įvairias uždraustas knygas ir lygiai taip pat persiuntinėjo į užsienį ir gaudavo iš ten įvairius daiktus, pažeisdamas nustatytas taisykles; 1848 m., kada Vakarių Europoje vyko neramumai, slapta iš Prancūzijos gaudavo laikraščius ir spausdintus lapelius, tarp rugpjūčio mėn. jam atsiuštų buvo dalis papiktinančio ir kenksmingo turinio ir netgi dalis ižeidžiantys Aukščiausiąjį Asmenį, Jo Imperatoriškąjį Didenybę ir Rusijos garbę.

Antra, sunaikinimu dvieju laiškų, su kuriais buvo atsiusti tie laikraščiai, ir melagingais apie šį reikalą parodymais.

Trečia, pareigybiniu aplaidumu, pasireiškusiu tuo, kad įvairių asmenų, vykstančių į užsienį ir atgal, leidimai buvo nepažymimi.

Ketvirta, tiksliai neįvykdė vyresnybės paliepimą 1836 m., tarnaujant Vilniaus gubernijos valdybos egzekutoriumi. Jam buvo paliepta sunaikinti įvairių valstybių įstaigų iš apyvartos išimtus antspaudus, tai jis 17 iš jų pasliko sau iš saugojo iki 1848 metų.

Tokiu būdu generalauditoriatas, pripažindamas, kad teisiamojo kolegijos asesoriaus Šmito kaltumas nurodytais neteisėtais veiksmais padidėja dėl to, kad jie buvo įvykdyti jam būnant muitinės viršininku, kada pagal pareigas jam priklauso tiesioginė priedermė stebeti, kad niekas uždrausto nebūtų pervežama, nutarė: Šmitą už aukščiau minėtus prasižengimus, ypatingai už gavimą slaptai iš užsienio laikraščių ir spausdintų lapų papiktinančio ir kenksmingo turinio, kuo jis aiškiai pažeidė vyresnybės pasitikėjimą ir priklausančias jam pagal muitinės valdytojo pareigas, remiantis Karinių nutarimų sąvado 5 knygos 1, 101, 230, 265 straipsniais, atėmus rangus, bajoro titulą ir garbės ženklą už nepriekaištingą XV metų tarnybą pažeminti į eilinius su nukreipimu į tarnybą pagal inspekcinio departamento nurodymą ir, be to, išieškoti iš jo 30 rub. 47 kap. sidabru, panaudotus šioje byloje konvojavimui.

Teisiamajam Šmitui, paskyręs įstatymu nustatytą bausmę, generalauditoriatas laiko savo pareiga pateikti Jo Imperatoriškosios Didenybės Maloninguaisiai nuožiūrai, pirmausia teisiamojo ankstesniąjį nepriekaištingą virš 30 metų tarnybą, tame tarpe daugiau nei 12 metų karinę, kurioje jis visada atestuotas gerai ir nuobaudų neturėjo; antra, kai kurių viršininkų paliudijimai, kurių pavaldiniu jis anksčiau tarnavo, apie labai gerą ir pavyzdingą elgesį; ir trečia, byloje nėra jokių įrodymų, kad Šmitas parsisiuntinėjo laikraščius ir kitus veikalus kenksmingų kalbų platinimui arba kad kam nors dave skaityti tuos laikraščius. Remiantis šiomis generalauditorato pastebėtomis lengvinančiomis aplinkybėmis ir Jo Imperatoriškosios Didenybės Valdovisko gailestingumu, nuolankiausiai tarpininkavusiui dėl teisėtai pas skirtos bausmės sumažinimo, kad Šmitui, atėmus rangus ir nepriekaištingos tarnybos garbės ženklą, pažeminti į eilinius, neatimant bajoro titulą. Šmito nusikaltimą ir jam paskirtą bausmę, remiantis Aukščiausiojo paliepimu, paskelbtį viešai.

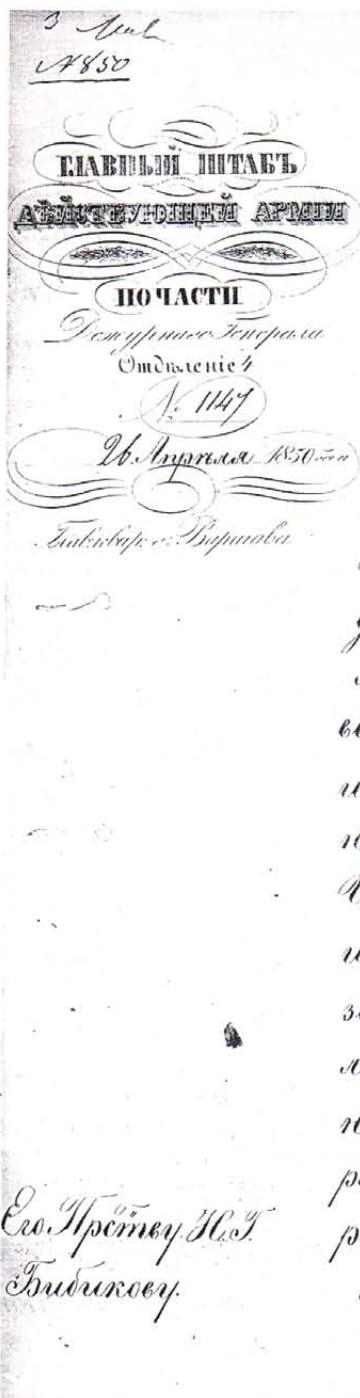
Su šiuo sprendimu Valdovui Imperatoriui buvo pristatytas generalauditoriatu nuolankiausias pranešimas, ant kurio balandžio 6 d. savo ranka Jo Imperatoriškai Didybė patvirtino: "Šitaip būti".

Apie tokią Aukščiausiojo konfirmaciją pranešta ponui generolui feldmaršalui p/ono/ generolo adjutanto kunigaikščio Černiševu balandžio 8 d. rašte (Nr. 1448), informavęs Jūsų Prakilnybę dėl reikiamo parėdymo jo /nuosprendžio/ vykdymo pagal generalauditoriatu tarpininkavimą, pridedu, kad nurodymą apie Šmito paskyrimą į tarnybą padarys inspekinis departamentas.

Priūmkite visiškos pagarbos įrodymus.

Parašas neįskaitomas

LVI A. F. 378. P/s. 1848. B. 170-L. 252-260

С. Крѣпѣу И. Г.
Бибикоу.

Budinčiojo generolo pranešimas I. G. Bibikovui apie Carlo von Schmitho bylos perdavimą generalauditoriatui

Iš paciuoto karo teismo sprendimo matyti, kad Carlas von Schmithas buvo areštuotas ir nuteistas už savo pomėgius, o svarbiausias iš tų pomėgių - aistra kaupi knygas. Apie jo biblioteką galima sužinoti iš kitų dokumentų, esančių byloje. Paskyrus bausmę, 1850 m. gegužės 20 d. Schmitho žmona Vilhelmina savo rašte Vilniaus generalgubernatorui prašo, kad būtų sugrąžinta Kretingoje laikoma vyro biblioteka, kurioje yra apie 2 tūkst. knygų (tomų). Tiems laikams tai nemaža biblioteka, gaila, kad bylos medžiagoje néra nei katalogo, nei smulkesnio aprašymo. Šiek tiek apie bibliote-

kos knygas galima sužinoti iš cenzūros komiteto atlikto Schmitho bibliotekos patikrinimo. I cenzūros komiteto sąrašus (1852 01 30) pateko 60 knygų vokiečių ir prancūzų kalbomis (šiomis kalbomis knygos ir sudarė didžiąją bibliotekos dalį). Po Carlo von Schmitho aresto biblioteka buvo laikoma Kretingos muitinėje. Šios muitinės prižiūrėtojas atsargos puskarininkis Jokūbas Brakmanas pasisavino 32 knygų iš Carlo von Schmitho bibliotekos. Todėl bylos medžiagoje yra išvardintos 92 knygos. Cenzūros sąrašuose prie draudžiamų daiktų yra priskirti sąsiuviniai su paveikslais ir maži piešiniai. Cenzūros peržiūrėta biblioteka bu-

252

Милостивій Государе.

Указ Генерало.

Въ исполнение Высочайшаго
Государя Императора пое-
мпіа изъясненнаго въ отъсекѣ
І. Всевилаго Министра къ Тено-
гуну Глаенокомандующему Пр-
мію, отъ 9-го Августа сего года № 79,
военно-судное дѣло оѣ Управлѣ-
щих Крепостнического таможе-
наго Коллежскому Ассессору Фону
Шимитѣ, судебное заочненіе
изъ заграницы тайнаго обра-
зованія газетъ и разночтѣ неравнин-
ныхъ сознаній изъясненіе
наго содержанія, епесено бѣло на
расмотреніе Генералъ Аудито-
риамъ.

Глориознотрепниу оѣ Генералу

vo sugrąžinta.

Apžvelgę išlikusius duomenis apie biblioteką, trumpai aptarkime kitus dokumentus. Carlas von Schmithas įkliuvo 1848 08 20, o rugpjūčio 24 d. pranešimą apie jį Vilniaus generalgubernatoriui išsiuntė Jurbarko muitinės apygardos viršininkas. Gavus ši pranešimą, Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos politiniame skyriuje užvestas aplankas: Byla apie Kretingos muitinę jei žydo Šmerelio Berelio atimtą ryšulį su laiškais ir spaudiniais, adresuotais kolegijos asesoriui von Šmitui. Pradėta 1848 08 27 ir baigta 1856 03 31.

Byloje išlikusi ir kita su tyrimu susijusi medžiaga. Pačioje bylos pradžioje yra nelegalių gabentų spaudinių sąrašas. Išlikęs ir Schmitho bute atlirkos kratos, kurios metu jis buvo areštuotas, aprašymas. Iš pradžių jis buvo laikomas Kretingoje, Kaune, o lapkričio pradžioje išvežtas į Vilnių. Iš pradinio įvairių institucijų susirašinėjimo ypač įdomus 1848 09 21 Jo Imperatoriškiosios Didenybės 3 skyriaus viršininko grafo Orlovo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, kuriame yra pateiktas kaltinimas ir caro rezoliucija perduoti Schmithą karo teismui.

1848 m. lapkričio 2 d. Carlas von Schmithas pradedamas kaltinti Vilniaus Ordinanshauze. Lapkričio 9 d. jo bylos tyrimui sudaramas karo teismas ir jis atleidžiamas iš tarnybos. Šmerelis Bermanas, kuris kalintas Telšiuose iki 1849 m. lapkričio mén., buvo paleistas ir pripažintas nekaltu. Schmithas bausmės neišvengė - karo teismo nuosprendis jam buvo paskelbtas 1850 m. balandžio 6 dieną. Pažemintas į eilinius Carlas von Schmithas buvo pasiūstas tarnauti į Rygą, o vėliau, atrodo, į Daugpili. Ten tarnavo iki 1852 m. pavasario, kol caras leido jam vėl pradėti dirbti civilinėse žinybose.

Byloje labai daug išlikusios medžiagos apie Schmitho kalnimą Vilniaus Ordinanshauze, jo žmonos Vilhelminos laiškų ir raštų, kuriuose ji rūpinosi vyro sveikata, prašo leidimą susitikti ar kitais reikalais. Viename laiške ji netgi užsimena apie turėtą drugelių kolekciją. Byla baigama 1856 03 31 raštu Vilniaus mokymo apygardos globėjui, kuriame tarpininkaujama, kad Schmithas būtų paskirtas Kauko gubernijos parapinių mokyklų prižiūrėtoju. Tačiau neišliko šio dokumento pabaigos ir nėaišku, kas pasiraše ši raštą. Gaila, bet byloje nėra pažymėta Carlo von Schmitho gimimo data. Gimimo metus galima patikslinti pagal kitos dokumentus. Jis gimė, matyt, ne apie 1797 m. kaip anksčiau manyta, bet apie 1795 metus.

Apie autorių. Algimantas Katilius gimė 1959 m. 1985 m. baigė VU Istorijos fakultetą. Nuo tada dirba VU bibliotekos rankraščių saugyklos vyr. redaktoriumi. Šiuo metu - ir Istorijos instituto rankraščių skyriaus vedėju. Ypač domisi XIX a. antrosios pusės bei XX a. pradžios Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija. Yra parašęs apie 30 straipsnių.

ŽEMAIČIŲ "ALKOS" MUZIEJUS

"Radome labai reikalingu kuo greičiau įkurti Telšių muziejų, nes pradžios mokyklos mokytojai ir šiaip žmonės turi daug gerų, muziejui tinkamų daiktų, kurie priešingame atsitikime gali žūti ir tuomet pačių kraštas turės daug nuostolių..." – 1923 m. rašė Telšių mokytojų seminarijos direktorius J. Gedminas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento.

KESTUTIS ŠVĘGŽDAVIČIUS

Muziejus Telšiuose ir prasidėjo nuo Mokytojų seminarijoje 1923 metų pabaigoje įkurto muziejaus kampelio, pavadinimo skambiu "Žemaičių muziejus" vardu. Oficialiai jis priklauso Švietimo ministerijai. Greitai laiku iš asmeninių kolekcijų susidarė beveik keturių šimtų eksponatų fondas, tarnavęs tiek pažintiniams, tiek mokomojo proceso tikslams (Gedminas J. 1923 12 29).

1927 metais mėginti organizuoti muziejų prie Telšių miesto savivaldybės, tačiau ne

Žemaičių meno ekspozicijos kampelis

pasiekė, nes savivaldybės nariai atsisakė skirti išlaikymui lėšų (Valatka V. 1971. P. 5).

1930 metais mokytojų seminarija su visu muziejeliu persikelė į Plungę. Muziejaus steigimo Telšiuose entuziastams liko vienas kelias – patiemis sukurti draugiją ir muziejų išlaikyti savo lėšomis. Nenuilstamai muziejaus kūrimu Telšiuose rūpinosi Pranas Genys – visuomenininkas, poetas, kraštotorininkas. 1931 m. pradžioje Pr. Genys iniciatyvinės grupės vardu per spaudą kreipėsi į Telšių intelligentus, kvietė susirinkti ir aptarti Žemaičių kraštotoros draugijos ir muziejaus įkūrimo Telšiuose reikalus. Susirinkimas įvyko sausio 17 dieną. Jame pasiūlytas draugijos įstatu projekta, sudaryta redakcinė komisija. (Žemaičių balsas. 1931 01 22. P. 1). Draugijos įstatai įregistruoti Telšių apskrities viršininko raštiniéje 1931 m. gegužės mén. 26 d., draugijų registr. rej. № 492/443 ("Alkos" įstatai. 1931. P. 14). Žemaičių kraštotoros draugija siekė veikti Telšių, Tauragės, Raseinių, Kretingos apskrityse.

1931 m. rugpjūčio 14 d. įvyko kraštotoros draugijos steigiamasis susirinkimas (1931 08 14 susirinkimo protokolas). Draugija pavadinta "Žemaičių senovės mėgėjų draugija "Alka"". Iš jų įstojo 26 žmonės. I draugijos valdybą išrinkti Pr. Genys, E. Šalkauskis, R. Pukinskis, M. Barkus, K. Sideravičius. Jos pirmyniukai tapo Pranas Genys. Draugijos įstatoose rašoma, kad: "Jos tik-

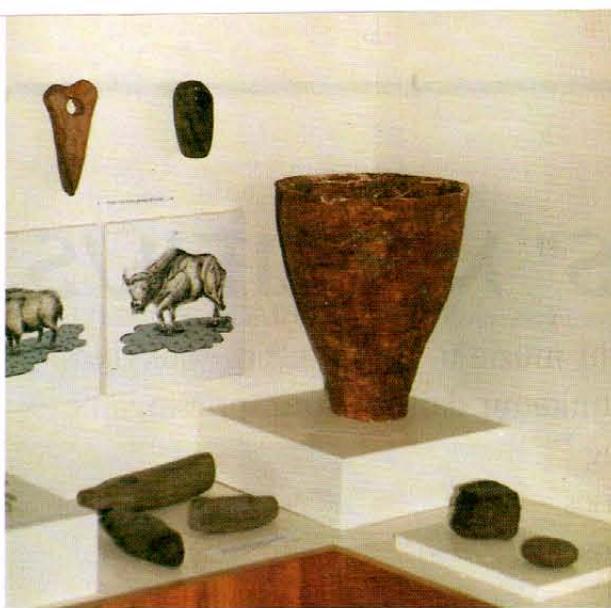
las yra pažinti Žemaičių krašto praeitį ir dabartį, jo gamtą ir kultūrą, taip pat apsaugoti jo senovės liekanas, istorines vietas, liaudies kūrybą ir kitas krašto istorinės kultūrinės vertės... Senovės liekanoms, rinkiniams ir visai surinktai medžiagai laikyti ir saugoti draugija kuria Telšiuose muziejų, kuris gali turėti savo skyrius visuose Žemaičių krašto miestuose..." ("Alkos" įstatai. 1931. P. 3–4).

Įkūrus draugiją, iš įvairių Žemaitijos vietų surinkti eksponatai gabenami į valdybos pirmininko Pr. Genio butą. 1932 m. sausio mén. draugija perėmė ir buvusios mokytojų seminarijos muziejinių rinkinių (1932 01 29 posėdžio protokolas). Surinkusi daugiau eksponatų, draugija išsinuomojo patalpas – 4 kambarius mediniame Holšanskio name Birutės gatvėje. 1932 m. vasario 16 d. čia iškilmingai atidarytas Žemaičių muziejus "Alka" (Mūsų balsas. 1932 03 13. P. 2). Pirmieji eksponatai buvo sudėstyti į lentynas neskirstant jų pagal tematiką. Tų pačių metų rugpjūčio 25 d. draugijos valdyba nusprendė perkelti muziejų į erdvesnius kambarius mūriname Girdvainio name Respublikos gatvėje (1932 08 25 posėdžio protokolas).

Muziejus įkurtas, bet tolesniams jo gyvavimui reikėjo lėšų. Kreiptasi į Žemaičių krašto valsčių savivaldybes, prašoma išskirti sąmatose nors kiek lėšų muziejui išlaikyti. Draugijos valdyba savo bičiuliams ir nariams išdalijo aukų lapus. 1933 m. iš visuomenės aukų buvo surinkta 4216 litų ir 794,7 litų gauta iš savivaldybių (Valatka V. 1971. P. 6).

Pranas Genys ir žemaičių senovė

Pirmaisiais veiklos metais muziejueje vedėjo Pr. Genio dėka gerokai padaugėjo eks-

Archeologijos ekspozicijos dalis

ponatų. Jis, nors ir paralyžiuotomis kojomis, brička išvažinėjo bemaž visą Žemaitiją ir surinko daug vertingų eksponatų – daugiausia liaudies meno (Pr. Genys dar gimnazijoje pradėjo sigti progresuojančiu kojų paralyžiumi). Šis nenuilstantis žemaitis per 1932 metų vasarą ir rudenį "Alkos" reikalais savo vežimeliu 22 kartus buvo išvykęs, užtrukdamas 61 dieną ir sukores 1740 km (Mūsų balsas. 1932 10 23. P. 1). 1932 m. Pr. Genys aplankė Buožėnų piliakalnį Gadūnavo apylinkėje, Apuolės piliakalnį. Ten stebėjo archeologo gen. V. Nagevičiaus darbą. 1933 metais, kartu su kitais draugijos nariais, dalyvavo E. Volterio vadovaujamuo se Plungės valsčiaus Jazdaičių senkapio tyrimo darbuose (Bakonis E. 1991. P. 29). Draugija nelaukdama, kol Telšių miesto taryba 1933 metų rugsėjo 19 d. oficialiai paskirs Pr. Genių apskrities archeologinių ir etnografinių senovės kultūros paminklų apsaugos pirminknu, reaguodavo į gyventojų pranešimus apie istorinių vertybių niokojimą. Buvo atkreiptas dėmesys į 1932 metų liepos 25 d. St. Ličkūno iš Mažeikių laišką apie Mitkaičių bažnytkaimio archeologinių paminklų griovimą, liepos 29 d. – į Dovainių pradžios mokyklos vedėjo laišką apie "lobių ieškotojus" Platelių valsčiuje (Bakonis E. 1991. P. 30).

Pr. Genys siekė užkirsti kelią savavaliskiems archeologinių paminklų kasinėjimams. 1935 m. gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje Pr. Genių pasiekė žinios, kad gadinami Gondingos ir Nausodžio senkapiai (Plungės rj.). Čia "darbavosi" valsčiaus sekretoriaus Leono Kumšlyčio posūnis Kazys Survila, Mardosų kaimo gyventojas Povilas Abelkis, vadindami tai "senienų gelbėjimu". Nieko nelaukdamas, Pr. Genys skuba į Gondingą, po to rašo išsamų ir vaizdų raštą Valstybės archeologijos komisių apie minėtų "archeologų" veiklą. Komisijos nurodymu policija sustabdė tuos darbus.

Draugija augo, tvirtėjo ir 1933 m. rudenį jau turėjo 48 narius, buvo sukaupusi beveik 1800 eksponatų, iš jų apie 170 archeologinių radinių (Tautavičius A., Valatkienė L. 1994. P. 290–291). Archeologiniams radiniams registruoti iš Valstybės archeologijos komisijos drau-

gija 1935 metais gavo specifias kortelles. Pastaroji įstaiga tuo metu rūpinosi unifikuoti archeologinių paminklų registraciją visoje Lietuvoje (Bakonis E. 1991. P. 26). 1934 metais "Alkos" draugijos valdyba suorganizavo etnografinę ekspediciją labai sename ir būdingame Žemaitijos kaime – Drobūkšiuose (Varnių valsčiuje, Telšių apskrityje). Jai vadovauti buvo pakvietas Valstybės archeologijos komisijos narys prof. J. Končius, kuris malonai sutiko ekspediciją globoti. "Alkos" draugijos val-

dyba norėjo šį kaimą nuodugniai ištirti ir surinktą medžiagą išleisti atskiru leidiniu. 11 įvairių sričių specialistų dalyvavo šioje ekspedicijoje, buvo "surinkti 3 vežimai įvairių eksponatų, per 100 audinių pavyzdžių, keleto kilogramų svorio archyvinės medžiagos, padaryta daugiau kaip 150 įvairių aprašų, apie 100 brézinių, eskizų ir tiek pat nuotraukų". Medžiaga leidiniui nebuvo užbaigta rinkti, pri-

Žalvario amžiaus ekspozicijos fragmentas

truko laiko ir lėšų (Bakonis E. 1991. P. 29). Tą pačią vasarą Pr. Genio "ekspedicijos" metu muziejui atiteko garsus Dargeliškės kaimo roménų monetų lobis (Valatka V. 1966. P. 165–169).

Muziejaus turtais émė domėtis įvairių sričių mokslininkai. Kai kurie muziejaus eksponatai reprezentavo lietuvių liaudies meną ir kultūrą užsienyje surengtose parodose Paryžiuje, Stokholme. 1935 m. spalio 2 d. ką tik iš Paryžiaus grįžęs profesorius dr. J. Baltrušaitis "Lietuvos aide" praneša: "Paryžiaus parodos dėmesio centras buvo lietuvių skulptūra, kryžiai ir kiti meno kūriniai". Ten pat pažymima, kad lietuvių liaudies menui atstovavo "Čiurilonies galerija, Šiaulių ir Telšių muziejai".

Augant eksponatų skaičiui (1935 m. turėta apie 3000 eksponatų), turimų keturių kambarių greitai tapo per maža. 1934 m. draugija sumanė muziejui pastatyti specialius rūmus. Lėšų statybai tikėtasi surinkti iš visuomenės, savivaldybių ir gauti dotaciją iš Švietimo ministerijos.

1936 metų spalio 4 d. pašventintas kertinis Žemaičių "Alkos" muziejaus akmuo. Muziejaus pastato projektą nemokamai parengė Telšių apskrities inžinierius Steponas Stulginskis. Jis numatė ne tik patalpas eksponacijai, eksponatų saugyklas, darbo kambarius, bet ir galimybę rūmus statyti dalimis, nes tuo metu draugijos kasoje tebuvo 15 tūkstančių litų (Valatka V. 1971. P. 3). Švietimo ministerijai ir Telšių miesto savivaldybei susitarus, muziejaus statybai buvo paskirtas 0,75 ha ploto sklypas vaizdingoje vietoje vakariname Masčio ežero krante. Netrukus sklypas parduotas "Alkos" valdybai už simbolinę kainą – 500 litų, išmokant sumą per keturiolika metų (1937 10 16 pardavimo–priėmimo aktas). "Alkos" valdyba sudarė statybos komitetą. Vėl visoje Lietuvoje bei užsienio lietuvių tarpe pasklidio aukų lapai (1931 m. į Lietuvos įstaigas ir užsienio lietuvių bendruomenes buvo išsiuntintė apie 1000 aukų lapų). Jie grįžo su aukotojų pavarėmis. Didžėmis sumomis muziejaus statybą parėmė inteligenčiai – dainininkas Kipras Petrauskas, rašytojai L. Gira ir P. Vaičiūnas, gydytojas J. Mikulskis. 375 litai gauti iš Lietuvos atstovybės darbuotojų Paryžiuje. Po 10–20 centų aukojio ir paprasti, beraščiai kaimo žmonės, aukų lapuose pasirašydami trimis kryželiais. Be to, žmonės éjo į talkas prie muziejaus statybos darbų, rémė statybą medžiagomis. Statyba buvo vykdoma ūkio būdu ir laikomasi didžiausio taupumo principo (1936 09 17 "Alkos" valdybos raštas).

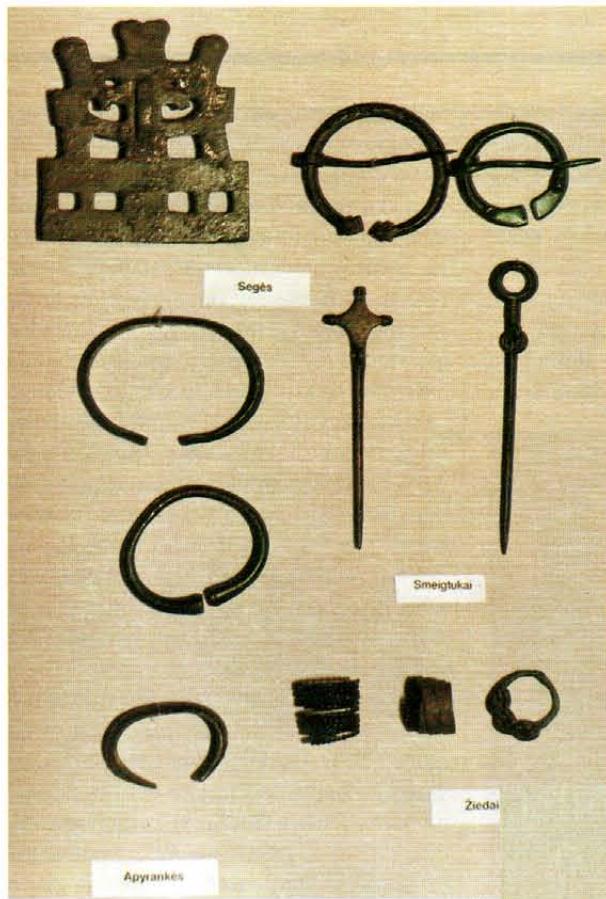
Augant muziejaus pastatui daugėjo ir eksponatų. 1938 metais fondai pasipildė beveik 400 eksponatu, o 1939 metais – 271 (Bakonis E. 1971. P. 26). 1937 m. gruodžio 1 d. muziejus pradėjo kraustytis į

įrengtus kelis savo rūmų kambarius. Statybos ir vidaus apdailos darbai tešesi iki pat 1941 m. pavasarario.

1938 m. visi eksponatai sugrupuoti į atskirus – archeologijos, istorijos, liaudies meno, etnografijos ir gamtos – skyrius (Bakonis E. 1991. P. 27). 1938 m. rugsėjo pradžioje muziejaus sklype surengta Žemaitijos žemės ūkio ir pramonės paroda. Parodos atidarymas sutapo su muziejaus persikėlimu į naujiasias patalpas. Čia surengta ir Mažosios Lietuvos paroda. Taip muziejus plėtė savo veiklą, siekdamasapti Žemaičių kultūros centrų.

Kasdieninių darbų ir rūpesčių verpete netruko ateiti tragediški visai lietuvių tautai 1940 metų birželio ir liepos įvykių.

1940 metų liepos mėnesį paskelbiamas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, sudaromas paminklų registravimo komisijos. 1940 m. rūgpjūčio mén. 31 dienos Švietimo liaudies komisariato raštas "igaliuja Telšių "Alkos" muziejaus vedėją Genių Praną, dr. Mikulskį Joną ir K. Sideravičių surašyti dar nesurašytą Tel-

labai vertingi eksponatai. Tai pasaulinio garso menininkų paveikslai ir skulptūros, baroko, renesanso, klasikinio stiliaus baldai, XVIII–XIX a. gobelenai, dvarų dokumentai ir knygos nuo XVI a. Keletas sunkvežimių paveikslų, skulptūrų, baldų, muzikos instrumentų atvežta iš grafo de Choiseul Gouffier (Šuazelio Gufje) dvaro Plateliuose (karui baigiantis dvaras sudegė). Iš ten atkeliauto muziejaus pasididžiavimas – „Seimos portretas“, tapytas 1660 metais flamandų mokyklos atstovo Jano van Wyckerslooto (Jan van Wyckersloot, 1643–1683). Iš ten atvežtas ir kitas originalus, Lietuvai nebūdingas

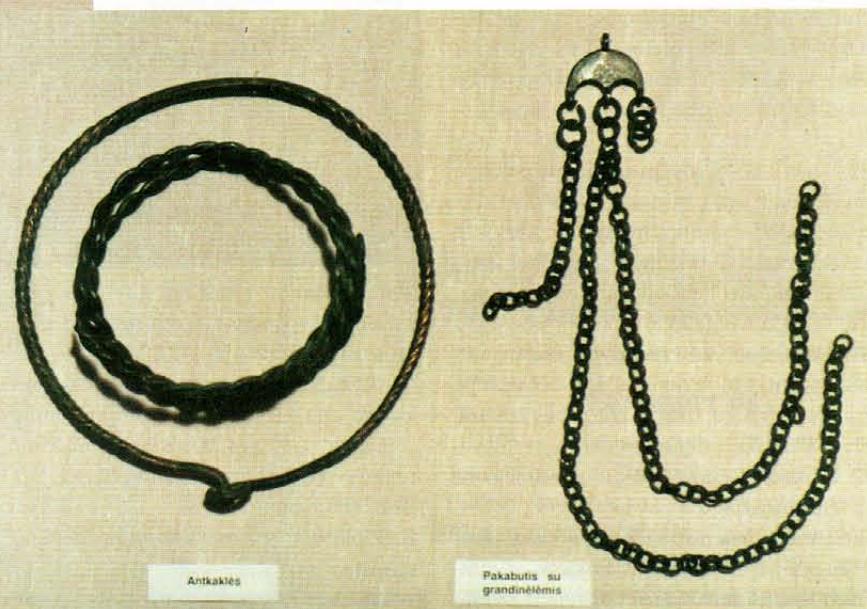
atkeliavo iš Oginskių dvaro Rietave. O iš Oginskių dvaro Plungėje atkeliauto kitas muziejaus pasididžiavimas – P. Romanelio (P. Romanelli, 1812–1887) skulptūra „Jaunystė“.

Muziejus per trumpą laiką praturtėjo vertingais eksponatais, tačiau uždaromis laikraščiai ir organizacijos, areštai, kova su lietuviška knyga vis labiau sklaidė viltis, kad lietuvių kultūra galės laisvai vystytis.

Netruko ateiti ir baisiosios 1941 metų birželio masinių trėmimų dienos. Birželio 23 dieną virš Telšių pasirodė vokiečių lektuvai. Kelios bombos nukrito ir greta muziejaus. Išbyrėjo tik muziejaus langų stiklai.

Birželio 28 dieną miestą sukrėtė žinia apie Telšių „politinių kalinių“ žaurų nukankinimą Rainių miškelyje, kur atgulė ir „liaudies priešais“ tapę Telšių gimnazijos ir amatų mokyklos mokiniai, miesto apylinkių ūkininkai, kurie dar neseniai vežė žvyrą, akmenis, rastus,

Restaruoti radiniai iš muziejaus fondų

šiu. Kretingos, Taurages apskrities kultūros, meno ir istorijos turtą ir paimti suregistruotą turtą apsaugon kaip kultūros paminklus". Tik didelio operatyvumo dėka iš nacionalizuotų dvarų nuo sunaikinimo, išgrobstymo pavyko išgelbėti ir pervežti į muziejų daugiau kaip 1000 eksponatų, dideli kiekį dvarų archyvų dokumentų. Taip pat pargabenta iš dvarų ir išsaugota net 30 000 knygų, kurias po karo muziejus perdavė respublikos Knygų rūmams (Valatka V. 1971. P. 9).

Kultūrinės–istorinės vertybės buvo paimtos ne iš visų Žemaitijos dvarų. Daugelyje jų

Romos imperijos monetų lobio, rasto Dargeliškės kaime, dalis

tuo metu buvo iškūrė Raudonosios armijos daliniai, jų štabai. Iš Pr. Genio rašytų dokumentų (1940 10 08 Pr. Genio raštas) matome, kad i kai kuriuos dvarus registravimo komisija nebuvo įleista, kai kur dvarų turtas buvo pasisavintas kariškių ar išvogtas, kai kur net išmestas į kiemą ar kitaip barbariškai sunaikintas.

Iš Žemaitijos dvarų į muziejų pergabentis

eksponatas - lektika. Iš grafo Jurgio Pliaterio Vilkėnų dvaro atkeliauto žymus Atgimimo epochos vokiečių mokyklos atstovo Luco Cranacho (vyresniojo) dirbtuvės (Lucas Cranach, 1472-1553) darbas „Išminčių pagarbinimas“, tapytas ant ažuolinės lentos. Grafui Jurgui Bruel Pliateriui priklausiusių paveikslų turime ir daugiau. Tai austrių mokyklos atstovo Josepho Rooso I (Joseph Roos I, 1726-1805) „Piemenų idilija“, prancūzų dailininko Andre Vautier-Gale

(Andre Gale-Vautier, 1818-1899) „Jaunos moters portretas“ (Vakarų Europos tapyba. 1982. Reprodukcijos - 18, 147, 156, 182. P. 218, 220). Su paveikslais į muziejų atvežtas ir unikalus Venecijos stiklo prabangiai išpuoštas veidrodis.

Lietuvoje yra išlikę tik trys medžioklės baldų komplektai. Vienas jų, padarytas iš tauriojo elnio ragų, yra Telšiuose. Šis komplektas

talkininkavo muziejaus statybos darbuose.

Liepos mėnesį vokiškieji okupantai su savo vietiniais talkininkais jau masiškai žudė žydų tautybės gyventojus. Kultūrinis gyvenimas apmirė.

Pranas Genys muziejaus neapleidžia nė vienai dienai. Jam pavyko išsaugoti „Alką“ nuo plėsimų ir sunaikinimo. Dalis eksponatų išvežta ir išslapstyta gretimuose kaimuose pas pažistamus valstiečius, dalis – muziejuje ireningoje ir užmaskuotoje slėptuvėje. Ekspozicijoje paliki mažiau vertingi eksponatai. Ne-paisant karo meto sunkumų, Pranui Genui pavyko suorganizuoti kelias dideles dailės parodas 1943 ir 1944 metais.

Po karo išslapstytai eksponatai buvo suvežti į muziejų. Tačiau dalis jų, daugiausia audinių, žuvo.

1944 metų rudenį Telšiuose atsikūrė tarybinės valdžios įstaigos. Pr. Genys kurį laiką dar liko „Alkos“ direktorius.

Būties muziejuje

1945 metais muziejaus direktoriuromi buvo paskirtas poetas Butkų Juzė. Pr. Genys 1945 m. gruodžio mėn. iš muziejaus atleidžiamas, jam įsakoma išvykti iš Telšių. Žymusis Telšių muziejininkas Pr. Genys išsikelia į Plungę.

1948 metais LTSR muziejai naujai suklasifikuoti pagal numatytas darbo kryptis. Pavadinimas "Žemaičių "Alkos" muziejus" pakeistas į "Telšių kraštotoyros muziejų", ir tik po keturių dešimčių metų – 1988 m. spalio 30 d. muziejus susigražino savo senajį pavadinimą.

Nelengvi Lietuvos muziejams pokario metai. Žemaitijoje, kaip ir visoje Lietuvoje vyko areštai, masiniai trėmimai, prievertinė kolektyvizacija. Degintos lietuviškos knygos, naikinti "ideologiskai žalingi" eksponatai. Ne viską buvo galima rinkti, o juo labiau rodyti. Dalis eksponatų nurašyta. Tačiau muziejaus darbuotojai jų nesunaikino, bet paslėpė ir išsaugojo iki šių dienų. Liko, pavyzdžiu, Lietuvių katalikų jaunimo federacijos "Pavaras" vėliavos, Rainių kankinių fotonegatyvai ir kita medžiaga.

1951 metų balandžio 28-osios naktį Pranas Genys, paralyžiuotomis kojomis ir sunkiai bevardantis rankas, areštuojamas ir išvežamas į Klaipėdą. Už priklausymą Tautininkų partijai, Šaulių sąjungai, Geležinio Vilko organizacijai, už antitarybinius eileraščius, tarybinės santvarkos šmeižimą (Pr. Genys pirmas poetiniu žodžiu prabilo apie Rainių kankinius) ir ryšius su 'banditais' sovietinis teismas nuteise 25 metams laisvės atémimo ir 5 metams politinių teisių netekimo, konfiskuojant visą turą (Dacys V. 1992 03 07. P. 3).

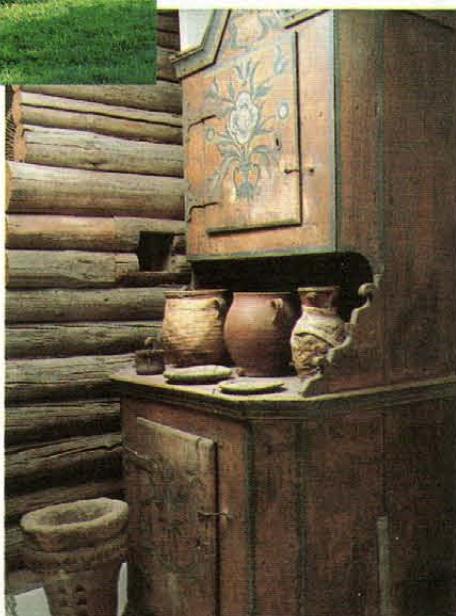
Iš Klaipėdos kalėjimo 1952 m. gegužės 16 d. poetas perkeliamas į Šilutės Macikų konklagerį, kur 1952 m. rugpjūčio 26 d. mirė. Skrido kalbos, kad jis pats, nepakėlęs tyčiojimosi, nusižudė. Įamžinant poeto ir muziejaus įkūrėjo atminimą, 1992 m. vasario mén. skverelyje prie Telšių muziejaus atidengtas paminklas Pr. Geniui.

Pokario veikla

1951 metais mokslinis bendradarbis P. Snarskis pradėjo kaupti eksponatus gamtos skyriui. Taip 1952 metais Lietuvoje atsirado

pirmasis kraštotoyros muziejus, pagal kraštotoyros muziejų nuostatų reikalavimus turintis visus tris skyrius.

Karas ir sunkūs pokario metai nutraukė krašto tiriamasių ekspedicijas. Jos pradėtos organizuoti tik nuo 1955 metų. Pirmoji jų – savaitės išvyka į Šémų

kaumą, siekiant išaiškinti rašytojos Žemaitės gyventojų vietoves ir jos raštuose minimus objektus (Valatka V. 1971. P. 15).

1956 metais Siraičiuose, ties Džiugo pilialniu aptikus ardomą kapinyną, muziejus, remiamas Lietuvos MA Istorijos instituto, surėngė ir pirmąją archeologinę ekspediciją jam ištirti (Büténienė E. 1959. P. 159–160). Vadovės E. Büténienės asistentu dirbo muziejaus vyr.

Gamtos ekspozicijoje

mokslinis bendradarbis Vitas Valatka. Kapinyno tyrinėjimai nebuvu baigtii ir pratesti kitų metų vasarą, bet jau savarankiškai vadovaujant V. Valatkai. Tokia buvo muziejaus sistemo mokslinio-tiriamojo darbo archeologijos baruose pradžia. Verta paminėti, kad iki 1941 m. muziejus jau buvo gavęs tris archeologinių radinių kolekcijas. Tai Gondingos kaimo valstiečio K. Šakinio žemėje, degintiniame kapinyne rastų dirbinių kolekcija, Plungės valsčiaus žvyruobėse L. Kumšlyčio surinkta kolekcija ir nežiniai iš kokių Žemaitijos vietovių J. Lapinsko surinktų archeologinių dirbių kolekcija (Valatka V. 1971. P. 24). Muziejaus fonde iki pokario metų archeologiniai radiniai sudarė maždaug ketvirtadalį visų turimų eksponatų. Jie čia pateko ne vien iš Žemaitijos, bet ir iš kitų Lietuvos vietų (Valatkinė L. 1987. P. 28).

1958 metais muziejus Telšių rajone tyrinėjo Juodosės kaimo Gargždo lauko kapinyną. 1959 m. pradėta tyrinėti Paplinių senovinė gyvenvietė, esanti prie Plinijos piliakalnio, netoli Žarėnų (Telšių rj.). Tyrinėjimai vykdysti kasmet iki 1962 metų. Ankstyviausia medžiaga iš apatinio – trečiojo Paplinių gyvenvietės kultūrinio sluoksnio. Jame aptiki ke turkampės stulpinės konstrukcijos pastatai, židiniai leidžia išsaugoti, kaip atrodė to laikotarpio žmogaus gyvenamasis pastatas. Gausiausią šios gyvenvietės radinių dalį sudaro keramika. Puodų šukės, brūkšniuotų, grublėtoji keramika. Šioje gyvenvietėje tarsi pjūvyje – beveik pusantro tūkstantmečio Žemaičių žemės istorija, kuri laukia detalių archeologų tyrimų.

1963 m. muziejaus ekspedicija išvyko tyrinėti Plungės rajone Vienragių kaimę esančių pilkapių. 1964 ir 1966 metų vasaromis tyrinėtas buv. Užvenčio rajono Maudžiorų kaimo (ne-

toli garsiojo Šatrijos kalno) senkapis. 1967 metais muziejaus archeologinė ekspedicija tyrinėjo Akmeniskės kaimo senovinį kapinyną. Paaikiškėjo, kad čia yra du archeologiniai paminklai – žalvario amžiaus stovykla ir XI–XII a. degintinis kapinynas. 1968–1969 ir 1971 metais muziejaus tyrinėjo Gintališkės kapinyną Plungės rajone (Valatka V. 1971. P. 16–21). 1972 m. Telšių muziejus, kartu su Mažeikių muziejumi, tyrinėjo Skeriučių kapinyną (Mažeikių r.), vadinamą „švedkapiu“. Tuo pat metu pasižvalgyta ir ant netoli esančio Renavo piliakalnio.

Kitais metais tirtas Paragaudžio kapinynas Šilalės rajone. Tais pat metais archeologas V. Valatka vadovavo ir Mažeikių muziejus organizuotai archeologinei ekspedicijai, tyrusiai Kuklių plokštinių kapinyną. Jo tyrinėjimai buvo prateisti 1976 m. Tyrinėjimo metu aptikta ir greta kapinyno šiaurinėje pusėje buvusi gyvenvietė. 1974 m. eilinė archeologinė ekspedicija surengta į Mažeikių rajoną, ten buvo aptiktas Zastaučių pilkapynas, esantis kairiajame Ventos slėnyje. Šis paminklas – vienas archeologinių kompleksas, susidedantis iš pilkapių ir greta, kalvoje, buvusio plokštinių kapinyno.

kasinėjimus Maudžiorų kapinyne (Kelmės r.). Tirta jau rytinė kapinyno dalis. Šie darbai tebesi 1979, 1980, 1983 ir 1984 m. Be Maudžiorų kapinyno 1984 m. buvo dar tyrinėta ir garsiojo Šatrijos kalno pietinė gyvenvietė. Čia buvo rastas beveik 1 m storio kultūrinis sluoksnis. 1980 ir 1982 metais muziejaus tyrinėjo dar 1979 m. melioratorių aptiktą senkapį Žalakiuose (Kelmės r.). 1986 m. vasarą muziejaus archeologinė ekspedicija pradėjo naujo objekto – Godelių senkapių (Plungės r.) kasinėjimus (Valatkienė L. 1987. P. 31–34). 1987 m. muziejaus tyrinėjo Kuršų kapinyną (Telšių r., Luokės apyl.). Vėlesniais metais tyrinėti Varnių senkapiai ir Telšių senamiestis.

1975 m. muziejaus ekspedicija Žaduvėnuose (Telšių r., Luokės apyl.) tyrė pilkapių liekanas.

1977 m. mirus muziejaus ilgamečiam darbuotojui ir archeologinių ekspedicijų vadovui Vitui Valatkai, tyrinėjimų darbas nenutruko. Ekspedicijas teše muziejaus archeologė Laimutė Valatkienė.

1978 m. tyrinėtas žvyro karjere aptiktas Galkančių kaimo (Telšių r., Telšių apyl.) senkapis. Tų pačių metų rudenį muziejuje atnaujino

Istorijos skyriuje

Per 1956–1995 m. laikotarpį muziejus surengė daugiau kaip 30 archeologinių ekspedicijų. Šiuo metu muziejuje saugoma daugiau kaip 13 tūkstančių archeologijos eksponatų ir nemažas kiekis dar neinventorintos keramikos.

1957 metais muziejus užmezgė ryšius su restauratoriais iš Vilniaus. Imta restauruoti paveikslus. Restauravimo metu buvo išaiškinta J.H. Tischbeino (Tischbein, 1751–1829) „G.J. Cezario“, V. Slendzinskio (1839–1909) „Vyro

portreto“ ir kelių kitų paveikslų autorystę.

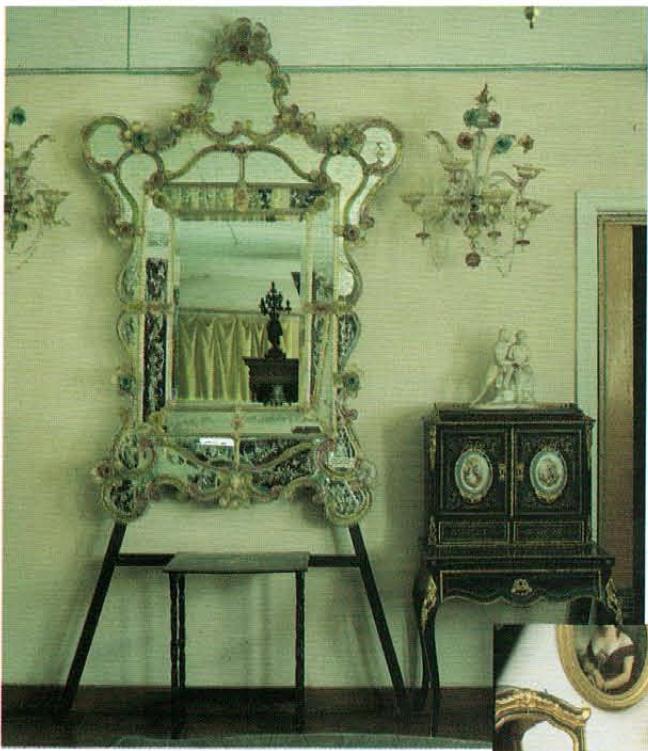
Ekspozicijos

1965–1967 metais muziejuje įrengtos naujos ekspozicijos. Rengiant jas atsisakyta dirbtinumo, gausybės pagalbinės ekspozicinės medžiagos, kuri nustelbdavo pagrindinio fondo eksponatus – istorines relikvijas. 1967 metais įvykusioje Lietuvos muziejų apžiūroje kraštotoiros muziejų tarpe Telšių kraštotoiros muziejus užėmė pirmą vietą (Valatka V. 1971. P. 14). Tuomet muziejuje dirbo tam darbui atsidavę ilgamečiai jo darbuotojai Pranas Duoplys, Vitas Valatka, Petras Snarskis, Bronius Švėgždavičius.

1967–ieji metai – naujo muziejaus periodo pradžia. Prie jo pradėjo kurtis filialai. Pirmasis filialas – rašytojos Žemaitės gimtinėje – Bukantėje, Telšių muziejui perduotas 1967 metais. Čia įrengta memorialinė ekspozicija, atspindinti rašytojos gyvenimą ir kūrybą.

Tais pačiais metais muziejus miesto pakraštyje gavo 15 ha žemės plotą ir pradėjo jame kurti Liaudies buities muziejų.

1968 metais Telšių muziejaus filialu tapo Mažeikių kraštotoiros muziejus su jam priklausanciomis skulptoriaus Br. Pundziaus ir revoliucionieriaus J. Garelio memorialinėmis ekspozicijomis bei 1974 metais Židikuose atidarytu Šatrijos Ragano memorialiniu muziejumi.

Dvarininkų būties ir senosios dailės ekspozicijoje

1973 metų birželio mėnesį Paragiuose (Akmenės r.) atidarytas naujas muziejaus filialas – rašytojų Sofijos ir Marijos Ivanauskaičių (Lazdynų Pelėdos) memorialinis muziejus, o 1983 metais – Liaudies meno ekspozicija Plungės varpinėje. 1986 metų rugpjūčio 1 dieną lankytojams atvėrė duris Žemaitės memorialinė ekspozicija Džiuginėnuose (Telšių r.). Muziejus su savo filialais tapo stambiu Žemaitijos kultūros centru. Nuo 1988 metų, decentralizuojant muziejus, savarankiškais tapo buvę Telšių muziejaus filialai Mažeikių, Plungės ir Akmenės rajonuose. Šiuo metu Žemaičių "Alkos" muziejų sudaro centrinis muziejus ir Liaudies būties muziejus po atviru dangumi. Liaudies būties muziejuje jau pastatyta 16 pastatų, kurie suskirstyti į turtingo ūkininko, vidutinio ūkininko ir mažažemo valstiečio sodybas bei visuomeninį sektorius, kur yra pastatyta kalvė ir vėjo malūnas. Gegužės-lapkričio mėn. veikia ekspozicijos pastatų viduje.

Žemaičių kultūros draugijos pastatytoje Rainių kančios koplyčioje 1993 m. muziejus įrengė stendus, pasakojančius apie Rainių kančinius, jų atminimo jamžinimą. Artimiausiui metu planuojama atkurti Žemaitės memorialinio muziejaus ekspoziciją Džiuginėnuose (per 1994 m. kilusį gaisrą sudegė pastato, kuriame buvo ekspozicija, antrasis aukštasis). Taip pat ketinama įrengti ir ten gyvenusio dailininko, žemaičių liaudies meno tyrinėtojo J. Perkovskio memorialinę ekspoziciją.

Gražia muziejaus tradicija tapo bendros muziejinių ir kraštotorininkų kompleksinės etnografinės ekspedicijos po Telšių rajono apylinkes.

Didelis muziejaus turtas – mokslinis archyvas, kurį sudaro daugiau kaip 400 bylių. Tai daugiausia etnografinių ir archeologinių ekspedicijų metu surinkta medžiaga.

Žemaičių "Alkos" muziejus turtingas ar-

veikti muziejaus mokslinė biblioteka, kurioje saugoma daugiau kaip 10 tūkstančių (daugiausia XIX–XX a.) knygų lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių, anglų, prancūzų, hebrajų kalbomis, daug laikraščių, žurnalų ir kitos pagalbinės medžiagos.

Muziejaus fototekoje sukaupta daugiau kaip 15 tūkstančių foto negatyvų.

Muziejuje įsikūrė Žemaičių kultūros draugijos centras. 1994 metais pradėta muziejaus prieštata (jau uždengtas stogas) statyba. Prieštatas bus 1,2 karto didesnis už senuosius muziejaus rūmus.

Telšių muziejaus salėse lankytojai susipažsta su Žemaitijos gamta ir istorija, liaudies menu, vertinga paveikslų ir skulptūrų kolekcija.

Gamtos skyriuje parodyta mūsų krašto geologinė raida, naudingosios iškasenos, gyvūnija. Eksponuojamos beveik visų žemaičių krašto žinduolių, daugelio paukščių iškamšos. Iš įdomesnių eksponatų pažymėtini: mamuto kaulų fragmentai ir šiaurės elnio ragai, rasti Telšių rajone, mešķų iškamšos, darytos 1870 metais.

Žemaičių žemės apgyvendinimą, senųjų

medžiotojų ir žvejų kultūras, kuršių, žemaičių žemgalų materialinę kultūrą. Žemaičių žemaičių kūrimosi laikotarpį ankstyvajame feodalizme atskleidžia archeologinė medžiaga. Pateikiami eksponatai nuo aštunto tūkstantmečio prieš Kristą iki penkiolikto amžiaus po Kristaus. Eksponuota daugiausia pačių muziejaus archeologų sukaupta medžiaga iš akmens amžiaus stovyklų, gyvenviečių ir kapinynų, ankstyvųjų metalų laikotarpio Paplinio piliakalnio gyvenvietės, monetų lobiai, kuršių, žemaičių ir žemgalų įkapės, atsikitiniai radiniai.

Ekspozicijos pradžioje – mezolito laikotarpio kauliniai ir titnaginių dirbiniai, neolito laikotarpio laiviniai kovos kirviai, Narvos ir Virvelinės keramikos kultūrų puodų pavyzdžiai. Ekspozicijoje atspinimas ir žalvario amžius.

Žalvarinių dirbiniai Žemaitijoje surasta palyginti nedaug. Muziejuje eksponuoti žalvario kirviai ir ietigaliai yra vieni iš retesnių eksponatų.

Naujajame geležies amžiuje gerokai patobulėjo gamybos įrankiai, vystėsi prekyba. Apie tai pasakoja vikingų kraštą, Rusios dirbiniai, rasti Žemaitijoje.

Muziejeje eksponuoja-

mi vertingi geležies amžiaus radiniai. Tai III–V amžiaus geležies lydymo krosnelės liekanos, dalis Romos imperijos monetų lobio, ietigaliai iš garsiojo damaskinio plieno, sidabro ir emaliuoti dirbiniai iš V–VIII amžiaus kapinynu ir kt.

Lietuvos valstybės susidarymą ir kovas su kryžiuočiais mena riterio šarvai ir žemaičių tose kovose naudoti masyvieji ietigaliai.

1992 m. vasarą muziejuje atidaryta nauja ekspozicija, atskleidžianti Žemaitijos istoriją nuo žemaičių krikšto 1413 metais iki Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 metais. Joje taip pat pasakojama ir apie Lietuvos valstybingumo įtvirtinimą.

Ekspozicijos stenduose prisimenami svarbiausi politiniai ir ekonominiai įvykiai per penkis amžius, taip pat švietimo, mokslo ir kultūros vystymasis. Eksponuota daug retų ir originalių eksponatų, tokų kaip: XVII amžiaus pradžios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis, Trečiojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statuto (1588 m.) 1774 metų leidimas, 1794 metų sukilimo dokumentai, knygnešių per sieną gabenti leidiniai, 1831 ir 1863 metų sukilėlių ginklai ir kitos istorinės reliktuvės.

Ekspozicijoje iš esmės išlaikyta buvusi senosios ekspozicijos temų struktūra, tačiau, anot jos autoriaus V. Vaivados, istorinė medžiaga labiau pabrėžia Žemaitijos istoriją. I ją bandoma pažvelgti per atskiras asmenybes, jų tarpusavio ryšius, įtaką politiniame ir kultūriname gyvenime.

Nuo ankstesnės ekspozicijos naujoji skiriasi ir tuo, kad joje plačiai parodytas bažnyčios vaidmuo Žemaitijos kultūriname gyvenime bei jos įtaka Lietuvai, įtraukiant į Europos kultūrinių kontekstą. Joje pasakojama apie žemaičių krikštą ir Žemaičių vyskupystės įkūrimą. Parodoma plati kultūrinė–švietėjiška vyskupo kunigaikščio Merklio Giedraičio (apie 1536–1609) veikla.

Nemažai vienos skirta didiesiems žemaičiams – Simonui Daukantui ir Motiejui Valančiui, jų plačiai kultūrinei–švietėjiškai veiklai, ryšiams su kitais to laikotarpio šviesuoliais atskleisti.

Ekspozicijoje demonstruojamas masinis žemaičių pasipriešinimas po 1863 m. sukilimo carinės valdžios vykdomai bažnyčių uždarymo politikai, kova už Kęstaičių bažnyčią, Kražių skerdynės.

Šioje ekspozicijoje po daugelio metų pirmą kartą parodyta kova dėl Lietuvos Neprikalnomybės atkūrimo ir įtvirtinimo. Eksponuojama ir muziejininkų išsaugota viena iš pirmųjų trispalvių, iškeltų Telšiuose 1919 metais.

Naujoje ekspozicijoje atspindėtas savitas žemaičių liaudies menas, eksponuojama ir profesionaliosios dailės kūriniai. Labai vertingais eksponatais muziejaus ekspozicijoje laikomi ne tik dvarų interjere buvę daiktai, bet ir senieji liaudies medžio raižiniai, medinė skulptūra, tapyba.

Muziejaus didžiojoje salėje lankytuojų démesiu pateikta dalis turimos dailės kūriniai kolekcijos. Čia galima susipažinti su italų, olandų, flamandų, prancūzų, vokiečių, lenkų, rusų, senosios Vilniaus meno mokylos tapybos bei skulptūros kūriniais. Centrinę vietą šioje salėje užima lietuvių dailininkų darbai. Tai lietuvių nacionalinės dailės mokylos pradininko Pr. Smuglevičiaus drobė "Agripina neša savo vyro palaikus", K. Rusecko "Pjovėja", "Neapolis". Eksponuoti Maskvos tapybos, skulptūros ir architektūros mokylos auklėtinio, 1863 metų sukilimo dalyvio V. Slendzinskio paveikslai: "Senutė veria adatą" (replika), "Vy-

ro portretas".

Muziejaus dailės salę puošia žymiai Vakarų Europos dailininkų darbai: italų (Bolonijos) mokyklos atstovų Annibalo Carraccio (Annibale Carracci, 1560–1609) "Pieta", Guercino (Guercino–Giovanni Francesco Barbieri – 1591–1666) "Šv. Agnietė", olandų mokyklos atstovo Caspero Netherio (Caspar Nether, 1639–1684) "Markizés Montespan portretas" ir daugelis kitų.

Specialistų dėmesį labiau traukia muziejaus fonduose saugomi nežinomū dailininkų paveikslai. Dailėtyrininkas Jonas Sidaravičius ištyrė kai kuriuos iš jų. Jis išaiškino ir vieną paskutinių žymaus lietuvių dailininko J. Oleškevičiaus (1777–1830) darbų. Tai Juozapo Pliaterio (1806–1834) portretas, tapytas 1830 metais (Sidaravičius J. 1987. P. 6).

LDK žemėlapis 1613 m.

11. Tautavičius A., Valatkienė L. Jis karštai mylėjo žemaičių žemę // Telšiai: Straipsniai ir istorijos dokumentai. V., 1994. P. 273–312.

12. Valatka V. Dargeliškės lobis // Kraštotyra. V., 1966. P. 165–169.

13. Perdavimo-priėmimo aktas 1937 10 16 // ŽMA.

14. "Alkos" valdybos raštas 1936 09 17 / // ŽMA.

15. Švietimo liaudies komisariato raštas 1940 08 31 // ŽMA.

16. Genio Pr. raštas Kauno valstybiniam Kultūros muziejui 1940 10 08 // ŽMA.

17. Vakarų Europos tapyba. V., 1982.

18. Dacys V. Biografija, arba kelias nuo Kalnėnų iki Šilutės // Kalvotoji Žemaitija. 1992 03 07.

19. Butėnienė E. Siraičių X–XII a. senkapis // Iš Lietuvos kultūros istorijos. V., 1959. T. 2. P. 159–176.

20. Valatkienė L. Telšių kraštotyros muziejaus archeologinių tyrinėjimų trisdešimtmetis // Žemaičių "Alkos" muziejaus mokslinis archyvas. Byla Nr. 321. Telšiai. 1987. P. 28–34.

21. Sidaravičius J. Paveikslai suranda autorius. V., 1987.

Apie autorium. Kęstutis Švégždavičius gimė 1955 05 09 Telšiuose. 1981 m. baigė Vilniaus universiteto istorijos fakultetą. Dirbo Žemaičių muziejuje "Alka", nuo 1986 m. iki 1993 m. buvo jo direktorius. Šiuo metu muziejaus istorijos skyriuje dirba vyr. moksliniu bendradarbiu. Domisi filatelija, yra išleidę leidinių "Žemaičių muziejus "Alka".

VALSTYBĖS ARCHEOLOGIJOS KOMISIJA

1918 metų pradžioje Lietuvos Taryba Vilniuje ir Lietuvių Tarybos Rusijoje nario S. Šilingo sudominti Petrapilio lietuviai sudarė komisijas, kurios turėjo rūpintis Lietuvos kultūros paminklais

NASTAZIJA KERŠYTĖ

Petrapilio komisijos nariai - P. Galauné, S. Šilingas, E. Volteris, J. Tumėnas, B. Česnys, A. Grigaitis - parengė įstatutus ir darbo programą, numatė suregistravoti Rusijoje buvusias Lietuvos kultūros vertybes ir apie tai supažindinti Lietuvos visuomenę. Komisija po trijų posėdžių iširo, nes jos nariai buvo užsiėmę kitais darbais. Tik P. Galauné surinko žinias apie Rusijoje buvusias Lietuvos kultūros vertybes¹. 1918 m. sausio 15 d. Lietuvos Taryba sudarė šalies archyvų ir aktų sutvarkymo skyrių² ar Archyvų komisiją, kurios vedėjų paskyrė savo narį J. Basanavičių³. Jam ir Lietuvos Tarybos nariui kun. A. Petrušiu buvo pavesta kultūros paminklų apsauga⁴. Tų metų balandžio mėnesį komisija buvo papildyta Lietuvos Tarybos nariu M. Biržiška⁵. Ta komisija prie Lietuvos Tarybos vadinta ir "Archyvų ir paminklų komisija"⁶. 1918 m. sausio 29 d. sudaryta Lietuvos Tarybos Likvidacijos komisija, be kito Lietuvos turto, turėjo rūpintis ir archyvų, muziejinių vertybių, įvairių kultūros paminklų grąžinimu Lietuvai. Jos pirminkas buvo J. Basanavičius, nariai – kun. A. Petrus, J. Šernas (Lietuvos Tarybos nariai). Minėtų komisijų veikla mažai žinoma. Archyvų komisija surinko trumpas žinias apie Lietuvos bibliotekas, archyvus, muziejus. J. Basanavičiaus ir kun. A. Petrus rengtame pranešime Lietuvos Tarybai pažymėti Vilniaus, Trakų, Lydos, Krėvos, Medininkų, Naugarduko, Kauno, Liškiavos, Biržų, Dubingių, Miro (Radvilų), Raudžių dvaro (kryžiuočių) pilių griuvėsių. Apie piliakalnius tepažymėta, jog "trūksta žinių"⁷. 1918 m. liepos mėnesį šios komisijos, matyt, buvo panaikintos. J. Basanavičius ir kiti Lietuvos Tarybos, vyriausybės nariai bandė rūpintis paminklų globą. A. Janulaitis siūlė Lietuvos Tarybai nusiųsti ką nors į Rusiją pasirūpinti Lietuvos archyvų grąžinimu, nes lenkai galė juos "paimti į savo rankas"⁸. J. Yčas, Švietimo ministerijos valdytojas, taip pat ragino Ministru Tarybą susigrąžinti į Rusiją išvežtus dailės, istorijos, archeologijos daiktus, dokumentus, kuriuos sovietų valdžia žadėjusi atiduoti. Buvo

numatyta jų pargabenimui skirti 15 000 rublių⁹. Kad apsaugotų statybos ardomus Trakų pilies griuvėsius, Lietuvos Taryba buvo priversta pasitelkti vokiečių okupacine valdzią¹⁰. 1918 m. lapkričio 17 d. J. Basanavičius, P. Galauné, S. Šilingas ir kiti nutarė siūlyti prie Švietimo ministerijos įsteigtį Meno departamento, kuris rūpintusi meno, kultūros paminklų globą¹¹. Po kelionės dienų (29 dienų) Lietuvos Taryba Meno ir dailės skyriaus (departamento?) archeologijos vedėjų paskyrė V. Nagevičių, V. Bičiūnų – dailės globėjų padėjėju taikomosios dailės reikalams, P. Galaunę – įgaliotiniu Lietuvos dailės ir meno turtams grąžinti iš užsienio, J. Basanavičių – visų Lietuvos muziejų konservatoriumi¹².

R. Akavicko, kuris remėsi P. Tarasenkos pateiktomis žiniomis, teigimas¹³ bei J. Puzino užuominai¹⁴, jog J. Basanavičius sudarė Archeologinę komisiją (jos nariai buvo V. Nage-

nių, pavedė J. Basanavičiui ir kitiems organizuoti paminklų globos struktūras. A. Žmuidzinavičius tapo Dailės skyriaus prie Lietuvos švietimo komisariato vedėju. A. Nezabaitauskaitė-Galaunienė, Dailės ir meno skyriaus prie Švietimo ministerijos sekretorė, registravo Dailės skyriuje prie Liaudies švietimo komisariato nacionalizuotus paminklus¹⁵. Buvo kurti paminklų globos valstybinių institucijų projektais. Meno ir senovės paminklų komisija turėjo rūpintis paminklų (ir jų saugyklių) apskaita, leidimais remontuoti, restauruoti, išvežti iš krašto¹⁷. Kultūros turtų sergėjimo kolegija turėjo "organizuoti visiems Lietuvos kultūros turtams apsaugą ... surašinėti, rinkti, gabenti Vilniu ir tt."¹⁸ Jos tikruosius narius turėjo parinkti Meno ir Archeologijos kolegijos, kurių vedėjai su sprendžiamuoju balsu taip pat iš jų įėjti. Minėti projektai liko popieriuje. 1919 m. kovo 22 d. (o ne 25, kaip rašė Z. Žemaitytė, 1, p. 93) prie Liaudies švietimo komisariato buvo įsteigta Archeologijos komisija, turėjusi vadovauti istorijos ir archeologijos tyrinėjimams, ieškoti, rinkti, moksliškai tirti, vertinti, sisteminti ir populiarinti įvairius paminklus, liudijusius Lietuvos ir Baltarusijos žmonių prakties gyvenimą. Komisija planavo sudaryti muziejų, archyvą, biblioteką, kasinėjimą, etnografijos, meno ir architektūros skyrius, kurių vedėjus skirtą Liaudies švietimo komisariato Mokslo ir Dailės skyriai¹⁹. I komisiją turėjo įėti ir Istorinis-etnografinis muziejus, kurio vedėjų buvo paskirtas J. Basanavičius²⁰. Paminklams tirti komisija sudarinėjo archeologų, architektų komisijas (Vilniaus universiteto organizacinė komisija kvietė architektų komisiją pasižiūrėti rūmų ir sudaryti jų restauravimo projekta)²¹. Sunku ką daugiau pasakyti apie šios komisijos kelių savaičių veiklą (1919 m. balandžio 19 d. Vilnių okupavo lenkai).

1919 m. gegužės 28 d. Kaune Lietuvos švietimo ministras J. Tūbelis pakvietė T. Daugirdą, V. Nagevičių, V. Verbicką pasitarti apie valstybinės paminklų globos institucijos įsteigimą. Tą dieną buvo įsteigta Valstybės archeologijos komisija (toliau VAK), centrinė mokslo ir administracijos įstaiga, stovinti "priešakyje visų Lietuvos dirbamų archajologijos darbų". Jos "pamatiniai" uždaviniai buvo ieškoti ir saugoti "senovės liekanas" Lietuvoje gyvenusių

Konstantinas Jablonskis apie 1930 m.
vičius, E. Volteris), téra prielaida Juolab kad K. Jablonskis, rašęs apie Vilniaus laikinąjį ir Valstybės archeologijos komisijas Lietuviškojoje enciklopedijoje, apie pastarąjį neužsiminė¹⁵.

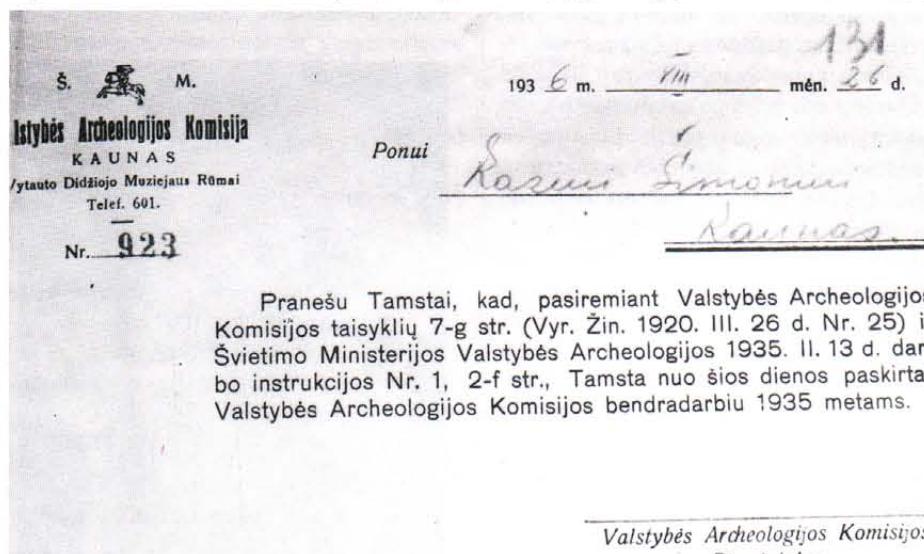
1919 m. sausio 5 d. bolševikai, užėmę Vil-

ir gyvenančių tautų bei rinkti žinias apie "senovės paminklus" ir aprašyti juos kaip medžiagą kraštui tyrinėti²². Po kelių dienų (31 d.) minėti uždaviniai VAK posėdyje papildyti V. Nagevičiaus parengto VAK įstatų projekto revindikcijos ("visa, kas išvežta užrubežin, Archaologijos Komisija stengesi pargabenti Lietuvon") ir restauracijos ("senovės rūmams apžiūrėti ir juos valstybės lėšomis laikyti, taisyti") definicijomis (22, p. 294–297). VAK organizacija, struktūra, darbo sritys buvo numatytos carinės Rusijos paminklų globos institucijų pavyzdžiu (Petrapilio archeologijos instituto, Imperatoriškosios archeologinės komisiros prie Ministerijos Imperatoriškojo dvaro ir draugijos struktūromis). Tos Rusijos paminklų globos institucijos buvo sudarytos pagal XIX a. Vakarų Europos paminklų globos įstaigų, organizacijų modelius. Petrapilio institutas, įkurtas 1877 metais pagal prancūzų "Ecole des Charters", užsiėmė mokslu apie archyvus, paleografiją, numizmatiką, metrologiją, archeologiją, bažnytinės ir kitas senienas²³. Jame mokėsi ir V. Nagevičius, V. Verbickas. Petrapilio imperatoriškoji rusų archeologijos draugija, įkurta 1846 metais berlyniečio Kione, tarnavusio Ermitažo senenų saugotoju, paveikto žinomo to meto numizmato Reichelio idėjų, buvo organizuota kaip archeologinė–numizmatinė draugija, nors, su Meno akademijos atstovais peržiūrėdama restauracijos projektus, stengėsi globoti monumentalius paminklus²⁴. Caro īgaliojimus globoti visus Rusijos imperijos paminklus turėjo tik Imperatoriškoji archeologinė komisija prie Ministerijos imperatoriškojo dvaro, o visos kitos paminklų globos organizacijos buvo Švietimo ministerijos žiniuje (23, p. 235, 236). Pastaroji savo teises reiškė ir į Lietвиų mokslo draugiją: 1910 metais leido kasinėti Vilkomisro, Telšių, Panevėžio apskrityse²⁵, reikalavo atsiusti jai V. Nagevičiaus Pryšmantų kasinėjimų radius²⁶.

Minėtos rusų paminklų globos institucijos, kaip ir panašios Vakarų Europos kraštuose, tarkim, Berlyno archeologijos institutas, turėjo išprastą struktūrą: biblioteką, archyvą, muziejų, atitinkamus skyrius, leidybos organus, tikruosis, garbės narius, korespondentus, bendarbarbius. Tokios sanklodos buvo ir pirmosios Lietuvos paminklų globos visuomeninės organizacijos – Vilniaus laikinoji archeologinė komisija ir Lietvių mokslo draugija. Panašiai organizuota ir VAK: biblioteka, archyvas, muziejus, atitinkami skyriai, nariai, bendarbarbiai. Planuota, bet neleista "Archeologinių žinių"²⁷. 1919 metais VAK struktūra: skyriai – senovės kultūros (kasinėjimas, ved. V. Nagevičius), senovės rūmų (ved. V. Verbickas), archeografijos–juridinis (ved. A. Janulaitis). Centrinio archyvo ir Valstybės knygyno konservatorius buvo E. Volteris. Pastarasis

bei skyrių vedėjai buvo VAK nariai, T. Daugirdas – VAK pirmininkas, K. Jablonskis – bendarbarbis²⁸. Kitais metais struktūra liko tokia pat, tik T. Daugirdui mirus pirmininku išrinktas E. Volteris, sekretoriumi – P. Galaunė, pasipildė narių – kanauninkas K. Šaulys, J. Basanavičius, bendarbarbių – V. Dubeneckis, V. Gaigalaitis, tarnautojų – J. Žukauskas, J. Vaitkevičius (archyvarai), S. Bražiškis (raštines vedėjas)²⁹. 1921 metais įsteigtas kasinėjimas, senovės dailės, senovės architektūros ir rūmų skyriai. Centrinis valstybinis archyvas, Valsty-

giją, skirtą daugiau sodžiaus intelligentų, mokytojų veiklai, vadino "Tėviškės pažinimo draugija". VAK pavedė V. Nagevičiui ir E. Volteriui parengti jos įstatų projektą³⁰. V. Nagevičius manė, jog ją turėtų organizuoti LMD, siūlė tai apsvarstyti LMD suvažiavime, vyksiantime 1920 metų pradžioje. VAK sudarė "Tėvynės pažinimo draugijos" pakomisę, turėjusi sudaryti įstatus ir draugijos struktūrą. Vis dėlto šiuo klausimu nebuvvo vieningai sutarta. V. Nagevičius, T. Ivanauskas, E. Volteris manė, jog draugija turi būti LMD sudėtyje.

Valstybės Archeologijos Komisijos
Pirminkas

Pažyma Kaziui Šimonui apie jo įdarbinimą Valstybės archeologijos komisijos bendarbarbiu 1936 m.

bės muzieju³⁰. 1923–1925 metais VAK pirminkas buvo A. Janulaitis, nariai – K. Jablonskis, V. Biržiška, V. Nagevičius, P. Galaunė, V. Dubeneckis, J. Žilinskas, bendarbarbiai – P. Tarasenka, J. Elionas³¹.

1920 m. sausio 27 d. švietimo ministro patvirtintose VAK taisyklėse numatytos darbo sritys: senovės būdo tyrinėjimas (kasinėjimas), laikai – archainiai, prieistoriniai, istoriniai, senovės rūmų, architektūros ir dailės, archeografijos (senovės raštų ir chronografų, senovės valstybės juridinių aktų), paleografijos (senų rankraščių skaitymo), epigrafikos, sfragistikos, numizmatikos, keramikos (indų), gliptologijos (kamėjų), metrologijos (saikavimo), etnografijos (kiek ji lietė archeologijos sritį)³² atitiko XIX a. pabaigos archeologijos mokslo objektą (23, p. 246). VAK, kaip Vilniaus laikinoji archeologinė komisija ar Lietvių mokslo draugija, nesiėmė kraštotyros ir tautotyros. VAK nariai rūpinosi plėsti VAK darbą, kurį panašiai į LMD organizaciją. Sritims, neįtrauktoms į VAK uždavinius, T. Daugirdas siūlė sudaryti "Senovės paminklų mylėtojų" draugiją, kuriai VAK parengtų statutą³³. Jis nurodė dar vieną tokios draugijos sukūrimo motyvą: į krašto tyrinėjimus būtų įtraukta daugiau žmonių. Siūlė ir kitą pavadinimą – "Krašto pažinimo draugija". V. Nagevičius tokią drau-

Tuo abejojo V. Verbickas, nes kraštotyros iniciatyva būtų perėjusi į lenkų okupuotą Vilnių. L. Vailionio nuomone, LMD būtinai turėjo likti Vilniuje, tik jis siūlė, kad ji pirmiau organizuotu Tėvynės pažinimo draugiją, o po to rūpintu plėtai mokslo akiračiais. J. Vabalas–Gudaitis pastebėjo, jog kraštotyros idėja turinti kilti iš visuomenės. V. Nagevičiui ir L. Vailioniui buvo pavesta parengti tos draugijos prijungimo prie LMD ir savarankiškos veiklos nuostatas³⁵. Draugiją, kaip centrinę Tėvynės komisiją, ketinta sudaryti iš penkių skyrių: gamtos, medžiagos apie Pirmąjį pasaulinį karą, archeologijos, etnografijos, meno (su muzikos sritimi). Ji turėjo aprašyti ir tyrinėti paminklus, rinkti medžiagą apie juos. Trijų paskutinių skyrių darbo kryptis parengė V. Nagevičius, J. Vabalas–Gudaitis, K. Sklérius. Bendrą darbo kryptį turėjo nubréžti E. Volteris, karos klausimais – A. Dambrauskas³⁶. Gamtos skyrius tarsi iškrito, nors T. Ivanauskas čia galėjo panaudoti profesinę ir organizacinę savo patirtį.

1920 m. sausio 2–5 d. Kaune vykusiam LMD suvažiavime buvo nutarta įsteigtį prie LMD Kauno skyriaus komiteto Tėvynės pažinimo sekciją. Sumanyamas nebuvvo įgyvendintas, kaip ir panašūs vėlesni projektai. 1925 metais E. Volterio, L. Vailionio, V. ir M. Biržiškų,

T. Ivanausko, A. Vireliūno, P. Šimkūno įkurta Lietuvos kraštotyros draugija tebuvo popierinė³⁷. 1926 metais J. Basanavičiaus jubiliejinių komitetas (V. Nagevičius, J. Tumas, M. Biržiška, Z. Žemaitis, E. Januškaitė) prisiminė Tėvynės pažinimo draugiją, bet nieko nesuorganavo³⁸. VAK ne tik neišplėtė veiklos akiračių, bet neaprépė VAK taisyklose numatyti darbo sričių, kurių viena kita, mažai būdinga Lietuvai, vėliau buvo pamiršta.

Teisinis VAK veiklos pagrindas buvo 1919 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos Respublikos prezidento A. Smetonos ir ministro pirmininko M. Slezevičiaus paskelbtas VAK Istatymas, trimis sakiniais nusakęs valstybės paminklų globos įstaigos prie Švietimo ministerijos paskirtį: rinkti, tyrinėti, saugoti, grąžinti į Lietuvą paminklus, organizuoti jų globos institucijas – centro ir vietas archeologijos, istorijos muziejus, archyvus bei nusavinti rinkinius³⁹. A. Janulaitis VAK lygino su teismais. Švietimo ministerijos kompetencijai buvo palikta tik VAK instrukcijų leidimas, sąmatos, sudėties tvirtinimas, bet ne Istatymo jai pavestų teisių keitimas, naikinimas⁴⁰. VAK įstatymas trumpai nusakė visas paminklų globos definicijas. Jas vykdysti VAK neturėjo poįstatyminių teisinių nuostatų. VAK taisykles tik iš dalies reglamentavo VAK kompetenciją bei veiklą. 1922 metais buvo parengti VAK statuto projektai. Juose atsispindėjo iš minėtų carinės Rusijos paminklų nusižiūrėtos globos institucijų nuostatos. Nors viename variante matome svarstytytį kraštotyros, tautotyros institucijų organizavimo atgarsius, Galicijos archeologinės inspekcijos paminklų apsaugos organizavimo partysties pritaikymą. VAK svarbiausiu paminklų globos tikslu numatyta "su Valstybės administracijos pagalba" "Lietuvos kultūros, minčių ir dvasės turų" ("nepriguli /.../ prižiūrėjimas gamtos srities") saugojimas. Siulyta pagal archeologijos mokslo požiūrių Lietuvą padalyti į rajonus, kuriuos prižiūrėtų ir revizuotų VAK centras, jo kolegija (pirmininkas, muziejaus konservatorius, archyvo, kasinėjimų, senovės architektūros, senovės dailės, tautotyros skyrių vedėjai, bendradarbiai) ir vietinių archeologijos inspektorai⁴¹. Deja, statuto projektas nebuvo priimtas. Tu pačių metų VAK pirmininko E. Volterio VAK darbų skirstymo projektas išreiškė objektyvą, laiko padiktuotą, ir subjektyvą, E. Volterio profesinių sumanymų nulemtų VAK darbo sričių pasirinkimą, norą į VAK veiklą įtraukti daugiau asmenų. E. Volteris siūlė skirti K. Jablonskių Istorinės archeografijos ir archeologijos skyriaus, kuriame dirbtų ir M. Yčas, A. Voldemas, K. Avižonis ir kiti, vedėju, V. Nagevičiui paliki siauresnę darbo sritį – kasinėjimų sekciją. Buvo numatyta, kad M. Biržiška su "Švyturio bendrovės", Vidaus reikalų ministerijos atstovais, karos censoriumi organizuoti VAK bibliografijos ir spaudinių registracijos sekcijos darbą, K. Andrejevas paskirtas archy-

vų, senovės raštų, A. Žmuidzinavičius – senovės dailės dirbinių, P. Galaunė – muziejų organizavimo ir senovės kolekcijų sekcių vedėjas. Etnografijos ir tautos psychologijos sekciuje turėjo dirbtį J. Žilevičius (vedėjas), A. Vabalas-Gudaitis, L. Gira, Lietuvos universiteto studentai ir kiti⁴².

Iki 1926 metų VAK narių veikla ir projektais, ieškojimai, VAK organizacijos vizijos balansavo tarp archeologijos, archeografijos, meno mokslinių tyrinėjimų ir paminklų globos administracinių institucijos paskirčių, užduočių realizavimo. VAK nariai, nesugebėję teisiškai suorganizuoti paminklų globos insti-

P. Galaunė – Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus direktorius. 1936 m.

tucijos, 1925 metais iš VAK pasitraukė⁴³.

1919–1925 metų VAK veiklos rezultatus nulėmė minėti faktoriai bei krašto ūkinės-politinės pertvarkos padariniai. Pirmasis uždavinys buvo "sukoncentruoti sutraukiant vienon vieton ir prižiūrēti palikus be priežiūros senovinius archivus, knygynus ir muziejus, buvusius prieš karą rusų valdžios arba privačių asmenų žinioje"⁴⁴. Vokiečiai ir vienos gyventojai naikino, grobstė rusų institucijų palikus dvarų archyvus, bibliotekas, meno, istorijos daiktus. V. Nagevičius VAK referavo, jog Kauno gatvėse vaikai pardavinėjo maišelius, padarytus iš dokumentų. Krautuvininkai į dokumentus vyniojo prekes. VAK išsirūpino patyti sargybą prie vokiečių ir gyventojų naikeinto Kauno gubernijos valdybos archyvo. A. Janulaičiui pasilius, Kauno karo komendantas uždraudė naikinti dokumentus. J. Kauno miesto muziejų ir J. Šaulio paskirtą Žemaičių kunigų seminarijos kambarį buvo suvežta apie pusantro tūkstančio pūdų dokumentų⁴⁵. Dėl vienos stokos K. Jablonskis negalejo paimti iš 25 asmenų archyvų⁴⁶. Švietimo ministro buvo prašyta skirti VAK formuotam archyvui 8–9 kambarius mūro pastate⁴⁷. Švietimo mi-

nistras siūlė ministriui pirmininkui VAK skirti buvusius Gubernijos namus Totorių gatvėje⁴⁸. Archyvui patalpos buvo bent kiek pritaikytos septintame Kauno forte tik po kelerių metų.

VAK įgalioti K. Jablonskis, P. Galaunė, S. Bražiškis paėmė į VAK globą Platelių, Salantų, Plungės ir kitų dvarų archyvus, knygų rinkinius, meno ir kitus muziejinius reikšmės daiktus⁴⁹. Šiam VAK darbui talkino Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija – ji pavedė apskričių įgaliotiniams globoti valstybinių dvarų archyvus, bibliotekas, archeologines kolekcijas, informuoti apie jas Švietimo ministeriją ir VAK⁵⁰. 1921 metais VAK, remdamasi atitinkamomis 1920 metų Lietuvos taikos sutarties su Rusija nuostatomis, rūpinosi grąžinti į Rusiją iš Lietuvos išvežtus archyvus, knygų rinkinius, muziejines vertibes ir kitus paminklus. Prof. M. Liubavskio buvo prašoma sudaryti "istorinę Lietuvos Metrikos apžvalgą ir jos likimą paskutiniu laiku" ir už tą darbą paskirta 1000 auksinų⁵¹. Lėšomis, buitinėmis reikmėmis (produktais, žibalu, malkomis) ji remė Lietuvos atstovybę Maskvoje⁵². Derėtis su rusais VAK rekomendavo savo narę P. Galaunę, kuris, objektyviai vertindamas savo jėgas, priminė Švietimo ministerijai, jog nesas juristas ir istorikas, ir prašė sudaryti komisiją iš A. Voldemaro, A. Janulaičio, P. Klimo, J. Tumo, kuri parengtų rusams Lietuvos Metrikos grąžinimo Lietuvai argumentus, nes derybų posėdžiuose paaiškėjo rusų nuostata: išvežti iš Lietuvos archyvai, muziejiniai daiktai grąžintini tik tie, kurie lietė tuometinę Nepriklausomos Lietuvos teritoriją, – ir tik tuo atveju, jei dėl jų grąžinimo nenukentės Rusijos mokslas, archyvai, muziejai⁵³. P. Galaunė siūlė VAK nariams K. Jablonskiui, V. Biržiškai sudaryti du aktus apie iš Vilniaus išvežtus Centrinio archyvo ir Vilniaus viešojo knygyno archyvus⁵⁴. P. Galaunė ir kiti Lietuvos derybų su rusais komisijos atstovai (S. Goldbergs, V. Matulaitis, V. Kalnietis) ragino Lietuvos valdžią skelbti visuomenei apie kultūros turtų grąžinimo iš Rusijos reikalus⁵⁵. A. Janulaitis, rašęs apie Lietuvos Metrikos grąžinimo Lietuvai motyvus, neleido jokios "virisekcijos", priminės, jog 1918 metais ji buvo žadėta Lietuvos komisariatu grąžinti⁵⁶. Lietuvos naujai nuomones pareiškė Petrapilio žydų instituto, Žydų istorijos–etnografijos draugijos pirmininkas prof. S. Dubnovas, prof. J.I. Bruckus⁵⁷. M. Liubavskis ir V. Pičeta buvo taip pat palankūs Lietuvos Metrikos, Vilniaus universiteto, Centrinio archyvo, Archeologijos muziejaus rinkinių grąžinimui Lietuvai, bet manė, jog lenkams okupavus Rytų Lietuvą, jų atidavimas tampa abejotinas⁵⁸. P. Galaunės tikslios žinios, profesionalūs argumentai nenurungė rusų delegacijos nario prof. A. Vinogradovo patetinės sampratos, jog per trisdešimt metų dūlėjė Senienų muziejaus rinkiniai, buvę Rumiancevo muziejaus patalpose, vadintose "Vil-

niaus archeologinio muziejaus kolekcija", išskyrus graviūras, įjungtas į Rumiancevo muziejaus graviūrų kabinetą, organiškai suaugę su Pasauliniu muziejumi, apskritai svarbū žmonijos mokslui, todėl Lietuvai grąžintina jų tik 20 procentų⁵⁹. Tai grąžintinai daliai rusai reikalavo specialios komisijos ekspertizės. Lietuvių derybininkai Maskvoje reikiamu specialistų negalėjo surinkti⁶⁰. M. Songaila sutiko važiuoti į Maskvą, bet 1922 metų balandžio mėnesį derybos nutrūko.

1923 metais VAK į Kauną pakvietas prof. A. Spicinas siūlė VAK archeografijos srity perleisti kurtinai Archeografijos komisijai. Anot jo, Archeologijos komisijos tikslai yra kitokie. Ją siūlė sudaryti iš prieistorės, archeologijos, senovės ir restauravimo skyrių, samdyti etatinį sekretorių, kuris kasinėtu ir registruotu paminklus. VAK nariai siūlymams nepritari, nes trūko specialistų, nebuvo archyvų įstatymo⁶¹. Centrinis valstybinis archyvas nesiėmė mokslo tiriamojo darbo. Anot P. Galaunės, tame dirbo "vos mokantieji rašyti ir skaityti"⁶². Nei jis, nei VAK nevykdė archeografijos tyrinėjimą, leidybos, ribojosi vien rinkimo ir apsaugos funkcijomis.

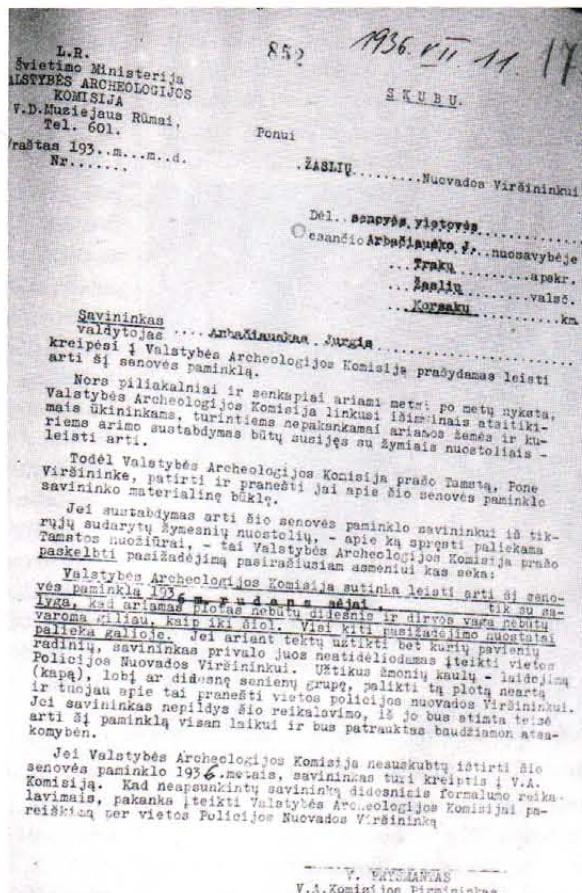
VAK didesnį dėmesį po archeografių skyrė architektūros paminklams, kurių būklė po karo, politinių įvykių buvo krito. Tačiau VAK buvo neaiškios jų globos nuostatos, ar VAK turėjo tiesiogiai užsiimti jų tyrinėjimais, apsauga (restauracija, konservacija, remontu). Pačiam VAK Architektūros skyriaus vedėjui V. Verlickui buvo neaiškus VAK vaidmuo užsakant, vykdant monumetalių paminklų remonta, restauraciją. V. Nagevičius manė, jog VAK teko tik formalus prižiūrėtojo vaidmuo, o ne vykdytojo ar finansuotojo, išskyrus "pirmosios pagalbos" atvejus – rūpinosi dengti Pažaislio, Zapyškio bažnyčių stogus⁶³. 1919–1921 metų VAK sėmatose architektūros paminklų tyrinėjimui ir priežiūrai skirtos ribotos lėšos: 5000 ir 18 000 ar 24 000 auksinų Vytauto, Jézuitų kolegijos, Seminarijos bažnyčioms, Kauno pilies griuvėsiams tyrinėti ir konservuoti, pastatyti A. Mickevičiaus atminimo akmenį⁶⁴. V. Nagevičius, A.

Žmuidzinavičius siūlė lėšas Zapyškio bažnyčios, Bonos pilies ir kitų architektūros paminklų restauracijai rinkti iš visuomenės⁶⁵. Nuo 1922 metų VAK rūpestis architektūros paminklais pradėjo igyti šios rūšies paminklams taikytinu tyrinėjimui, apsaugos specifičiu bruožu imta rinkti istorinės žinių, daryti

piešiniai, brēziniai, fotonuotraukos, matavimai, parengiamieji kasinėjimai. 1922 metais nunauytas 85 691 auksinas Kauno architektūros paminklų. Pažaislio vienuolyno fotografavimui, Kauno pilies griuvėsių Benediktinų vienuolyno matavimams, brēziniams padaryti, istorinei medžiagai apie paminklus surinkti, literatūrai išsigiti, Zapyškio bažnyčios stogui pabaigti dengti⁶⁶. 1923 metais VAK pavedė V. Bičiūnui ir A. Presui registruoti, fotografuoti, matuoti Kauno architektūros paminklus⁶⁷. 1925 metais A. Janulaitis buvo numatęs architektūros paminklų, daugiausia bažnyčių, fotografavimui, matavimui, brēzinį darymui skirti 12 000 litų⁶⁸. VAK architektūros paminklų priežiūrai trukdė teisinio reglamentavimo bei administracių priemonių stoka. VAK tegalėjo patarti, rekomenduoti, deklaratyviai drausti, sudarinėti ekspertų komisijas paminklų būklei tirti (jos buvo numatytos VAK 1920 metų taisyklėse). 1923 metais VAK ekspertų komisija – M. Songaila, V. Dubeneckis, P. Galaunė – tyrė Kauno statybos komisijos be VAK pritarimo leistą Kaune, Vilniaus gatvėje namo

žemaičių, Seinų ir neokupuotos lenkų Vilnius krašto dalies diecezijų vyskupijoms, remontavusioms Garliavos, Salantu, Jiezno bažnyčias, jog jos turėjo remontus derinti su VAK ir M.K. Čiurlionio galerijos komisija⁷⁰. Taip pat komplikuota buvo pilių VAK apsauga. Buvo nenustatyta saugotina paminklo teritorija, teisiškai ir finansiškai neišspręstos sankirtos su paminklų savininkais, prižiūrėtojais. 1922 metais Kauno pilies griuvėsius tvora aptverti trukdė jos teritorijoje XIX a. pabaigoje statyti mediniai namai, anot Kauno burmistro J. Vileišio, – "dalinių virtę laužais". Jų nugriauti, iškelti nepajėgė miesto burmistras, VAK, Lietuvių meno kūrėjų, Dailės draugijos, atstatymo komisaras A. Keller-Miller ir kiti⁷¹. Dėl minėtų dalykų V. Nagevičius, pareiškė esąs nekompetentingas senovės architektūros paminklų apsaugos srityje, panoro iš VAK pasitraukti⁷². Panaši Biržų pilies griuvėsių apsaugos istorija. 1919 metais VAK pritarė Biržų pilies draugijos steigimui, bet vėliau jos iniciatoriui Snarskiui siūlė palaukti, kol VAK atsius "Tėvynės pažinimo draugijos" įstatymus bei instrukcijas⁷³. Pagaliau pasiūlyta Biržų pilį globoti Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijai⁷⁴. Tačiau globai trukdė nenustatyti paminklo ribos. Pilies teritorijoje ganysta⁷⁵.

B. Dakanis, tyrinėjės VAK 1919–1925 metų archeologijos paminklų globą, teigė, jog ji teisudarė "nedidelę VAK veiklos dalį"⁷⁶. Ji ribojosi nesistemingais, neplaningais VAK narių archeologiniai tyrinėjimai, deklaratyviai VAK skleista archeologinių kasinėjimų reglamentacija. V. Nagevičius teigė, jog VAK rūpejo kasinėti tik tai, kam grėsė pavoju⁷⁷. 1919 metų VAK lėšų sąmatoje, pasirašytoje T. Daugirdo ir K. Jablonskio, archeologijos paminklai neminėti⁷⁸. Kitais metais kasinėjimų skyriui numatyta 6000, knygyno sutvarkymui – 4200, archyvo – 13 400 auksinų (64, L. 19). 1921 metais iš VAK sąmato (627 360 auksinų) kasinėjimų skyriui numatyta 10 000 auksinų (64, L. 68). Nuo 1923 metų VAK daugiau dėmesio skiria archeologijos paminklams: planuota skirti kasinėjimams 25 000, archeologijos ir etnografijos tyrinėjimams – 30 000, archeologijos kursams – 7500 auksinų⁷⁹. 1924 metais A. Janulaitis numatė jau didesnę sumą (28 000 litų) archeologiniams radiniams (tarp jų J. Žiogo kolekcijai) išsigiti bei kasinėjimams⁸⁰. Tačiau A. Janulaitis, K. Jablonskis, V. Biržiška teigė, jog "Lietuvoje nėra dar žmonių, kurie turėtų pakankamai laiko ir žinių kasinėjimui"⁸¹. 1921 ir 1923 metais VAK lėšomis Pryšmantų kapinyną tekasinejo V. Nagevičius. 1924 metais VAK buvo leidusi A. Presui kasinėti Kauno pilyje. Mégėjų kasinėti buvo ne vienas. VAK teisė reglamentuoti archeologinius kasinėjimus buvo užfiksuta Civilinio įstatymo 430 straipsnyje. Tai per VAK veiklos laikotarpį tinkamiausiai išprasminta VAK teisinė nuostata. Tačiau ja pasinaudoti reikėjo

Valstybės archeologijos komisijos leidimas arti dirvų, išduotas Jurgui Arbačiauskui 1936 m.

Nr. 18 remontą⁶⁹. VAK ir Lietuvos inžinieriu, ir architektų sajungos nuomonės buvo nepaišyta. 1924 metais Kauno kapitulai priklausė namai Vilniaus gatvėje buvo perdirbtai ir taip sugadintas vienas iðomiausiai XVII a. pradžios Lietuvos architektūros paminklų. 1923 metais VAK prašymu švietimo ministras priminė

administracinių priemonių. VAK neturėjo administracijos struktūrų, beliko susirašinėjimo galimybė, reikalui esant, vietas savivaldoss, policijos, Švietimo ministerijos įjungimas į VAK draudą. VAK susidūrė ir su kita archeologijos paminklų apsaugos problema – žemėvalda; be tinkamo juridinio pagrindo ir administracijos priemonių buvo neįmanoma jos įtakoti. Nebuvo nustatytos paminklų ribos, įstatymiškai nereglementuoti paminklo žemės mokesčiai (lengvatinių ar atleidimai nuo jų). VAK beliko, gavus signalą apie netinkamą paminklo naudojimą (arimą, medžių kirtimą, akmenų rinkimą, žvyro kasimą ir pan.), pasielkti Žemės reformos valdybos, savivaldybių, policijos pareigūnus, kad būtų sustabdyta paminklui daroma žala. VAK derino su Žemės reformos valdyba piliakalnių nuomotojų, prižiūrėtojų kandidatūras: iš trijų pasiūlytų prižiūrēti Norkūnų, Mašalaicių piliakalnius VAK rekomendavo A. Giedraitį, „Žiburėlio“ redaktorių, bet su salyga, kad jis prižiūrės pagal VAK rekomendacijas⁸². Tačiau norintys prižiūrēti piliakalnius leidimo praše ne VAK, o Žemės reformos valdybos: Lietuvai pagražinti draugijos pirmininkas J. Tumas, kvietęs VAK pirmininką A. Janulaitį į draugijos sudarytą istorinėms vietoms globoti komisią, praše leidimo prižiūrėti Veliuonos, Kupiškio piliakalnius⁸³.

VAK nesirūpino piliakalnių aprašymu, registravimu; 1925 metais tos iniciatyvos ēmési majoras P. Ruseckas – jis ēmė organizuoti tam darbui karininkus. Kauno miesto muziejaus vedėjas E. Volteris perėmė VAK darbo srity – žinių apie istorinius paminklus rinkimą spaudoje skelbė, jog muziejuje kasdien priiminejasi žinių pateikėjus⁸⁴. Nors 1924 m. VAK buvo pasiuntusi mokykloms savo aplinkraštį žinioms apie paminklus rinkti⁸⁵.

Kitos VAK įstatyme, taisyklese numatytiems darbo sritys dėl lėšų, specialistų stokos menkai krutintos ar visai neigyvendintos. VAK neįsteigė nei centrinių, nei vienos muzieju. Valstybės muziejus prie VAK be sisteminimo ir koncepcijos kūrimo darbų kaupė muziejines vertėbes, kurias deponavo Kauno miesto muziejuje. VAK iš Knygų komisijos perimtas „Mūsų senovės“ leidimas buvo atidėtas iki 1937 metų⁸⁶. 1924 metais VAK planuoti statuto, etatų, paminklų apsaugos įstatymo projektais buvo parengti vėliau, po kelierių metų⁸⁷.

1925 metais nariams atsistatydinus, VAK teisiškai ir administratyviai nebuvu panaikinta. Švietimo ministerija 1926 metu gegužės mėnesį sudarė naujos sudėties VAK: V. Nagevičius, E. Volteris, V. Dubeneckis, J. Žilinskas, P. Galaunė, P. Tarasenka, A. Janulaitis, K. Jablonskis. Koordinavo Švietimo ministerijos tarėjas A. Daniliauskas⁸⁸. P. Tarasenka siūlė VAK orientuotis planingai tyrinėti piliakalnius, leisti tam darbui instrukcijas, sudaryti archyve ar muziejuje archeologijos paminklų fotonegatyvų skyrių⁸⁹. Švietimo ministerija⁹⁰,

Kauno miesto muziejus⁹¹ aplinkraščiais ragino rinkti žinias apie paminklus, 1925 metais išleido P. Tarasenkos knygelę „Gimtoji senovė. Ieškojimas, pažinimas, apsauga“. Anot P. Tarasenkos, pasipylė žinios apie paminklus, surinktos daugiausia pradžios mokyklų mokytojų. Buvo užpildyta per 12 000 kortelių iš 2282 vietų apie 3375 archeologijos paminklus⁹².

Paminklų globos organizacijai reikėjo tinkamessio teisinio pagrindo ir institucinio sutvarkymo. Deja, 1926 metų VAK įstatymo ir statutų projektai palieka dvilypi VAK pobūdį, nors buvo įvesta naujų paminklų rūšių (bažnytinų) ir paminklų apsaugos nuostatų (archeologijos-istorijos paminklų išvežimo, kilnojamųjų, monumentalijų paminklų restauravimo reglamentavimo). Nepriėmus šių projektų, VAK kitais metais sudaryti „naujais pagrindais“ nepavyko⁹³. 1927 metų VAK įstatymo projekte jau numatyta paminklų globos darbai, tvarka. Atnsisakyta 1926 metais VAK įstatymo projekte numatytais Meno tarybos, tuomet besirūpinusios Valstybės teatro, meno, muzikos mokyklų, universiteto, knygynų, M.K. Čiurlionio galerijos, VAK veiklos sankcionavimo (derinimų, leidimų kasinėti, restauruoti). Projektas taip pat buvo nepriimtas. 1928 metų „Senovės ir meno paminklams apsaugoti kolegijos“ ar „Kolegijos senovės ir meno

laikinai ir su buvusia struktūra: senovės kultūros (E. Volteris, P. Tarasenka, jis pats), senovės architektūros (inž. V. Landsbergis-Žemkalnis, K. Jablonskis), archeografijos (E. Volteris, A. Janulaitis, K. Jablonskis), senovės meno ir etnografijos (P. Galaunė, H. Kairiūkštystė-Jacinienė, A. Žmuidzinavičius)⁹⁴.

VAK tik formaliai vegetavus, A. Janulaitis, K. Jablonskis ragino Lietuvos universitetu senatą VAK sudaryti prie universitetu⁹⁵. Manė, jog paminklotyra, ypač archeologiniai kasinėjimai – universitetu objektas. Tačiau universitete nebuvu įsteigta archeologijos katedra. Įstatymas tik VAK suteikė teisę archeologinius paminklus prižiūrėti, tyrinėti, reglamentuoti kasinėjimus. Universitetu rektorius V. Čepinskis VAK reorganizavimo siūlymus pateikė švietimo ministriui⁹⁶.

1930 metų kovo 17 dieną Lietuvos universitetu istorikų susirinkime J. Yčas, A. Janulaitis, L. Karsavinas, V. Biržiška, I. Jonynas, P. Galaunė, M. Arcimavičienė pasiūlė K. Jablonskį išrinkti VAK pirmininku. Jis sutiko nuo rugsejo mėnesio pirmininkauti⁹⁷. Narius pasirinko – P. Tarasenka, E. Volteris, P. Galaunė, V. Nagevičiu⁹⁸. E. Volteris ir V. Nagevičius atsisakė. P. Galaunei pasiūlius, VAK nariais buvo pakvesti V. Švipes ir I. Končius⁹⁹. 1932 m. E. Volteris sutiko būti VAK nariu.

E. Volteris aktyviai kūrė VAK organizacijos, veiklos projektus. Pirmiausia siūlė per 2–3 metus su Žemės ūkio ir Krašto apsaugos ministerijų matininkais, topografais už valstybės lėšas (10 000 litų) aprašyti, išmatuoti, nufotografuoti 200 piliakalnių¹⁰⁰. Manė, jog VAK piliakalnių tyrinėjimui gali vadovauti V. Nagevičius¹⁰¹. Patarė VAK mažiau rūpintis klasikine archeologija, tuo, „kas mažiau bendro turi su Lietuvos prieistorijos tyrimu“, architektūros paminklais, jei jie nesusiję su piliakalniais, o domėtis naujomis mokslo šakomis: antropologija, biologija, zoologija, filologija (senais vietovardžiais)¹⁰². Nors, anot jo, moksliui medžiaginės kultūros liekanų tyrinėjimu turėtų užsiimti Lietuvos universitetas ar kurtinga akademija, fondas¹⁰³. Siūlė kurti Žemaitijoje ir Aukštaitijoje „punktus“ nuolatinei paminklų apsaugai užtikrinti¹⁰⁴. Savivaldybėms pagal VAK išsamias anketas rinkti žinias apie vietoves. Manė, jog šauliams, skautams, įvairoioms tautinėmis organizacijoms galima paversti visuotinę paminklų registraciją.

VAK pagrindiniu savo darbu numatė paminklų registravimą¹⁰⁵. Jam atliki reikėjo teisino pagrindo ir administracinių organizacijos. Buvo pasiūlyta Švietimo ministerijai organizuoti senovės paminklų apsaugos valdybą, kuri perimtu VAK teises, turėtų prieistorinės praeities, istorinės praeities, senovės meno bei etnografijos skyrius, samdytus specialistus, lėšų gautų iš Švietimo ministerijos, pačios fondo, sudaryto iš surinktų iš savivaldybių, valstybės, visuomenės organizacijų, asmenų lėšų, paminklų apsaugos įstatymo nesilaikymo bau-

Tadas Daugirdas apie 1910 m.

paminklams apsaugoti“ įstatymu projektai keitė tik VAK pavadinimą.

1926–1928 metais E. Volterio VAK reorganizacijos pasiūlymai rodo pastangas administratyviai sutvarkyti paminklų globą. VAK dvilypis – mokslo ir administracijos – institucijos pobūdis skatinė keletą sprendimų. VAK, kaip mokslo įstaiga, jungtina prie Lietuvos universitetu⁹⁴. Arba, kaip estų Archeologijos taryba, prie Švietimo ministerijos. Tuomet ji tesirūpintų paminklų registravimu ir apsauga, o tyrinėjimus, studentų rekomendavimą studijoms paliktu universitetui⁹⁵.

V. Nagevičius manė, jog VAK galėtų veikti

du¹⁰⁸. Paminklų registravimas – pagrindinis valdybos darbas, kurį atliktų jos įgaliotiniai, pasitelkę paminklų savininkus, prižiūrėtojus, valdytojus, valstybės ir visuomenės organizacijas, turinčias sąlyčią su paminklais¹⁰⁹. Idėja buvus gaji, nes VAK jau maišyta su valdyba. 1932 metais E. Volteris rašo ne VAK, o "Senovės kultūros paminklų apsaugos valdyba"¹¹⁰.

M. Dobužinskis siūlė dviakopę paminklų apsaugos institucinę organizaciją: aukščiausias organas, ministrų kabineto sudarytas iš triju kompetentingų architektūros, istorijos, archeologijos ir meno žinovų, VAK, užsiimanti žinių apie paminklus rinkimu, kasinėjimui reglamentavimu, muziejų priežiūra, paminklų registracija¹¹¹.

1933 metais VAK, pritarusi Lietuvos muziejinių ir kraštotoyrininkų suvažiavimo ntarimams, rūpinosi steigti senovės paminklų apsaugos valdybą. Po metų atsirado senovės kultūros paminklų apsaugos rūmų projektas. Rūmus turėjo sudaryti direktorius ir apsaugos taryba, kurios švietimo ministro skirti nariai registruotų paminklus. Numatyta registracijos tvarka: rūmams pranešus apie paminklo įrašymą į registrą, apskričių paminklų priežiūros įstaigos ji įsirašo į savo registrą ir praneša apie tai paminklo savininkui, valdytojui, turėtojui.

Nuo 1933 metų Lietuvos savivaldybės svarstė, kokios apskrityse turėtų būti paminklų priežiūros įstaigos. Vienos pritarė Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento bei Miesto ir miestelių sąjungos paruošto senovės kultūros liekanoms saugoti statuto projekte numatytiems paminklų apsaugos komitetams prie savivaldybių, kiti manė, jog paminklų apsauga tesirūpina, kas rūpinosi. Šiaulių apskrities valdyba manė, jei apskrityje veikia kraštotoyrų draugija ar jos skyrius, kurių tikslai ir priemonės atitiko statuto nuostatas, komitetas nesteigtinas¹¹². Kauno apskrities valdyba siūlė paminklų apsaugą paveсти visuomeninėms organizacijoms: Šiaulių sąjungai, Lietuvai pagražinti bei kraštotoyrų draugijoms ir panašioms organizacijoms¹¹³.

VAK periodas 1930–1934 metais buvo paminklų globos teisinių ir organizacinių projektų kūrimo metas. V. Pryšmantas teigė, jog VAK iki 1934 metų "nieko iš esmės nepadarė", jos nariai "dirbo, kas jiems patiko, tyrinėjo, kasinejo, kas kam patiko, be jokios sistemos ir plano, net nepranešdami apie darbų rezultatus ir dažnai radinius pasilikdami privačiomis kolekcijomis sudarysti"¹¹⁴. V. Pryšmantas netikslus. VAK veikloje buvo organizacinių ir metodinių poslinkių. I. Končius parengė VAK tyrinėjimų programą, tipinius paminklų aprašymui blankus, instrukciją matininkams¹¹⁵. Buvo organizuoti pirmieji paminklų registratorių kursai, rengtasi pirmajai VAK etnografinei ekspedicijai. Kursų klausytojams, Lietu-

vos universiteto, Meno mokyklos studentams paskaitas skaitė I. Končius, P. Galaunė, P. Tarasenka, V. Švipas¹¹⁶. 1931 metų birželio 30–rugpjūčio 15 dienomis VAK Žemaitijoje surengė etnografinę ekspediciją, kuriai skyrė 1200 litų¹¹⁷ ir 300 litų "Aušros" muziejui ekspedicijos surinktiems daiktams įsigyt¹¹⁸. Tačiau ekspedicijoje 12 registratorių, suskirstytų į 3 gru-

paminklų fotografiavimą, piešimą, aprašymą, brėžinių darymą¹¹⁹. 1934 metais VAK nariai svarstė Oro muziejaus steigimo galimybes. Tačiau sumanymu neigydendino. Nesutare dėl jo vietas, koncepcijos. Svarbiausia – trūko lėšų. 1931 metais VAK orientaciją globoti etnografinius paminklus lémē katastrofiška jų bülklė. Nuo šimtmečio pradžios vykės kaimų išskirs-

tumas į viensėdžius, žemės reforma, besivystanti pramonė, visuomenės istorinės savimonės stoka apsprendė ir archeologinių paminklų kritinę bülklę. K. Mekas pastebėjo, jog keliantis į viensėdžias sunaikinta (art, sulyginti) šimtai piliakalnių. Iš 1926 metais žinomų 35 pilkapių – 1932 metais belikę keli¹²⁰. Rašytojas I. Šeinius stebėjosi lietuvių apsilieidimu, siūlė archeologiniams paminklams gražinti pirmynštį vaizdą¹²¹. Žemės reformos valdyba pagal Žemės reformos įstatymą (1925, 1930 metų) istorines vietas perduodavo įvairiomis draugijoms, organizacijoms. VAK norėjo sudaryti tinkamą paminklų globos organizaciją. Siuntė P. Tarasenką į Latвиą ir Estiją susipažinti su paminklų apsaugos sutvarkymu¹²². Stengėsi ji įdarbinti VAK etatiniu bendarbarbiu, pavesti jam archeologinių paminklų registravimą ir priežiūrą¹²³. Rémė lėšomis E. Volterio, P. Tarasenkos, J. Puzino, K. Meko, B. Tarvydo archeologinius kasinėjimus. 1933 metais VAK priėmė P. Tarasenkos parengtą archeologinių paminklų registravimo programą. Planavo

atspausdinti 5000 egzempliorių, kuriuos būtų siuntisi į mokyklas.

1930–1934 metais VAK architektūros paminklų globos ribojosi daugiausia bažnyčių matavimais: 1931 metais – Liolių, Lekėčių, Tytuvėnų (ir vienuolyno), Kėdainių, Perlojo¹²⁴. 1932 metais buvo planuota matavimams išleisti 20 000 litų¹²⁵. P. Galaunė siūlė, jog Lietuvos universiteto architektūros studijas baigiantys studentai padarytų bent vieno paminklo matavimą. VAK revizavo E. Volterio darytus Kauno pilies kasinėjimus: nepritarė jų tēsimui¹²⁶. VAK globoti architektūros paminklus trukdė nesuderintos sankirtos su kitomis institucijomis. Statybos įstatymo 76, 78 straipsniai numatė architektūros paminklų restauraciją, rekonstrukciją, remontą ar pan. tik sutikus VAK ir Dailės akademijai, bet šių nuostatų nepaisyta, nes nebuvvo išteigta Dailės akademija.

Po 1930 metų VAK rūpinosi išvežtų į Rusiją kultūros vertybių revindikacija. Vertė ap-

AKTAS Nr. 759
1936 metų birželis mėn. 4 d. n. Valstybės Archeologijos Komisijos pirmintinku PRYSMANTAS VLADAS, dalyvaujančiu V. A. Končiu ir prieniuose V. A. Šeiniu įsteigtais mokyklos 1936 m. Daratariu.
praktikos mokyklos 1936 m. gegužis mėn. 30 d. raste Nr. 13
siuntini – daiktus, atstumtu pagal Valst. Archeologijos Komisijos 1935 m. gruodis mėn. 30 d. raste Nr. 1977 reikalklavimą.
Siuntiniai įsteigtais 1936 m. Kauno centralinio pasto tvaoroje.

Atidarius ir patikrinus siuntini daiktus nu aukščiau paminklų mokyklos raste, siuntini rasti daiktai suradytai. Semiuoju prisitaikome surašant. Trukumai ne rasta (išroki daiktų surašaną).
Šis akto surašytas dviujeisegzemplioriuose, iš kuriu viename lieka Valstybės Archeologijos Komisijos bylave, o kita rasta daiktų siuntinėjame.

V. PRYSMANTAS		
S. Jakštėn	E. Šeinius	
SARASAS		
Nr.	Daiktų pavadinimas	Siuntini daiktų Rasta daiktų Tautybos
1.	Samaus kirkvietės	1 1.
2.	Samenos keltų	1 1.
3.	Lėtaravimo karūna	1 1.
4.	Metalinis monetė:	
4.1.	Užs. sidabrinis monetė	2.
4.2.	Užs. metalinis monetė	4.
4.3.	Užs. bronzo monetė	1.
4.4.	Užs. varinis:	
4.5.	Shorto geležinis	15.
4.6.	Užs. metalinis	6.
4.7.	Užs. metalinis	2.
4.8.	Užs. metalinis	2.
4.9.	Užs. metalinis	5.
4.10.	Užs. metalinis	1.

Valstybės archeologijos komisijos aktas apie radinių gavimą

pes, teatliko 1/5 numatytių darbų. Daugelį sodybų apraše paviršutiniškai, neraše darbo dienoraščių. V. Pryšmantas manė, jog nepateisinta 7901,40 litų, išleistų ekspedicijai¹¹⁹. VAK ateityje numatė daryti siauresnės apimties ir konkretesnių užduočių etnografines ekspedicijas. 1932 metais buvo numatyta tirti žemaičių numus ir aukštaičių dūmines pirkias¹²⁰. Remti I. Končiaus žemaičių kryžių tyrinėjimai¹²¹. 1933 metų kovo 20 dieną etnografinių paminklų tyrinėjimui aptarti buvo kviesta tarpžinybinė komisija: Žemės reformos valdybos valdytojas J. Daniliauskas, buhalterijos direktorius J. Vanagas, departamento direktorius M. Chmieliauskas, Žemės tvarkymo departamento direktorius Z. Bačelis, Lietuvos universiteto docentas, VAK narys I. Končius, Kultūrtechnikų mokyklos direktorius J. Stanisauskas, Žemės rūmų vicedirektorius A. Vaškelis, VAK narys, inžinierius V. Švipas, karo aviacijos majoras Špokevičius. Jie nutarė su telkom jégom intensyvinti sodžių, vietovių,

linkybės: po 10 metų nuo Lietuvos taikos suarties su Rusija TSRS įstatymais įsigalėjo senatis. 1933 metais tarpininkavus Lietuvos įgaliotam ministriui TSRS J. Baltrušaičiui, iš Rusijos buvo susigrąžinta dalis Vilniaus centrinio archyvo bylų. J. Baltrušaitis, Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius S. Lozoraitis manė, jog iš Rusiją būtų naudinga važiuoti K. Jablonskiui¹³⁰. VAK siuntė K. Jablonskį į Maskvą rūpintis Lietuvos archyvų grąžinimui¹³¹. 1933 metais rusai buvo negražinę apie 550–650 Lietuvos Metrikos knygų, iš kurių K. Jablonskiui per dešimt dienų Maskvoje pavysko pamatyti tik 8¹³². K. Jablonskis pastebėjo, jog po 1933 metų rusai jau nenorejo derėtis ir grąžinti Lietuvai išvežtų kultūros vertybų¹³³. 1934 m. VAK kilo Lietuvos Metrikos skolinimosi idėja, bet toliau - nevyстыta¹³⁴.

Švietimo ministerija norėjo pagerinti paminklų globos organizaciją. 1934 metų sausio 11 dieną paskyré V. Pryšmantą senovės paminklų apsaugos referentu ir VAK pirminknu, o VAK nariais - P. Galaunę ir J. Puziną¹³⁵. 1934 01 11-1936 10 22 VAK - senovės paminklų referentūros darinys pakeitė VAK dvielypi mokslo ir administracijos, valstybės ir visuomenės institucijos pobūdį, tapo valstybės paminklų globos administracijos įstaiga. Tačiau jos veiklos teisinis pagrindas tebuvo VAK įstatymas ir taisyklės. Tai buvo Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento padalinys, sudarytas iš trijų skyrių - bendro, senovės paminklų inventoriavimo ir senovės paminklų apsaugos, kuriuose dirbo 12 etatinių darbuotojų: registratorių, administratorių, techninių darbuotojų. Nuo 1935 metų dar pasipildė Žemės vardyno skyriumi. Švietimo ministerija, norėjusi konkretiau apibrėžti šios įstaigos kompetenciją, išleido VAK instrukciją, kur, remiantis VAK įstatymu, taisyklėmis, numatyta paminklus inventorizuoti, sudaryti žinių apie juos archyvą¹³⁶. Istaigai išgijus aiškų administracinių pobūdį ir nusistačius pagrindinę darbo kryptį - paminklų registraciją, VAK nariai P. Galauné, J. Puzinas atsistatydino¹³⁷. Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktorius A. Juška po mėnesio praše J. Puzino pasiūlymų leistinai VAK darbo instrukcijai, kur būtų numatyta jos santiykis su referentūra¹³⁸.

VAK-referentūra pirmaisiais veiklos metais ruošesi paminklų registracijai. Reikėjo parengti registratorių, darbo dokumentus, tipinius blankus, numatyti registracijos vykdymo kelius. P. Tarasenka, I. Končius, V. Švipas turėjo parengti paminklų aprašymo ir regist-

racijos kursus¹³⁹. Kursai įsteigtin Švietimo ministerijos vardu. Jiems vadovavo V. Pryšmantas. Jų programą sudarė: bendra dalis – kraštotojra (10 val.), fotografija (5 val.), topografiya (30 val.), archeologija (35 val.), etnografiya (35 val.), trobesių matavimas (5 val.) bei praktika¹⁴⁰. 1934 11 05–1935 07 02 vykusius kursus lankė 115 asmenų, tačiau baigimo pažymėjimus gavo tik 48, atlikę praktiką: ieškojė, registravę, apraše paminklus. Šiuo kursu vadovavai su Žemės tvarkymo departamento buvo parengę 20 val. paskaitų ciklą apie paminklų apsaugą matininkams ir kultūrtechnikams¹⁴¹. Klausytojų buvo dvi grupės: 137 ir 127 asmenys¹⁴²

Bobelis Gabrielius gyv. Ariogalos miestelis Kedainių apskritis 1895 m. kovo 16 d. Utenos apsk. Anykščių vals. Šlienų kaimas	Kedainių Ariogalos 14 spak. valst.
NUORADA	
Užsiėmimas: Laikrodininkas Helas mokslas: Baigęs pradž. mokyklą, Foto aparatas: K. Zeiss Tessar 1:4.5 7-16, 5cm. formatas 10x15	
<small>Konkrečios kai skirti pratybos vietai, Archeologijos ir liaudies meno. Mokinys mokinys iš 1. 13.</small>	
<small>E kai prisiūlė prie senovės pratybos apsaugos ir tyrimo Perspėdavau kitum kad nenaikintų istor. fotografijas ir t.t.</small>	
<small>Patiekamas apie save ſiuos žiniuos, pareiskiu, kad autinku buti Valstybės Archeologijos Komisijos bendradarbiu, kiek leis laikas ir aplinkybės, saugos ir inventoriavimo darbo.</small>	
1935 5 m. balandžio 18 d. (pas.) Bobelis G. <small>(perduotas)</small>	
Valstybės Archeologijos Komisijai. <small>Pateikdamas apie save ſiuos žiniuos, pareiskiu, kad autinku buti Valstybės Archeologijos Komisijos bendradarbiu, kiek leis laikas ir aplinkybės, saugos ir inventoriavimo darbo.</small>	
Kaunas, 1935 5 m. balandžio 18 d. <small>(pas.) Bobelis G. <small>(perduotas)</small></small>	
M. Valstybės Archeologijos Komisija KAUNAS Vytauto Didžiojo Muziejaus filialas Tel. 21-01 1931	
1935 5 m. balandžio 23 d. <small>Ponai: Bobelui Gabrielui, Ariogala.</small>	
<small>Pranešu Tamstai, kad, pasiremiant Valstybės Archeologijos Komisijos taisykių 7-g str. (Vyr. Žin. 1920. III. 26 d. Nr. 25) ir Švietimo Ministerijos Valstybės Archeologijos 1935 II. 13 d. darbo instrukcijos Nr. 1, 2-f str., Tamstas nuo šios dienos paskirtas Valstybės Archeologijos Komisijos bendradarbiu 1935 metams.</small>	
<small>(pas.) V. Pryšmantas Valstybės Archeologijos Komisijos Pirminknas</small>	

Pažyma, išduota Gabrielui Bobeliui apie jo paskyrimą Valstybės archeologijos komisijos bendradarbiu 1935 m.

Zinioms apie paminklus surinkti buvo parengti tipiniai blankai. Blanke "Paminklo Nr." nurodytas paminklo registro numeris, paminklų apsaugos įstaiga, paminklo aprašo pozicijos: rūšis, skaičius, vietas žmonių žiniuos apie jį, jo būklę, kas daryta jo apsaugai, savininkas, vieta, žinių surašymo data ir surašiusiojų pavarde¹⁴³. Blanke "Žemėlapis" – paminklo situacinis planas, fotonuotrauka ir negatyvas, žiniuos apie paminklo pobūdį, laikotarpį, kasinėjimus, radinius, žinių surinkėjo, fotografo pavardės, data (143. L. 44). Blanke "Žinios iš Lietuvos žemės vardyno" – vietinių gyventojų žiniuos apie vietą: pavadinimas, istorijos, vie-

tolė, mokykla, mokytojas, nes jie daugiausia šias žinias rinko (143. L. 51). Pirmuoju du blankus parengė, matyt, V. Pryšmantas, nusižiūrėjęs į vokiečių panašią dokumentaciją¹⁴⁴. 1934 m. pirmiausia buvo parengta paminklų kartoteka-sarašas, daugiausia pasirėmus P. Tarasenkos knyga "Lietuvos Archeologijos medžiaga" (išleista 1928 m.), Kauno muziejaus dienynu. 1935 metais ta kartoteka susisteminta abécélės tvarka apskritimis, valsčiais, kaimais. Buvo padaryta pirmoji paminklų statistika, juos sužymėjus žemėlapje masteliu 1:100000. Paaškėjo, jog daugelis paminklų suminėta po 2-3 kartus, jog tiksliai statistika įmanoma tik aprašius kiekvieną paminklą¹⁴⁵. Parengtos instrukcijos nekilnojamieji paminklams aprašyti, fotografuoti, inventorinti, Žemės vardynui surinkti. VAK pirminknas išsiuntė apskričių viršininkams per 3500 aiškinamųjų raštų su "pasižadėjimais" - VAK ir paminklo savininko, valdytojo, turėtojo surartimi dėl paminklo globos. Tipiniu kreipi musi į "valsčių savivaldybes ir seniūnus: prašyta žinių apie skirstomus į viensėdžius kaimus, senus trobesius, charakteringus daiktus"¹⁴⁶.

1934-1936 metais buvo siusti tipiniai apklausų blankai mokykloms dėl jų turėtų rinkinių ir muziejolių. Surinkta žinių apie 408 rinkinius, muziejelius¹⁴⁷.

Referentūra stengėsi sparčiai dirbti. Vien 1936 09 16–10 10 paminklų inventorinimo ekspedicijoje Kaunas–Venckai–Kražiai VAK pirminknas V. Pryšmantas, registratoriai V. Ramanauskas, B. Lukoševičius, J. Arminas aplankė 774 kaimus ir suinventorino 106 archeologinius, 85 etnografinius, 113 istorinių, 176 statybos paminklus, padarė 26 topografines nuotraukas, nufotografavo 370 archeologinius, 130 etnografinius, 448 statybos, 152 istorinius, 61 pakelėse, 80 bendrų paminklų (147. L. 35).

VAK, pasitelkusi bendradarbius (1935–1936 metais – 468 – iš jų 171 matininkas, 41 kultūrtechnikas, kiti mokytojai, miškininkai, savivaldybių tarnautojai ir t.t.), surinko žinių apie 4041 paminklą¹⁴⁸, 1488 Žemės vardyno žinių formuliarus¹⁴⁹, 2500 "pasižadėjimų" (148. L. 18), suregistravo, anot Z. Žemaitytės, 3577 nekilnojamus paminklus (1, p. 161). V. Pryšmantas teigė, jog iki 1936 11 01 buvo apsaugota 2527 paminklai (621 piliakalnis, 30 alkos kalnų, 287 senos vietas, 83 senų pastatų griuvėsių, 123 akmenys su išrašais, 31 pylimas, 8 brastos, 19 akmens gadynės sodybų, viensių pastatu) (148. L. 13). V. Kuprevičius, Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus sekretorius, pastebėjo, jog VAK–referentūra suregistravo Lietuvoje žinomus prieistorinius paminklus, sudarė žinių apie juos archyvą. Tačiau nevedė atskiro architektūros ir istorijos paminklų registro. Kai kurie šiuo rūsiu paminklai buvo ištraukti į prieistorinių paminklų registrą¹⁴⁹.

VAK–referentūra suformavo žinių apie paminklus archyvą: sudarė žemėlapius su pažy-

mėtais paminklais, bendradarbių tinklu, su paminklų situaciniuose planuose, mokyklų tinklu, su apskričių, valsčių ribomis, paminklų registrus, padarė paminklų fotonuotraukas (sudarė negatyvų kartoteką), surinko žinias apie savo bendradarbius, piešinius, brėžinius, ekspedicijų dienoraščius, ataskaitas, sutartis – pasižadėjimus saugoti paminklus ir tt.

V. Pryšmantas VAK-referentūros 1935–1936 metų veiklą vertino kaip našiausią Lietuvos paminklų globos organizacijos laiką. Jis teigė, jog tik įrašius paminklą į registrą pradeda veikti jo teisinė apsauga. V. Pryšmantas būtų teisus, jei paminklų registras būtų sudaramas pasirėmės paminklų apsaugos įstatymu. Tačiau įstatymo nebuvo. VAK įstatymas nenurodė detalesnio paminklų apsaugos organizacijos teisinio reglamentavimo. Todėl, matyt, švietimo ministras J. Tonkūnas VAK–senovės paminklų apsaugos referentūros vykdąt Lietuvos paminklų apsaugą pavadinuo "iliuzoriška"¹⁵⁰.

Šios objektyvios priežastys lėmė VAK–referentūros panaikinimą. 1936 metais spalio 22 dieną paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą¹⁵¹, kuris panaikino VAK įstatymą, buvo teisiškai nutraukta VAK–referentūros veikla. Ji tapo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus struktūros dalimi: jam perduotas jos archyvas¹⁴⁹ ir kai kurie surinkti kilnojamieji paminklai¹⁵².

K. Jablonskis¹⁵³, E. Volteris¹⁵³ manė, jog VAK likimą lėmė iš dalies jos veiklos pobūdis, paželdėtas iš Rusijos imperijos paminklosaugos. J. Puzinas (14. P. 3), E. Bakonis¹⁵⁴ nurodė, jog VAK paminklosaugos galimybes salygojo paminklų apsaugos įstatymo nebuvinamas, jog ji iki 1934 metų neturėjo etatinių darbuotojų.

Reikėtų pastebėti, jog VAK 1919–1936 metų veiklą lėmė ir valdžios formuota kultūros politika, ir visuomenės istorinė savimonė. J. Puzinas pastebėjo, jog visuomenė "kaip reikiant" nesuprato paminklų saugojimo svarbos¹⁵⁵. Jis bandė suformuluoti 10 įsakymų "senovės mylėtojams"¹⁵⁶.

Tik 1938 metais i Lietuvos Konstituciją buvo įtrauktos "praeities paminklų" ir "kitokiu kultūros turų" valstybės globos garantijos¹⁵⁷.

Tačiau VAK, vienintelės centrinės valstybės paminklų apsaugos įstaigos 1919–1936 metais, veiklą reikia vertinti pozityviai. Jos darbas, sąveika su visuomeninėmis paminklų globos organizacijomis, valstybės institucijomis, turėjusiomis salyčių su paminklais, skleidė visuomenėje kultūros palikimo saugojimo, tvarkymo svarbą istoriniam tautos savasties testinumui.

SANTRUMPOS

KMA – Kultūros ministerijos archyvas

LKPMCA – Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro archyvas

LLTIB – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka

LVA – Lietuvos valstybės archyvas

LVMA – Lietuvos valstybinis Meno archyvas
MAB – Mokslo Akademijos biblioteka
NMMB – Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
VUB – Vilniaus universiteto biblioteka.

NUORODOS

1. Žemaitytė Z. Paulius Galuonė. Vilnius, 1988. P. 62; Petrapilio lietuvių tarybos posėdžio 1918 03 07 protokolas // VUB. F1. F. 183. L. 69.

2. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917–1918. V., 1991. P. 181.

3. Vileišio J., Lietuvos Tarybos Finansų komisijos vedėjo, raštas J. Basanavičiui, 1919 04 20 // LLTIB. F. 2–2097.

4. Lietuvos Tarybos V sesijos 7 posėdžio protokolas Nr. 50, 1918 01 29 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1339. L. 21.

5. Lietuvos Tarybos VIII sesijos 15 posėdžio protokolas, 1918 04 27 // LVA. F. 1014. Ap. 1. B. 22. L. 74.

6. Lietuvos Tarybos prezidiumo vicepirmininko raštas J. Basanavičiui, 1918 06 25 // LLTIB. F. 2–2097.

7. Likvidacijos komisijos nutarimas, 1918 01 30 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1339. L. 24.

8. Janulaičio A. raštas Lietuvos Tarybai, 1918 05 21 // MAB. F. 255–1024.

9. Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, 1918 11 29 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 1339. L. 15.

10. Lietuvos Tarybos prezidiumo kreipimasis į Herrn Verwaltungschef beim Militärgouverneur für Litauen, 1918 11 07 // MAB. F. 255–1082.

11. Basanavičiaus J., Galuonės P. raštas Lietuvos Tarybai, 1918 11 20 // MAB. F. 255–36.

12. Biržiškos M. užrašai "1918 11 29 prie Meno ir dailės skyriaus priskirtas..." // MAB. F. 165–195. L. 101.

13. Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius / Baltų archeologija, 1994. Nr. 2. P. 18.

14. Puzinas J. Naujausių priešistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 metų Lietuvos priešistorinių tyrinėjimų apžvalga). Kaunas, 1938. P. 4.

15. Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas, 1933. T. I. P. 939.

16. "Акт о вывозе в Государственный музей худож. ценностей..." // LVA. F. R-243. Ap. 1. B. 15. L. 5.

17. Dekret po ohrane pamiatnikov // LVA. F. R-243. Ap. 1. B. 9. L. 2.

18. Kultūros turų sergėjimo kolegijos statutas. Metmenys, 1919 02 17 // LVA. F. R-243. Ap. 1. B. 9. L. 4.

19. Leszczyński J. Ludowy komisar Oświatowy. O utworzeniu Komisji Archeologicznej, 1919 03 22 // LLTIB. F. 22–1179.

20. Ustawa Muzeum Historycznego–Etnograficznego // LLTIB. F. 22 1179.

21. Adomonis T. Dailės gyvenimo organizavimas Tarybų Lietuvoje 1918–1919 metais // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1961. T. III. P. 263.

22. VAK posėdžio 1919 05 28 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 293.

23. Энциклопедический словарь. С. Петербургъ, 1890. Т. 2. С. 227–228.

24. История императорского русского археологического общества. 1846–1896. С. Петербургъ, 1889. С. 244.

25. Императорская археологическая комиссия. Открытый лист, 1910 05 28 // LLTIB. F. 2–1984.

26. Imperatoriškosios Archeologijos komisijos raštas LMD, 1912 09 13 // LLTIB. F. 22–340.

27. /Jablonskis K./ "...kas buvo padaryta iš apsaugos 1919 m." // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 73. L. 35.

28. VAK posėdžio 1919 06 07 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 298.

29. Valstybės Archeologijos komisijos išlaidų sąmata 1920 metams, 1919 12 12 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 20A.

30. Valstybės Archeologijos komisijos išlaidų sąmata 1921 metams, 1920 06 21 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 68–69.

31. VAK raštai Švietimo ministerijai, 1923 06 09, 10 30, P. Tarasenkai, J. Elisonui, 1923 06 02 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 517, 455, 518, 519.

32. Valstybės Archeologijos Komisijos taisyklys, 1920 01 27 // Laikinosios Vyriausybės žinios, 1920.03.26. Nr. 25.

33. VAK posėdžio 1919 06 16 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 322.

34. VAK posėdžio 1919 10 02 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 323–324.

35. Pakomisijos "Tėvynės pažinimo draugijos" įstatams parengti posėdžio protokolas, 1919 12 12 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 338–339.

36. Komisijos "Tėvynės pažinimo draugijos" įstatams išdirbtį spalio 7 d. posėdžio protokolas // MAB. F. 37–11416.

37. Lietuvos kraštotyros draugijos įstatai, žinios // LVA. F. 394. Ap. 1. B. 550. L. 1–4.

38. Organizacinio komiteto J. Basanavičiaus 75 metų sukaktiai paminėti 1926 11 05 protokolas Nr. 1 // VUB. F. 1. F. 610. L. 10.

39. Valstybės Archeologijos Komisijos įstatymas // Laikinosios Vyriausybės žinios, 1919 08 28. Nr. 11.

40. VAK posėdžio 1921 01 26 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 281.

41. Valstybės Archeologijos komisijos statutas. Projektas, 1922 02 20 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 391–392.

42. Volteris E. Valstybės Archeologijos komisijos 1921 metų darbo sutvarkymo planas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 70.

43. Janulaičio A., Nagevičiaus V., Žilinsko J., Dubeneckio V., Galuonės P., Jablonskio K. pareiškimas, 1925 02 19 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 404.

44. Valstybės Archeologijos komisijos darbo atskaita už 1921 metus // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 79–80.

45. Jablonskis K. Pranešimas apie Valstybės Archeologijos komisiją ir jos darbą, skaitytas LMD Kauno skyriaus suvažiavime, 1920 01 04 // NMMB. F. 57–153. L. 1.

46. VAK posėdžio 1919 07 11 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 309–311.

47. Daugirdo T., Jablonskio K. pareiškimas Švietimo ministriui, 1919 07 08 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 32. L. 39.

48. Švietimo ministerijos raštai ministriui pirmininkui, 1919 07 25 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 32. L. 38.

49. Aktas Platelių, Salantu dvarų archyvų paėmimo, 1920 05 06, 04 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 73. L. 56, 59; Plungės dvaro administratoriaus knygyno, archyvo perdavimo kvitai, 1920 05 07 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 76. L. 145, 149.

50. Žemės ūkio ir valstybės turų ministerijos Šakių apskrities įgaliotinio raštai Švietimo ministerijos archeologijos skyriui, 1920 01 27 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 76. L. 42.

51. Volterio E. raštai Švietimo ministriui, 1921 05 20 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 19.

52. Lietuvos atstovybės Rusijoje Lietuvos atstovo raštai VAK, 1921 10 10 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 117.

53. Galuonės P. raštai Švietimo ministriui, 1921 07 22 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 127.

54. Galuonės P. pareiškimas VAK, 1921 04 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 239.

55. Kalnietis V., Galuonė P., Goldbergis S., Matulaitis V. Aukštai gerbiamas tamsta, 1921 10 12 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 188. L. 142.

56. Janulaitis A. Mano nuomonė apie Lietuvos Metrikos gražinimą // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 146.

57. Dubnov C. Gospodinui predsedateliui Lietuvos komisijai ir įpilnitieliui Mirono dogovorai s Rossijie i Moscow; Bruskus Y.O. Dokladnaia zapiska o Metrike litovskoj, 1921 07 07 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 210–211, 140–143.

58. Galuonės P. laiškas Švietimo ministriui, 1921 08 22 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 144.

59. Mišrios rusų–lietuvių komisijos dėl kultūros vertibių išvežtų į Rusiją iki pasaulinio karo 1914–1917 metų, gražinimo Lietuvai protokolas Nr. 3, 1921 08 18 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 118–126.
60. Lietuvos Respublikos VRM Ypatingojo skyriaus sutarčiai su Rusija vykdyti vedėjo raštas švietimo ministrui, 1922 01 28 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 109.
61. VAK posėdžio 1923 11 14 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 271, 272.
62. Galauči P. Mūsų šiu dienų kultūra. Mintys ir faktai. /1923/ // NMMB. F. 25–189. L. 4.
63. VAK posėdžio 1919 09 09 dienoraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 320.
64. Valstybės Archeologijos komisijos išlaidų sąmatos 1919 09–12, 1919 08 01, 1920 metams, 1919 12 12, 1921 metams, 1920 09 21 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 11, 19, 68–69.
65. VAK posėdžio 1921 06 02 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 85. L. 284–286.
66. VAK senovės architektūros skyriaus 1922 metų vasaros darbo sąmatos // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 202.
67. Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas VAK, 1923 09 07 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 481.
68. Švietimo ministerijos aukštėsmuojo tarėjo raštas VAK pirmininkui A. Janulaičiui, 1924 11 03 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 261.
69. VAK posėdžio 1923 06 14 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 267.
70. Švietimo ministro raštas Vilniaus, Seinų, Žemaičių diecezijų vyskupijoms, 1923 08 20 // NMMB. F. 57–165. L. 2.
71. Vileišio J. Kauno burmistro, raštas VAK, 1921 11 19 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 119. L. 3.
72. Nagevičiaus V. pareiškimas VAK pirmininkui, 1923 06 12 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 525.
73. VAK posėdžio 1919 09 19, 23 dienoraščiai // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 320, 325.
74. VAK posėdžio 1922 07 20 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 259a.
75. VAK posėdžio 1923 05 30 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 266.
76. Dakanis B. Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga (1919–1925) // Jaunujių istorikų darbai. V, 1987. P. 90–94.
77. VAK posėdžio 1923 04 21 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 265.
78. VAK 1919 metų sąmatos // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 8.
79. VAK 1923 metų sąmatos, 1922 08 14 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 117. L. 213.
80. VAK raštas švietimo ministriui, 1924 07 10 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 201.
81. VAK posėdžio 1924 05 15 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 273.
82. VAK posėdžio 1924 10 29 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 274.
83. Tumo J. LPD pirmininko, raštas VAK pirmininkui A. Janulaičiui, 1924 03 17 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 435.
84. Istorinių vietų registracija // Lietuva, 1925. Nr. 228; MAB. F. 256–4977.
85. VAK raštas švietimo ministriui, 1924 06 10 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 427.
86. VAK posėdžio 1923 04 21 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 265.
87. VAK posėdžio 1924 11 12 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 275.
88. Švietimo ministro raštas ministrui pirmininkui, 1926 05 27 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 322.
89. Tarasenkos P. raštas VAK, 1926 05 31 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 321.
90. Merkinės vidurinės mokyklos direktoriaus raštas VAK, 1926 10 11 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 3. L. 6.
91. Kauno miesto muziejus. Istorijos ir archeologijos mėgėjams, 1926 01 05 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 340–341.
92. Tarasenka P. Dėl archeologinio Lietuvos žemėlapio, 1926 06 24 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 318–319.
93. Švietimo ministerijos tarėjo raštas St. Ličkūnui, 1926 12 10 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 300.
94. Volterio E. raštas Meno tarėjui, 1926 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 334, 335.
95. Volterio E. raštas švietimo ministrui, 1928 02 03 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 603.
96. Nagevičiaus V. raštas švietimo ministrui, 1929 04 17 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 281–283.
97. Janulaičio A., Jablonskio K. raštai Lietuvos universitetui, 1929 11 20 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 214.
98. Čepinskio V. raštas švietimo ministrui, 1929 11 29 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 213.
99. Daniliausko A., Švietimo ministerijos III departamento direktoriaus, raštai K. Jablonskiui // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 206.
100. Jablonskio K. raštas švietimo ministrui, 1930 10 03 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 205.
101. VAK posėdžio 1930 12 11 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 187.
102. Volterio E. raštai švietimo ministrui, 1930 12 30 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 179.
103. Volterio E. raštai švietimo ministrui, 1930 12 19 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 181.
104. Volterio E. raštai švietimo ministrui, 1931 01 22 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 275.
105. Volteris E. Apie reikalingumą sutvarkyti medžiaginių kultūros liekanoms registruoti ir tirti įstatymą ir įsteigimą toms liekanoms tirti naują organą, 1931 01 01 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 171–173.
106. Volterio E. raštai švietimo ministrui, 1930 05 24 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 76. L. 16.
107. VAK posėdžio 1930 11 15 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 192.
108. Senovės kultūros paminklų apsaugos valdybos įstatymas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 489.
109. Senovės kultūros paminklų apsaugos ir registracijos įstatymas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 114–119.
110. Volterio E. raštai SKPA valdybai, 1932 05 01 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 136.
111. Dobužinskis M. Apie senovės paminklų globojimą, 1933 10 10 // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 758. L. 374–375.
112. Šiaulių apskrities valdybos raštai VRM savivaldybių departamentui, 1933 08 26 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 124. L. 37.
113. Kauno apskrities valdybos raštai VRM savivaldybių departamentui, 1933 09 04 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 124. L. 15.
114. Pryšmantas V., senovės paminklų apsaugos referentas, raštai Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktoriui, 1934 12 // NMMB. F. 57–165. L. 23.
115. VAK posėdžio 1931 06 06, 1933 04 03 protokolai // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 231, 248.
116. VAK etnografinių kursų 1931 06 15–23 lektorių sąrašas, 1931 07 01 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 143.
117. VAK posėdžio 1931 06 12 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 232.
118. VAK pirmininko raštai švietimo ministrui, 1931 06 25 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 139.
119. Pryšmantas V. raštai Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento, 1935 // NMMB. F. 57–165.
120. VAK posėdžio 1932 06 03 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 239.
121. VAK posėdžio 1933 05 05 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 250.
122. Tarpžinybinės komisijos 1933 03 20 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 40.
123. Mekas K. Prieistorinė kultūros paminklų būklė // Lietuvos aidas, 1932 10 11. Nr. 231.
124. Šeinius I. Eikvojama praeitis // Lietuvos ai-
- das, 1932 08 27. Nr. 194.
125. VAK posėdžio 1932 06 03 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 239.
126. VAK posėdžių 1933 02 11 protokolai // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 24.
127. VAK posėdžio 1931 06 16 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 233.
128. VAK 1932 metų sąmatos // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 233.
129. VAK posėdžio 1932 06 23 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 86. L. 81.
130. S. Lozoraičio raštai J. Baltrušaičiui, 1933 04 06 // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 22.
131. VAK posėdžio 1933 03 29 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 247.
132. Jablonskis K. Pranešimas apie kelionę į Maskvą Lietuvos istorinių archyvų reikalais, 1933 08 04–15 // NMMB. F. 29–1599. L. 9.
133. Jablonskis K. Pranešimas dėl Lietuvos dokumentų, esančių TSRS, 1937 12 13 // Lietuvos archyvai. V., 1992. T. 3. L. 36–41.
134. VAK posėdžio 1934 04 28 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 256.
135. VAK posėdžio 1935 01 08 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 84. L. 1–4.
136. VAK darbo instrukcija Nr. 1, 1935 02 14 // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1011. L. 3
137. Galauči P. raštai VAK pirmininkui V. Pryšmantui, 1935 06 06; Puzino J. pareiškimas švietimo ministrui, 1935 06 25 // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1011. L. 80, 83.
138. Juškos A. raštai J. Puzinui, 1935 07 26 // LVA. F. 391. Ap. 4. B. 1011. L. 77.
139. VAK posėdžio 1934 03 24 protokolas // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 253.
140. VAK posėdžių 1934 04 05, 28 protokolai // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 254, 256.
141. Matininkams ir kultūrtechnikams paskaitos apie senovės paminklų apsaugą // Lietuvos aidas, 1935 01 17. Nr. 14.
142. Senovės paminklų apsaugos kursai // Lietuvos žinios, 1935 03 15. Nr. 61.
143. Blankas "Paminklo Nr." // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 70. L. 38.
144. Pryšmantas V. Nurodymai nekilnojamiems senovės paminklams inventorizuoti /1935/ // NMMB. F. 57–61. L. 68.
145. Pryšmantas V. Kiek ir kokių paminklų esama // NMMB. F. 57–24. L. 2.
146. VAK tipinis raštai "Valsčių savivaldybėms ir seniūnams" // LVMA. F. 93. Ap. 1. B. 38. L. 80.
147. VAK 1935 metų veiklos apžvalga // NMMB. F. 57–162. L. 5.
148. Pryšmantas V. Kultūros paminklų apsaugos raida sverut ir Lietuvoje // NMMB. F. 57–28.
149. VAK–referentūros perdarimo priėmimo akto, 1938 02 28 // NMMB. F. 57–165. L. 72–84.
150. Kuprevičius V. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus 1936 11 01–1939 12 31 darbų apyskaita. Kaunas, 1941. P. 44.
151. Tonkūnas J. Raštai Valstybės Tarybos pirmininkui, 1932 12 // KMA. F. 16. B. 34. L. 75.
152. Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymas // Vyriausybės žinios, 1936 10 22. Nr. 555.
153. VAK pereinamųjų daiktų (muziejinių eksponatų archyvalių) ir senų knygų knyga // KMA. F. 16. B. 52. L. 1–187.
154. Volteris E. Vokiečių Archeologijos instituto 100 metų sukaktis. Rankraštis // LKPMCA. F. 1. Ap. 1. B. 95. L. 214–229.
155. Bakonis E. Istorijos ir kultūros paminklų apsauga Lietuvos 1918–1940 metais // Istorija XXXIII. Vilnius, 1994. L. 22–23.
156. Puzinas J. Daug laiko prabėgo [...] 10 įsakymų senovės mylėtojams // NMMB. F. 52–57. L. 1–13.
157. Lietuvos Konstitucija // Vyriausybės žinios, 1938 02 12. Nr. 6000. P. 99.

VILNIAUS senojo Arsenalo lobis

Vilniaus Senojo arsenalo lobis rastas 1977 metais archeologės Irenos Jučienės vadovaujamų archeologinių kasinėjimų metu

VYTAUTAS SMILGEVIČIUS

Lobis aptiktas ties pietrytinė senojo Arsenalo siena 60–65 cm gylyje, po akmeniu. Kartu su monetomis surasti audinio likučiai bei metalinius puodelis, kuriu, deja, išsaugoti nepavyko. Šis lobis į dabartinių Lietuvos nacionalinių muziejų pateko prieš 1979 m. Jis galėjo būti užkastas 1655 metų rugpjūčio 7 d.–1661 metų pradžios laikotarpiu, kada caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenė buvo okupavusi Vilnių.

Šis lobis lietuviškoje istoriografijoje ligi šiolei nebuvo plačiau nagrinėtas. Minimas Zenono Duksos straipsnyje (1), to paties autoriaus knygoje (2). Aptariamasis lobis minimas ir neseniai išėjusiame Eugenijaus Ivanausko parengtame lobų sąvade (3). Deja, pastarojoje knygoje ne viskas tiksliai nusviesta, be to, tariant jį iškyla ir papildomų klausimų.

Senojo Arsenalo lobį sudarė 301 varinė Aleksejaus Michailovičiaus laikų moneta, iš jų – 20 dengų, 272 kapeikos, 1 altynas ir 5 sunkiai identifikuojamos monetos. Pastaražias E. Ivanauskas nežinia kodėl vadina grašiais. Aleksejaus Michailovičiaus laikų Rusijoje monetos "grašio" pavadinimu (rus. "гроп") nebuvo kaldinamos. Pavadinimas "гропешник" i "graši" neverstinas, o senojo Arsenalo lobuje rusiškų grašių nerasta. Taip pat minėto autorius lobų sąvade altynas pervaardintas į altynę. Mums atrodo, kad rusiška Sąvoka "алтын" nėra moteriškos giminės, todėl tikslingiau naudoti tradicinį pavadinimą.

Nominali lobio vertė to meto pinigų kurso buvo 2 rubliai 82 kapeikos, neskaičiuojant neaiškių nominalų. Šią sumą galime prilyginti to meto 4 europietiškiems taleriams. Be abejo, tokia suma pateikta turint omenyje oficialų varinių pinigų kursą. Kaip matysi me vėliau, rinkoje už 2 rublius vario monetomis sunku būtų buvę gauti du talerius.

Iš 20 senojo Arsenalo lobuje rastų dengų

aštuonios kaldintos Maskvoje, 12 – Pskove. Maskvos kalimo monetų minimali masė 0,18 gramo, maksimali – 0,23 gramo. Pskovo kalimo monetų minimali masė – 0,17, maksimali – 0,24 gramo.

Iš 272 lobio kapeikų 16 monetų kaldinti Maskvoje, 253 – Pskove ir 6 Novgorode. Maskvos kalimo kapeikų mažiausia masė lygi 0,21 gramo, didžiausia masė – 0,57 gramo. Pskovo kalimo kapeikų minimali masė 0,21 gramo, maksimali – 0,78 gramo. Idomu pastebėti, kad daugelio Pskovo kalimo monetų masė svyruoja nuo 0,39 iki 0,46 gramo. Tokios monetos sudaro 69 proc. visų Pskovo kalimo kapeikų (175 iš 253). Novgorodo kapeikų minimali masė 0,39 gramo, maksimali – 0,44 gramo. Altynas sveria 1,15 gramo. Kur jis kaldintas, nustatyti nepavyko.

Kaip jau buvo minėta, lobuje rastos ir 5 neaiškių nominalų monetos. 4 iš jų kaldintos Pskove. Pastarāsias monetas Pskovo gamybai priskiriame dėl averse vaizduojamo raitelio su skeptru. Šių keturių monetų masė yra: 0,78, 0,82, 0,85 ir 0,86 gramo. Pagal masę mes negalime jų priskirti prie kapeikų, tuo tarpu pavadinti šias monetas altynais kiek per drąsu. Minėtas monetos būtų galima vadinti groševikais (tam nepriėštarautų jų masė), tačiau literatūroje nurodoma, kad Pskovo kalimo groševikai nežinomi. Likusi viena neaiškuo nominalu moneta sveria 0,80 gramo (kalyklas nustatyti nepavyko). Sprendžiant iš masės, tai galėtų būti arba groševikas, arba nudiles altynas, tačiau mes šiuo atveju nesiimame kvestionuoti rusų tyrinėtojų žinių.

Senojo Arsenalo lobis tyrinėtojui yra įdomus tuo, kad Jame rastos vien varinės Aleksejaus Michailovičiaus monetos. Z. Duksa yra pažymėjęs, kad tai vienintelis toks atvejis Lietuvoje. Jog taip yra iš tikrujų, galime išitikinti peržiūrėję Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomus lobius su XVI–XVIII a. Rusijos monetomis:

1. Gegužinės kaimo (Jonavos rj.) lobis. Lobį sudarė 1390 monetų, iš kurių 677 – rusiškos sidabrinės: Ivano IV dengos ir kapei-

kos, Vasilijaus Ivanovičiaus Šuiskio, Boriso Fiodorovičiaus, Michailo Fiodorovičiaus Romanovo, Lžedmitrijaus I (Dmitrijaus Ivanovičiaus), Vladislovo Žygimantaičio kapeikos, taip pat švedų okupacijos metu kaldintos kapeikos bei vienas rusiškos kapeikos falsifikatas. Daugiausia šio lobio monetų priklauso Michailo Fiodorovičiaus valdymui – 397 vnt. Be rusiškų, rasti lenkiški Žygimanto III Vazos šeštokai, ortai – Dancigo ortai, Georgo Vilhelmo ortai, Gustavo Adolfo ir Kristinos Rygai kaldinti šilingai ir pusantrokai, taip pat sidabrinės Danijos ir Ispanijos monetos.

2. Matelių (Molėtų rj.) lobis. Lobį sudarė 3421 moneta, iš kurių 105 sidabrinės rusiškos, daugiausia Ivano IV, Boriso Godunovo ir Lžedmitrijaus I. Be rusiškų monetų, rasti lietuviški Aleksandro, Žygimanto I Senojo pusgrasiai, Žygimanto II Augusto dvidenariai, pusgrasiai ir grašiai, Stepono Batoro šilingas ir trečiokas, Žygimanto III Vazos dvidenariai, šilingai, grašiai ir trečiokai. Iš lenkiškų monetų minėtini Liudviko ir Kazimiero Jogailaičio pusgrasiai, Žygimanto I grašiai, Žygimanto III Vazos Rygos šilingai ir trečiokai. Minėtinis Dancigui, Elbingui ir Kuršui kaldintos monetos, taip pat Brandenburgo, Danijos ir Vokietijos pinigai.

3. Žiūrų kaimo (Molėtų rj.) lobis. Lobį sudarė 727 monetos, iš kurių 23 rusiškos sidabrinės: Ivano IV denga ir kapeikos, Boriso Godunovo, Vasilijaus Ivanovičiaus Šuiskio, Lžedmitrijaus I kapeikos, taip pat vienas rusiškos kapeikos falsifikatas. Be rusiškų, rasti lietuviški Aleksandro, Žygimanto I pusgrasiai, Žygimanto II Augusto dvidenariai, Žygimanto III Vazos šilingai, grašiai, pusantrokai, trečiokai. Iš lenkiškų monetų reikėtų paminėti Žygimanto III Vazos denarus, ternarus, grašius, pusantrokus ir ortą, to paties valdovo Rygai kaldintas monetos. Lobuje taip pat rasta Prūsijos, Švedijos ir Vokietijos sidabrinės monetės.

4. Vyžinių (Molėtų rj.) lobis. Lobį sudarė 300 monetų, iš kurių 122 – rusiškos sidabrinės, priskiriamos Ivanui IV (1 moneta), Michailui Fiodorovičiui (112 monetų) ir Vasilijui Šuiskiui. Be jų, rastas lietuviškas Žygimanto III Vazos grašis, lenkiški pusantrokai, trečiokai, šeštokai, Gustavo Adolfo pusantrokai, kaldinti Švedijai ir Rygai, Kristinos Švediški pusantrokai bei Georgo Vilhelmo prūsiški pusantrokai.

5. Vėžiakiemio (Šalčininkų rj.) lobis. Lobį sudarė 342 monetos, iš kurių 205 priklauso Petro I valdymui. Viena jų – kapeikos falsifikatas, likusios – kapeikos. Kartu rasta lenkiški Žygimanto III Vazos šeštokų, Frydricho Vilhelmo šeštokų, Ispanijos Nyderlandų 1/4 talerio vertės monetų bei Vokietijos Hindelsheimo vyskupystės Ferdinando Bavariečio grašis.

6. Kalnaberžės (Kėdainių rj.) lobis. Lobį sudarė 240 monetų, iš kurių trys rusiškos sidabrinės. Viena jų – Ivano IV denga, liku-

sios 2 – nenustatyto valdovo sidabrinės kapeikos. Be jų, rasti lietuviški Žygimanto III Vazos šilingai, lenkiški Kazimiero Jogailaičio, Jono Albrechto, Aleksandro, Žygimanto I pusrasčiai, Žygimanto I Prūsijai kaldintas šilingas, Žygimanto III Vazos šilingas, grašiai, pusantrokai, trečiokai. Lobyje taip pat aptikta Ispanijos, Vengrijos sidabrinį monetą.

Iš viso Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomos 1134 XVI–XVIII a. lobiuose rastos rusiškos monetos. 46 priklauso Ivano IV valdymui, iš jų – 15 dengų, likusios – kapeikos. 66 monetos kaldintos Boriso Fiodorovičiaus Godunovo valdymo laikais. Visų šių monetų nominalas – kapeika. 42 lobiuose rastos monetos kaldintos Fiodoro Ivanovičiaus valdymo laikais, iš jų – 4 dengos, likusios – kapeikos. Lobiuose rasta 110 Vasili jaus Ivanovičiaus Šuiskio laikais kaldintų kapeikų 14 monetų priklauso neilgam Lžedmitrijaus I valdymo laikotarpiui, visų nominalas – kapeika. 360 lobiuose rastos Rusijos kapeikos nukaldintos Michailo Fiodorovičiaus Romanovo laikais. 132 monetų grupė priklauso Aleksejaus Michailovičiaus valdymo laikotarpiui. Lobiuose gausu Petro I "žvynelinės monetų". Jų rasta 263 vnt, be to, į muziejų yra patekusios 79 neaiškuos nominalo (kapeikos? grivenikai?) monetos.

Rusijos rublių jau nuo Elenos Glinskajos laikų reformos (1534 m.) sudarė 100 kapeikų. Aleksejaus Michailovičiaus laikais rubliai gaminti kontrasignuojant talerius. Norint finansuoti karus, buvo leidžiami nepilnaverčiai rubliai, susidedę iš 64 kapeikų. Būtent tiek kapeikų duodavo už vieną europietišką talerių. Pusrubliai (poltinos) ir 1/4 rublio (polupoltinos) gaminti kontrasignuojant atitinkamai pusę ir ketvirtį talerio. Šios monetos vadintos "jefimkomis", iškreipiant joachimstalerio pavadinimą. Beje, šiomis monetomis buvo draudžiama atsiskaityti užsienio pirkliams, būtant, kad iš užsienio bus atvežti padirbtai kontrasignatai. Lietuvoje "jefimkos" 1981 m. rastos Trakų lobyje. Kaldinti ir smulkesni nominalai. Tai poluškos, dengos, kapeikos, groševikai ir altynai. Smulkiausias nominalas buvo poluška, ji buvo lygi 1/4 kapeikos. Denga buvo lygi pusei kapeikos, groševikas – dviej kapeikoms. Altynas buvo vertas trijų kapeikų. Iš sidabro buvo kaldintos poluškos, dengos, kapeikos, polupoltinos. Iš vario kaldintos dengos, kapeikos, groševikai, altynai ir poltinikai.

Smulkios monetos buvo gaminamos atkerpant varinės ir sidabrinės vielos gabalą ir jų smūgiuojant spaudu. Toks būdas buvo gana ekonomiškas (nelikdavo atliekų), tačiau taip nukaldinta moneta igydavo žuvies žvyno formą. Tuo metu Europoje monetos buvo kardinamos atkerpant metalo lakšto skritulėlį ir jų smūgiuojant spaudu. Toks būdas buvo mažiau ekonomiškas, bet monetos, nukaldintos europietišku būdu, igydavo apskritimo formą. Rusijoje senojo monetų kardinimo būdo atsakyta 1705 m., valdant Petru I. Šiame straips-

nyje minimos tik "žvynelinės", t. y. senovišku būdu nukaldintos Petro I monetos. Valdant Petru I pradėtas kaldinti naujas nominalas – grivenikas (5 kapeikos). Šio valdovo laikais monetose po raiteliu nustojama žymėti kalyklą ir pereinama prie datavimo ne nuo pasaulio sutvėrimo, o nuo Kristaus gimimo.

1655 metais, siekiant finansuoti karus su Lenkijos–Lietuvos valstybe, caro Aleksejaus Michailovičiaus vyriausybė nusprendė kaldinti varines smulkaus nominalo monetas. Šių monetų gamybai iš naujo buvo atidarytos kalyklos Novgorode, Pskove (5, C 212). Varines monetas kaldino ir Maskvos kalykla.

Išleidus varines monetas, caro vyriausybė nustatė jų galiojimo teritoriją – europinę Rusijos dalį ir Pabaltiją. Vėliau šis apribojimas buvo panaikintas. Tačiau Rusijos rinka atsisakė priimti varines monetas. 1662 metais Maskvoje kilo garsusis "vario maištasis". Nors vyriausybės kariuomenė jį nuslopino, 1663 m. varines kapeikas nustota leisti. XVII a. rusų šaltiniai fiksuoja ir okupuotų sričių gyventojų nenorą priimti varines kapeikas (6, C 147). Panašiai atsitiko ir su Jono Kazimiero variniais šilingais ("boratinkomis"), tačiau pastaruoju atveju rinka gynėsi savaip, nustatyda īvaizdą dvigubą prekių ir paslaugų kursą. Vienoks kursas buvo taikomas sidabrinėms monetoms, kitoks – variokams, aišku, variokų nenaudai. Šaltiniuose skiriama vertė sidabrine moneta (в монете доброй) ir šilingais (в монете шеляжной) (6, C 151). Taigi, Lenkijos–Lietuvos rinka, nors ir su išlygomis, varinius šilingus priėmė. Su varinėmis Rusijos kapeikomis to neatsitiko.

Turint galvoje Rusijos varinių pinigų nepopularumą, kyla klausimas, ar senojo Arsenalo lobų galima priskirti prie turto, paslépto sąmoningai ir norint kada nors juo pasinaudoti?

Kai apatsiskaitymo priemone pasinaudoti varinėmis kapeikomis buvo sunku jau anuo metu. Jos negalėjo būti vertinamos kaip turtas, nes nebuvò garantijos, kad rinka vėliau jas priims. Taigi, šių kapeikų negalime pripažinti kaip turto. Padėtis būtų kiek kitokia, jei su varinėmis kapeikomis būtų rasta nors viena tuo metu rinkoje paklausi sidabrinė ar biloninė moneta. Tačiau senojo Arsenalo monetų lobis buvo sąmoningai pasléptas po akmeniu, matyt, saugant jį nuo kokios nors negandos. Monetas buvo sudėtos į metalinį indą ir, matyt, apvyniotos audeklu. Atrodytų, kad savininkas jas slėpē kaip vertingą daiktą. Be to, tokie lobiai rasti ir aplinkinėje šalyse. Ukrainoje žinomi bent 5 lobiai (4), susidedę iš varinių kapeikų. Rusijos muziejuose saugomi bent 5 Maskvoje rasti tokie lobiai. Iš kaimyninėje šalyje rastų lobų tik vienas Ukrainoje rastas lobis yra datuojamas 1659–1663 metais, duomenys apie kitus apsiroboja: "1 svaras varinių monetų", "puodas variokų" ir t.t. Didesnė dalis lobų rasta aikštėse (kur vykdavo turgūs) ir kulto pastatuose (cerk-

vėse). Varinių kapeikų buvimą cerkvėse galima aiškinti tuo, kad žmonės aukodavo tuos pinigus, kuriuos jiems brukdavo vyriausybė. Apie lobius, rastus turgavietėse, kalbėti sunku, nes jie tiksliau nedatuoti.

Gal atsakymą į klausimą, kodėl šias monetas reikėjo kaupti ir slėpti, padėtų rasti 1662–1663 metų Rusijos rinka? Nuo 1662 m. Rusijos rinkoje variniai pinigai buvo perkami tokiu kursu: 15 varinių kapeikų už 1 sidabrinę, ty. variokai nuvertinti 15 kartu. 1663 m., likviduojant nenusisekusią reformą, vyriausybė variokus supirko santiukiu 100:1, ty. nuvertindama juos 100 kartu (5). Vadinas, Rusijos rinkoje vyko tokie patys pokyčiai, kaip ir Lenkijos–Lietuvos valstybėje įvedus "boratinkas" (varinius Jono Kazimiero šilingus). Skirtumas tik toks, kad Rusijoje šis procesas užtruko. Taigi, lobų formavimasi galime sieti su 1662–1663 metų reformomis, kada rinkoje variniai pinigai vėl įgijo vertę ir galėjo būti priimti kaip mokėjimo priemonė. Taigi, nuo tų metų šie pinigai tampa kaupimo priemone ir turtu. Vadinas, Ukrainoje ir Rusijoje rastiems lobiams savyka "lobis" taikytina. Ar tai galioja ir senojo Arsenalo atveju?

Matyt, kad taip. Šie pinigai buvo užkasti sąmoningai, o bet kurį sąmoningai pasléptą monetų radinį derėtų vadinti lobiu. Vėliausia lobio užkasimo data laikytume 1661 metus, kada caro kariuomenė paliko Vilnių, o tuo metu varinės monetos dar negalėjo būti nei kaupimo priemonė, nei turtas. Iškiltų lobio savininko klausimas. Vienoje iš versijų senojo Arsenalo lobų galima būtų sieti su Vilniuje stovėjusia karine dalimi. Šiuo atveju lobis – nedidelės karinės dalies iždas, pamestas atsitraukiant. Tai, kad Rusijos kalyklos išmokėdavo kariniams daliniams nuo 3 iki 3000 rublių variniais pinigais, paliudyta rusų tyrinėtojų. Jei ši versija teisinga, Senojo Arsenalo radinį būtų galima vadinti pamestu iždu. Galimos ir kitos versijos, pvz., kad varines kapeikas (4 talerų vertės) užkasė turtingesnis miestietis arba asmuo, naudojės vari kaip žaliavą ir slėpes ją nuo karo suirutės. Šie pinigai galėjo priklausyti ir carinės kariuomenės karininkui, paslepusiam juos atsitraukimo metu.

Literatūra

- Duksa Z. Vilniaus monetų lobiai // Vakarinės naujienos, 1981 gegužės 4 d.
- Duksa Z. Monetas pasakoja. V. 1991.
- Ivanauskas E. Lietuvos pinigų lobiai, paslépti 1390–1865 metais. V. 1995.
- Kotiar M. Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukraińskiej SRR. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, Nr. 803, 806, 810, 848, 1103.
- Мельникова А.С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Великого // История русской денежной системы с 1533 по 1692 год. М. 1989.
- Рябцевич В.Н. О чём рассказывают монеты. Минск. 1977.

Senkapių tyrinėjimai – atradimai ir praradimai

Skaitytojus jau pasiekė vienuoliktasis "Lietuvos archeologijos" tomas, skirtas viduramžių senkapių tyrinėjimams

EUGENIJUS IVANAUSKAS

L eidinio tiražas - 5000 vienetų - šiemis laikams nepaprastai didelis. Deja, jo ("Lietuvos archeologija" 11. Viduramžių senkapių. Vilnius, 1995. "Diemedžio" leidykla. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius G. Zabiela) poligrafinė išvaizda ir kokybė nepasižiebtė. Pasirinkta tema nėra svetima "Lietuvos archeologijos" leidiniui - ankstesniuose tomuose skaitime apie Sarių, Jakštaičių bei kitus senkapius. Dauguma straipsnių autorius gerai žinomi specialistams ir plačiajai visuomenei. Tai numizmatas V. Aleksiejūnas, antropologai I. Balčiūnienė, G. Česnys ir R. Jankauskas, archeologai K. Rickevičiūtė, S. Urbaniavičienė, L. Vaitkuskienė, I. Vaškevičiūtė, A. Varnas, E. Svetikas ir G. Zabiela. Savo darbus publikuoja archeologai R. Akavickas ir A. Petrulienė, restauratorės J. Senvaitienė, L. Vedrickienė, V. Čeplinskaite.

Sudarytojo žodyje G. Zabiela labai taikliai apibūdino viduramžių senkapių tyrinėjimų medžiagos likimą: buvo ištirta daug, pa-skelbta – mažai. Be to, ir skelbtoji medžiaga buvo neiššami, skurdus analitinis ir sintetinis jos vertinimas. Tai paskatino 11-ąjį "Lietuvos archeologijos" toma paskirti viduramžių senkapių tyrinėjimams. Kadangi rašinio apimtis ribota, o tyrimų medžiaga labai plati, autorius ją galės apžvelgti tik prabégomis.

R. Akavickas kruopščiai surinko visus duomenis apie J. Basanavičiaus kasinėtus Kraštų (Svėdasų) senkapius, vadintamus Taurakalniu. Šio darbo vaisius – iššami publikacija, todėl tas, kas domisi Svėdasų kraštu, J. Basanavičiaus veikla, apmąstymams ras nemažai peno. O ir specialistams bus dėl ko pasukti galvą.

V. Aleksiejūnas pateikia 9 senkapiuose surastų monetų sąrašus. Visų senkapiuose rastų monetų priklausomybę nustatė pats publikacijos autorius. Tai privalumas, bet, gaila, klaidų neišvengta. Tiesa, kol monetos nesunyko, jų priklausomybę bus galima patikrinti. Kitas dalykas, kai nustatant monetų priklausomybę pritrūksta kvalifikacijos. Štai

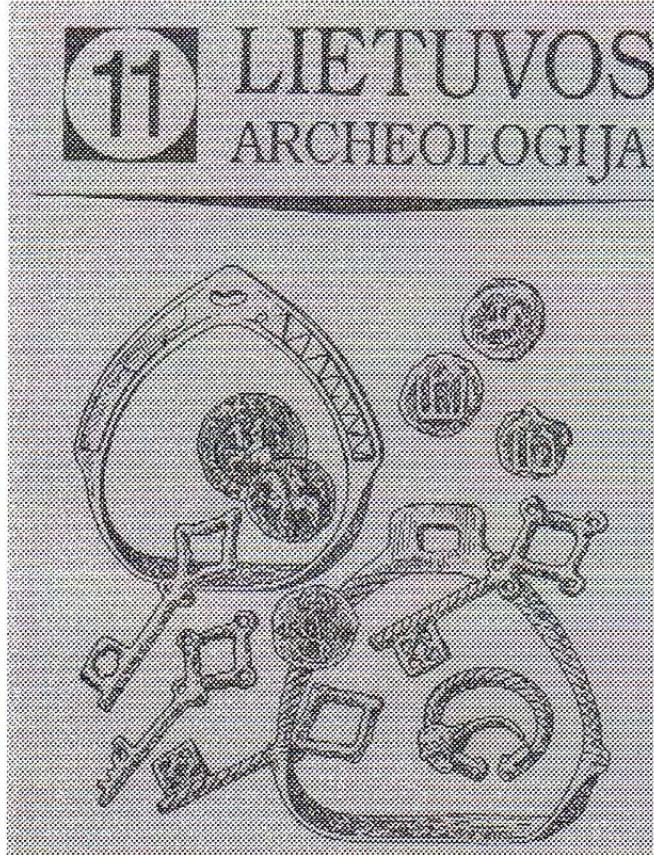
Diktarų kapinyno kape Nr. 16 išastą prancūzišką skaičiavimo žetoną autorius linkę laikyti Vakarų Europos XV a. grašiu. Tokių žetonų rasta ir kitame – Jakštaičių kapinynė. Be to, žetonai – ne monetos. Juos nešiodavo kaip papuošalus. Aprašydamas seniausias lietuviškas monetas V. Aleksiejūnas laikosi tradicinės tarybinio rusų mokslininko G. Fiodorovo pasiūlytos keturių tipų sistemos, nors nuo 1984 m. monetų klasifikacijoje atsirado

A. Petrauskienės publikacija apie Barinės senkapius patraukia dėmesį sklandžiu stiliumi. Surinkta medžiaga labai svarbi, nes dauguma senkapių Panevėžio krašte, kur daug smelingo dirvožemio, seniai sunaikinti ir žinios apie radinius fragmentiškos. Barinės X–XV a. degintiniuose kapuose rasta vertingos medžiagos. Tokių kapų sampilai dažnai taip susilieja, persikloje, kad neįmanoma jų išskirti. Neprityrė archeologai tokius kapus "nurašo" kaip sunaikintus vėlesnių perkasmų.

Ši faktą dar kartą patvirtina L. Valatkienės publikacija apie Kuršų senkapių tyrinėjimus. (Kai kas iš archeologų iš viso linkę abejoti XIII–XIV a. degintinių kapų buvimui.)

A. Petrauskienės publikacija, deja, turi ir gana apmaudų trūkumą: senkapių tyrinėjimų plane nesunumeruoti kapai. Šis trūkumas būdingas ir kitų autorių publikacijoms.

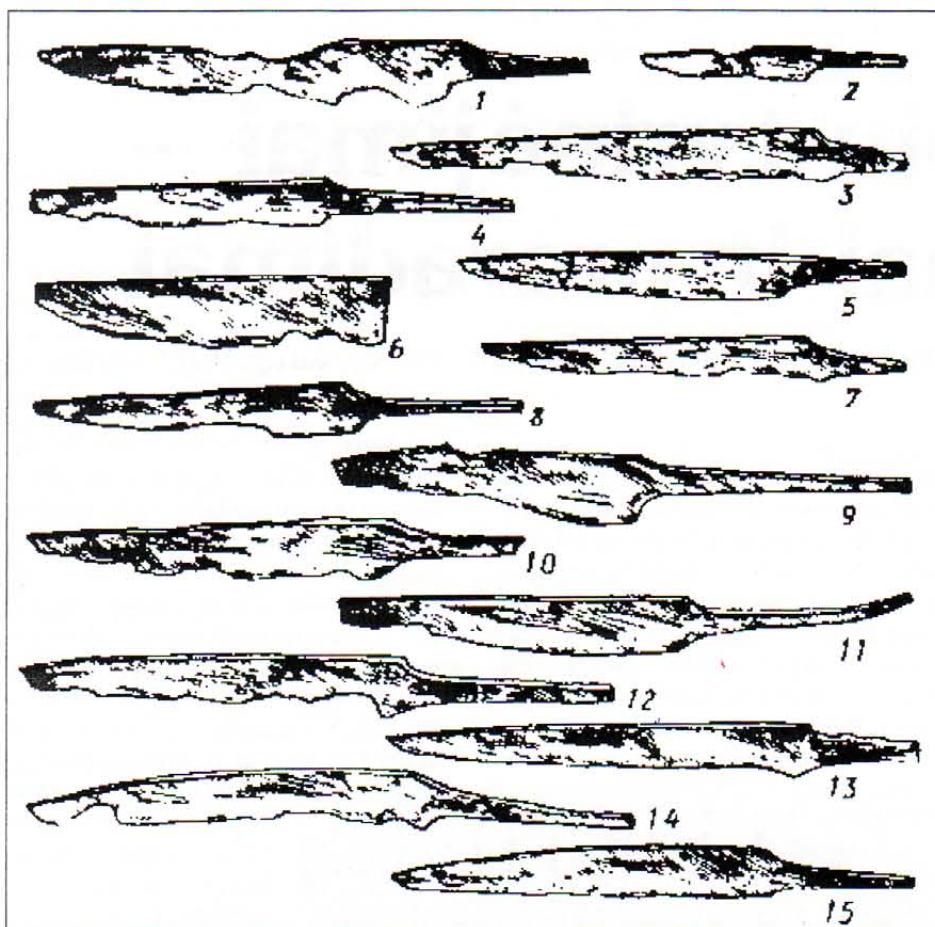
Norėtusi apsistoti prie Karmėlavos kapinyno tyrinėjimų medžiagos. Publikacijos autorė K. Rickevičiūtė žinoma kaip labai darbštū archeologė, nevenianti ir pati paimti į rankas kastuvą ar mentele. Jos tyrinėto Karmėlavos kapinyno medžiaga įdomi tuo, kad pakaunėje ne tiek jau daug jos randama (Kauno mieste – beveik nieko). Tad K. Rickevičiū-

pagrįstų pakeitimų. Publikacijose minimos Ažugirių monetos. Dalis monetų yra dingusios.

Antropologė I. Balčiūnienė ir jos kolegos G. Česnys bei R. Jankauskas savo straipsniuose audžia mintis, remdamiesi E. Svetiko kasinėto senkapio medžiaga. Medžiaga įdomi, svarstymai vertingi. Tyrimus įvertins gerbiamų autorų Lietuvos ir užsienio kolegos (yra angliskos ir rusiskos straipsnių santrumpas).

tės surinkta medžiaga turėtų padėti geriau pažinti didelio miesto bendruomenės įtaką artimai provincijai. Karmėlavos kapinynė ištirta apie 80–90 proc. visų aptiktų kapų. Gaila, kad ir ši publikacija turi vėlgi tą patį trūkumą – kapų situacijos plane kapai nesunumeruoti. Nepažymėtos tarp kurių perkasų buvusios neištirtos kontrolinės juostos. Tačiau šios pastabos negali sumenkinti tyrinėjimų bei pačios publikacijos reikšmės.

Algirdo Varno aptiktii įtveriamieji peiliai iš Tulpiakiemio senkapių

Restauratorės ir archeologė S. Urbanavičienė aptaria Bečių kapinyno gerai išlikusių audinių konservavimą bei tyrimus.

Iš E. Svetikio straipsnio matyti, jog jis ėmėsi nelengvo darbo: aptarti monetų dėjimą iš kapus visuose Lietuvos kapinynuose ir paskelbti duomenis apie rastas monetas. Toks tikslas vertas ypatingo dėmesio. (Skelbiama medžiaga yra dalis E. Svetikio daktarinės dižertacijos.)

Pradžioje aptariama temos istoriografija. Įdomiai įvertinti senokai išėjusio V. Urbanavičiaus straipsnio "XIV–XVII amžių monetos Lietuvos kapinynuose" kai kurie svarstymai. E. Svetikas teigia, jog jie parenti improvizacija, impresijomis, įvairiais išskirtiniai atvejais, tačiau argumentų nepateikia. Ir tai ne vienintelis atvejis, kai kritikuojant niekuo nesiremiamo. A. Varnui ir šių eilučių autorui, parašiusiems straipsnį apie Šapnagių senkapių tyrinėjimus, E. Svetikas priskiria nebūtus dalykus. Neva vienas iš tų autorų bandęs apskaičiuoti laidotuvų dalyvių skaičių! E. Svetikas klaidina. Mes mėginome apskaičiuoti žmonių, dėjusių iš ką monetos, skaičių.

E. Svetikui atrodo apgailėtina tai, kad šių eilučių autorius nepateikė Šapnagių rastų monetų sąrašo. Tačiau mes sau tokio uždavinio ir nekéléme, todėl be pagrindo manoma, kad dėl šio sąrašo nebuvo straipsnis apie

Šapnagių senkapius yra su spraga. Dėl šio tai riamo trūkumo Šapnagių medžiaga E. Svetikio darbe pilnai nepanaudota. Bet juk muziejuje yra monetos, o Istorijos institute – ataskaita? Galima dėsniai tvirtinti, kad daugumos skelbiamu monetų autorius nematė, neidentifikavo, jų sąrašu nesudarė. Nėra né žodžio, kas peržiūrėta ir nustatyta paties autorius. Taigi skelbiamas medžiagos autorystė pakimba ore.

Yra svarstyti apie monetų dėjimo iš kapus paprotį. Visi vėlyvieji kapinynai datuojami XIV–XVII a., tačiau toks datavimas netikslius. Nėra abejonių, kad šiuose kapinynuose yra daug XVIII a. kapų. Nors neretai jie būna be įkapių, dažnai pasitaiko sudilusiai Jono Kazimiero šilingai, randama ir XVIII a. vidurio monetų. Kaimelių kapinyno kape Nr. 1 rasta 1744 m. Zalfeldo heleris ir geros būklės Kazimiero šilingas, kape Nr. 11 – vienas Lenkijos Augusto III ir keli Jono Kazimiero šilingai (autorius naudojosi ir šio kapinyno medžiaga). Be to, kapinynuose yra užkastų ir XIX–XX a. epidemijų aukų bei savizudžių. Todėl tikslus XIV–XVII a. kapų skaičius nežinomas. Kelia abejonių ir apatinė datavimo riba. Aukštaitijoje tokie palaidojimai atsirado po 1387 m. krikšto, o Žemaitijoje – po 1413 m. krikšto. Tad salygiškai galima kalbėti tik apie XIV a. pabaigą.

Savo darbe E. Svetikas įvertina ir statisti-

nus duomenis apie iš kapus išdėtų monetų skaičių, bet visiškai nekreipia dėmesio į monetų prekinę vertę. O ji yra pagrindinis požymis, pagal kurį monetas galima atskirti nuo kitų iš kapus išdėtų daiktų. Suradus bendrą monetų vertęs vardiklį, būtų galima žymiai išsamiau aptarti jų dėjimo iš kapus papročio pobūdį. Pasirinktas paprastesnis ir lengvesnis būdas.

Autorius aptaria keturių chronologinių periodų kapų monetas. Tačiau ir vėl nėra tikslumo – vieną iš periodų datuojant XIV a. II pusė – XV a. I pusė. Apie apatinę datą jau kalbėjome. Viršutinė data, matyt, pasirinkta orientuojantis iš kupoose rastu lietuvišku monetu su Stulpais ir Vyti mi beviltiškai pasenusi datavimą. R. Kiersnovskis įrodė, kad šios monetos nukaldintos XV a. II pusėje ir priklausė Kazimierui. Jų gausu to meto kupoose. Beje, R. Kiersnovskio įrodymų niekas iki šiol nepaneigė. Autorius nepaiški, kodėl pasirenka vieną ar kitą laiko tarpat. Atrodo, kad jis nesorientuoja Lietuvos piniginės rinkos struktūros raidoje. Nesusipratimu galima laikyti ir atvejį, kai vienas skirsnis pavadinamas "XVI a. II pusė", o kitas pavadintas "XVI a. pabaiga – XVII a.". Labai painiai pateikiamos žinios apie vienos ar kitos rūšies monetų radinių skaičių, jų komplektus. Monetas, rastos kupoose, nesiejamos ir nelyginamos su kitomis monetų radinių rūšimis. Daug ką galima būtų nusakyti žodžiais, o ne skaičiais.

Skaitytojams norėtusi dar kartą priminti, kad E. Svetikio skelbiame monetų sąrašai netobuli, jose yra begalė kladų ir netikslumų. Kodėl taip atsitinka? Pavieniu ir kupoose rastos monetos dažniausiai būna labai blogos būklės ir tai apsunkina jų rūšies nustatymą. Privalia kladų ir archeologai, restauratoriai, muziejininkai, sudėdami monetas ne i tuos vokeliaus. Todėl prie ataskaitų pridėtais monetų sąrašais ar užrašais ant vokelių negaliama naudotis be išlygų. Būtina tikrinti ir dar kartą tikrinti. E. Svetikas nesivargino, paskelbdamas daugiausia iš monetų sąrašų ar jų vokelių užrašų paimitus duomenis (pateikta forma naudotis be galio sunku). O buvo galima pasekti kad ir V. Aleksiejūno, prityrusio tokiuose dalykuose, pavyzdžiu. Dabar reikės daug pastangų, kad būtų galima sužinoti, kas rasta viename ar kitame kape, todėl E. Svetikio paskelbtą sąrašą pavadinčiu buhalteriniu. Archeologams, numizmatams ir muziejininkams nėra būtina žinoti, kiek kokių rūsių monetų ir kokiuose kupoose buvo surasta. Svarbiau – kas rasta konkretiame kape, kokia jų vertė, kaip pagal jas datuoti ką.

Kad priekaištai neatrodytu nepelnyti, pateikiu kelis kladų pavyzdžius. Alytaus kapinyno kape Nr. 348 rasta Lietuvos 1570 m. dvidenario varinė klastotė, Nr. 566 – 1509 m. pusgrašio žalvarinė klastotė, Nr. 1026 –

Lenkijos 1613 m. grašio varinė klastotė. E. Svetikas tvirtina, kad tai tikros monetos (tokių klaidų yra daug). Nenorėdamas sumenkinti publikacijos vertės, pastebėsiu, kad iðėta daug darbo ir tinginyste autorius neapkaltins.

Malonu naujajame "Lietuvos archeologijos" tome išvysti S. Urbanavičienės straipsnį, parengtus su moterišku kruopštumu. Daugybė iliustracijų (kol dar nėra išsamios klasifikacijos) padės susidaryti visapusiškesnį vaizdą apie aprašomuose kapuose rastas įkapes. Galiu tik pareikšti keletą nereikšmingų pastabų. Diktaru kapyno situacijos plane kapai nesunumeruoti; kape Nr. 62 rastą 79 cm ilgio ir 50 cm pločio kalaviją, manome, derėtų vadinti kardokšliu.

L. Vaitkuskienė savo straipsnyje aptaria archeologinius šaltinius apie mirusiuju minėjimo apeigas XIV–XVI a. Šios apeigos pažiūdytos gausiais XV–XVIII a. rašytiniais šaltiniais. Todėl archeologinius ir rašytinius duomenis iðdomu palyginti. Archeologės L. Vaitkuskienės publikacija, paremta Pagrybio kapyno tyrinėjimų medžiaga, yra labai svarbi. Ir ne tik archeologams.

Žemaitijoje nedaug ištirta viduramžių kapynų, ypač jos centrinėje dalyje. Todėl malonu matyti L. Valatkienės publikuojamus duomenis apie Kuršų (Telšių rj.) kapyno tyrinėjimus. Kapynė aptiki tik du įrengti degintiniai kapai. Apie neįrengtus degintinius kapus autorė rašo: "Gausiai maišytas su degintinių kapų liekanomis buvo beveik ir vienas tartojo ploto paviršius. Jame išskyrė peningi su degėsiais ir smulkiomis anglimis žemės ploteliai, kuriuose pastebėti perdegė žmonių kaulų fragmentėliai, apdegė žalvario ir geležies dirbiniai bei jų fragmentai, keramika" (p. 215). Néra abejonių, kad tie žemės ploteliai daugiausia ir buvo neįrengti degintiniai kapai, kiti galėjo būti tokiai kapų likučiai, kasant duobes perkelti į kitą padėtį. Visa tai nustatyti turėjo padėti kruopštūs kasinėjimai. Matyt, reikėjo imtis akmens amžiaus objektų tyrinėjimų metodikos: skusti paviršiu, žymėti kauliukų ir daiktų situaciją kvadrate, daryti minetų žemųjų plotelių vietose pjūvius siekiant išsiaiškinti susisluoksniamimo eiliskumą. Dabar galima tvirtinti, kad daug kas kapynė sunaikinta mūsų pačių rankomis. Tačiau neįžvelgiu čia kasinėjimų autorės kaltės, kad remtasi nereikiomis to meto kasinėjimų instrukcijomis.

A. Varnas, gerai žinomas kaip kruopštus tyrinėtojas, nemiegstantis iš savo darbo daryti reklamos, vienuoliktame "Lietuvos archeologijos" tome gausiai iliustruodamas aprašo Tulpiakiemio senkapių tyrinėjimų medžiagą. Manau, jog darbas atliktas puikiai, tačiau vėlgi – senkapių tyrimų situacijos plane kapai nesunumeruoti.

Duomenis apie Mažeikių ir Pavirvytės-Gudų kapynyną tyrinėjimus skelbia I. Vaškevičiūtė, taip pat jau seniai tirianti daug jėgų ir pasišventimo reikalaujančius objektus. Didžiausias šios publikacijos trūkumas yra tai, kad autorė nepateikė kapynyną situacijos planų ir lieka neaišku, kaip susiorientuoti kapų gausybę. Visa kita atlikta be didesnių priekaištų.

Iš naujojo "Lietuvos archeologijos" tomo darbų ypač išskiria G. Zabielas Bečių senkapų tyrinėjimų publikacija: išsamiai aprašyti griaučiai, pateikta kapų gylio, kapų duobių dydžių schema, apžvelgti karstų likučiai, su-klasifikuotos karstų vynys (yra ir jų schema). Autorius pateikia daug duomenų apie radinius, jų analogijas kituose kapynnuose, aptaria kiekvieno kapo chronologiją (to nėra visų kitų autorių darbuose). Savo darbe G. Zabiela archeologams siūlo II tūkstantmečio archeologiniams paminklams ir radiniams naudoti ketvirčio amžiaus tikslumo, o ne dešimtmečio tikslumo datavimą, nes pastarasis nustatomas pagal monetas ir nėra tikslus, – archeologinių senienų formų raida labai lėta. Su tokiais samprotavimais norėtuji nesutikti. Bet kuris mokslo turi siekti kuo didesnio tikslumo. Ne išimtis ir archeologija. JAV pietvakarių archeologijos objektai ir senienos, remiantis dendrochronologijos metodu, datuojami metų tikslumu. Palyginus tikslis ir Lietuvos akmens amžiaus objektų chronologija, nustatyta remiantis radioaktyviosios anglies datavimo metodu. Tačiau pasitaiko, kad ir II tūkstantmečio archeologijos objektai bei senienos dažnai datuojami tūkstančio metų tikslumu. Netobulas ir kapų datavimas šimtmecių tikslumu. Remiantis monetomis, daugumą XVII a. pirmos pusės kapų galima datuoti 1–2 metų tikslumu. Daug kapų galima datuoti 5–10 metų tikslumu. Šio tikslumo reikėtų ir laikytis, nepaisant jo sudėtingumo. 25 metų tikslumo chronologija patogi tik vienu aspektu – lengva operuoti kapų datavimo duomenimis. Autorių raginčiau ateityje siekti kuo tikslesnio kapų datavimo. Tada bus galima kapus sieti su konkretiomis istorinėmis aplinkybėmis, užčiuopti istorinių įvykių atspindžius laidojimo būde. Reikėtų neužmiršti, kad kalbama apie istorinių, gerai aprašytų laikų archeologiją.

G. Zabiela pateikia naują skardinių segių paskirties aiškinimą. Anot jo, skardinės segės buvo "mirusiosios papuošalu, skirtu drobulėi susegti". Ši išvada padaryta manant, kad tokios segės kasdieniam gyvenimui yra labai nepraktiškas papuošalus – juo neįmanoma susegti storesnio audinio, jis labai trapus. Be to, autorius kėlė įtarimą ir jų radimo padėties kapuose. Dalis segių buvo apverstos, o ant kai kurių iš jų gulėjo kitos segės normalioje padėtyje. Nebūčiau linkęs autorui pritarti.

Visų pirmą reikėtų prisiminti latvių moterų tautinius drabužius ir jų milžiniškas skardines seges. Iš pažiūros jos dar nepatogesnės, tačiau gyvuoja šimtmečius. Antra vertus, ir skardinių segių pirmtakės lietinės segės yra labai neparankios: sunkios, anga maža, liežuvelis trumpas ir plonas. Tad su išvadomis reikėtų neskubėti.

Numizmatams dažnai iškyla problemų, kai reikia kapą datuoti, remiantis viena blogai išlikusia moneta. G. Zabiela, remdamasis kitais radiniais, gali kapus datuoti tiksliau. Tą jis ir padarė, atsižvelgdamas į numizmatų pasiūlymus. Kapą Nr. 51, kuriame buvo rastas apdileš vėliausios atmainos Aleksandro denaras, aš priskyriau XVI a. II ketvirčiui, mat tokios rūšies monetos gausiai kursavo iki 1545 m. Autorius kapą priskyrė XVI a. I ketvirčiui. Paklaida nedidelė, turint galvoje, kad kapas galėjo atsirasti XVI a. II ar III dešimtmečje. Kapą Nr. 81 dabar datuočiau 1550–1590 m. – kape rastas 1513 m. pusgražis nudileš. Autorius kapą datuoja XVI a. I ketvirčiu. Negaliu su tuo sutikti. Tuo metu į kapą veikiausiai būtų iðėtas Aleksandro pusgražis. Antra vertus, tik XVI a. II pusėje pas valstiečius atsiranda pinigų, į kapus imamos dėti didesnės pinigų sumos. XVI a. I pusėje į kapus daugiausia dedami denarai. Todėl abejoju aptariamo kapo išskirtinumu. Neišliko kape Nr. 92 rastas Kazimiero lenkiškas pusgražis, tačiau aš linkęs kapą datuoti XVI a. pabaiga–XVII a. pradžia. Statistika rodo, kad lenkiški pusgražiai paplito Lietuvoje tik po 1570 m. ir dažniausiai randami XVI a. pabaigos kapuose. Tai nustatyta remiantis kitomis monetomis, todėl nemanau, kad kapas Nr. 92 yra išimtis. Pagal inventorių jis datuotinas XVI a. I ketvirčiu ar net XV a. IV ketvirčiu. Didžiausią išlygą padarytume, jei kapą priskirtume XVI a. viduriui. Dėl inventoriaus irgi ši bei tą galima pridurti. Mažeikių kapynė ankstesniems laikams būdingos segės rastos XVI a. II pusės–XVII a. I ketvirčio kapuose, Pavirvytės–Gudų – XVI a. pabaigos kapuose, tame pačiame kapynėje amuletas rastas XVII a. kape. Tai rodo, kad pasitaiko ir įvairių atsitiktinumų. Be to, ir šiai laikai mūsų buityje nėra reti 100 metų senumo daiktai: monetos, indai, fotografijos, knygos, baldai, dokumentai, netgi drabužiai. Praktikuojami ir labai archaiški papročiai. Todėl reikia labai atidžiai išnagrinėti, "meluoja" moneta ar inventorius.

Atidžiai parengta ir antra G. Zabielas publikacija – apie Šeiminiškelių senkapius. Jie kasinėti 1910, 1925 ir 1990 m. Beje, 1910 m. juos tyrinėjo J. Basanavičius. (Straipsnio autorius skelbia visų tyrinėjimų medžiagą.) Šis G. Zabielas darbas taip pat atliktas profesionaliai. Paminėjau tik labiausiai į akis kritusių dalykų.

* SUMMARY

The **editorial** by Algirdas Girininkas raises the need for a more determined and extensive investigation of the prehistory of Baltic tribes. To this end, he suggests organizing conferences and strengthening publishing activities. Initiative should be shown by the Lithuanian Archaeologists' Society. The organizational activities of Lithuanian philologists could serve as an example to archaeologists.

In the fourth article of the "Tribes" cycle, Adolfas Tautavičius writes about the Baltic tribe of **Samogitians**, which was first mentioned in the 13th century. In 1219, Samogitian dukes participated in negotiations with rulers of the far-away Voluine. Later on, they fought for sovereignty against Mindaugas and resisted the Teutonic Knights. Located far from the centres of polonization, their nobility and peasantry helped to preserve the Lithuanian spirit and language. According to the author, some four millennia ago, our ancestors dwelt in a territory which reached the Lower Vistula in the west, the Daugava in the north and the Higher Dnieper in the east. The Bronze and Iron Ages left traces of Brushed Pottery in central and northern Samogitia. In the west are barrows with stone circles characteristic of the Prussians. Differentiation of the Baltic tribes started in the last centuries BC. A unique culture of barrows was formed in a large territory of western Lithuania and south of the Daugava. Its further division - in the course of which the tribes of Selonians, Semigallians, and Samogitians were formed - is not quite clear. During the 5th – to 8th centuries inhumation burial was practised in Samogitia. Samogitians can be distinguished from neighbouring tribes by their habit of placing a folded shawl on females burials, as well as a few pins, often decorated with an ornamented silver plate or with a chain. Samogitians often tied a few amber pieces to ornaments with a woolen thread. Male burials often yield horse skulls and sometimes a few horse leg bones. Three areas can be identified based on the analysis of Samogitian finds.

In the article "**Samogitian Archaeologist**" A. Tautavičius acquaints the reader with a prominent archaeologist of the western part of Lithuania, Vitas Valatka (1927–1977). In 1947, he started work at Telšiai "Alka" Museum, and in 1956 organized excavations of Siraičiai burial ground. Due to his efforts, the exposition and funds of the museum were significantly replenished, and several participants of the excavations became well known archaeologists.

Professor **C. Rodger Nance** of the Department of Anthropology of Alabama University in Birmingham spent two months at the Vilnius Cultural Heritage Centre to study the Neolithic Pottery found in the area of the Kretuonas Lake in eastern Lithuania. In his interview to the journal he shares the first results of the investigations, obtained

by processing the data with the help of statistical methods, and speaks about archaeology and archaeological journals in the United States.

In the article "**Drinking Horns in the Old and Middle Iron Age**", Andra Simniškytė presents a historiographical survey of literature and reviews drinking horns found in Lithuania.

In his article "**Samogitian Museum "Alka"**", Kęstutis Švėgždavičius acquaints us with the history of the cultural centre of Samogitia, established in Telšiai.

Historian **Algimantas Katilius** writes about the arrest and trial of the author of the first Lithuanian Archaeological Atlas.

A review by Nastazija Keršytė "**State Archaeological Commission**" surveys the activities of the Commission responsible for supervision of ancient monuments in the period of independent Lithuania of 1918–1940. In 1918, the Council of Vilnius and some individuals attracted by S. Šiling – Lithuanians who lived in St. Petersburg, – founded commissions which had to take care of Lithuanian cultural sites. On January 15, the Department of Archives and Acts was established and a prominent public figure of Lithuania, Dr. Jonas Basanavičius, was appointed to head it. He and priest A. Petrus were entrusted with the protection of monuments. On May 28, 1919, the Lithuanian Minister of Education J. Tūbelis established a State Archaeological Commission which took care of the protection and registration of monuments for twenty years. In 1935, he compiled a card index in Kaunas with data on 4041 monument. He also handled the return of Lithuanian historical and cultural values – archives, book collections, museum exhibits – which had been plundered to Russia. Some of these items were never returned. These include: "Lithuanian Metrics" (in 1933 in Moscow it comprised 550–650 books), as well as other documents which are especially important to Lithuanian history and culture. During the 1921 negotiations no progress was achieved due to the obstinacy of the representative of the Russian delegation prof. A. Vinogradov, while the following year negotiations ceased altogether. Further efforts of the Commission were fruitless.

The article "**A Hoard from the Old Vilnius Arsenal**" by numismatist Vytautas Smilgevičius reveals that the hoard most probably had been buried by an officer of the Russian Army (c. 1651 - 1661) when the czarist troops were in Vilnius.

A review of the eleventh volume of "**Lithuanian Archaeology**" by Eugenijus Ivanauskas reviews the advantages and shortcomings of the publication.

CHRONICLES

On May 21, 1996, the Society of Lithuanian Archaeologists held a conference in the hall of the Institute of History on "**Archaeological Investigations in Lithuania in 1994 and 1995**". **Algirdas Girininkas** presented a report on Brushed Ware Culture in which he proved its local origin in the territory of eastern Lithuania. **Gintautas Zabiela** reported on the lengthy investigations of Dovainoniai hillfort, while **Audrius Astrauskas, Mindugas Bertašius** and **Arūnas Barkus** gave detailed information on the largest cemetery in central Lithuania which reflects a con-

tinuous development of a local community in Marvelė in the course of a millennia. A report by **Laima Vaitkunskienė** described the convergence in style of silver artefacts in the Late Iron Age, while collaborator of Kernavė State Museum **Gintautas Vėlius** rejected the hypothesis of the orthodox origin of Kriveikiškiai cemetery. **Albinas Kuncevičius** described about the investigations of the Old Trakai Castle, while **Daiva Luchtaniene** spoke about abundant finds discovered in the territory of the future President's Office of Lithuania. At the end of the conference, **Zenonas Baubonis** of the Department for Protection of Cultural Values reminded the attendees about regulations for issuing excavation licences.

* РЕЗЮМЕ

В **редакционной статье** Альгирдас Гириникас выдвигает вопрос более целенаправленного и широкого исследования предистории балтских племен. Он предлагает организовать конференции по этим вопросам, а также усилить издательскую деятельность. Инициативу должно проявлять общество археологов Литвы, а пример успешной работы следует брать у литуанистов.

Адольфас Таутавичус в четвертой статье цикла "Племена" пишет о происхождении, впервые упомянутого в начале XIII века, старинного балтского племени – **жямячай**. Князи жемайтии в 1219 г. приняли участие в переговорах с представителями дальней Волуйни. Позже боролись за свою самостоятельность против Миндаугаса, устояли натиск крестоносцев. Их боярины и крестьяне, жившие дальше от центров полонизации, легче сохранили литовский дух и язык.

По мнению автора, наши предки в территории, охватывающей низовье Вислы на западе, Даугаву на севере и верховье Днепра на востоке, жили более чем четыре тысячелетия назад. В бронзовый и железный век предки жемайтов оставили следы штрихованной керамики в центральной и северной жемайтии. На западной части жемайтии найдены захоронения с каменными венцами, характерными для пруссов. Выделение балтских племен началось различаться в последние столетия перед р.Хр. В значительной части западной Литвы и к югу от Даугавы бытовала культура курганов. Причины ее дальнейшего раздробления на племена селов, жямгалов и жемайтов не совсем ясны. В V—XIII веках в жемайтии усопших хоронили несожженными. Жемайтов от соседних племен отличает обычай положить на тело женщины платок и несколько булавок, как правило украшенных серебряной орнаментированной пластинкой с длинными цепочками, намотанными на булавки. К украшениям жемайтов с шерстянной ниткой обычно прикреплялись кусочки янтаря. В мужских погребениях часто находят череп лошади, а иногда и несколько костей лошадиных ног. Изучая особенности находок племени жемайтов, возможно различить три части.

Тот же автор, в статье "**Археолог жемайтов**", знакомит читателей с известным археологом западной части Литвы Витасом Валатка (1927–1977). В 1947 г. он начал работать в Тельшайском музее "Алка", а с 1956 г. начал археологические изучения разных памятников жемайтов. Первые раскопки провел в Сирайчай. В. Валатка целые двадцать лет принимал участие в археологических исследованиях Жемайтии. Его усилиями значительно пополнились экспозиция и фонды музея, а несколько участников раскопок – школьников стали известными археологами.

Профессор департамента Антропологии Алабамского университета в Бирмингеме **С. Роджер Нанси** два месяца в

Центре культурного наследия в Вильнюссе изучал неолитическую керамику, обнаруженную на поселениях у оз. Крятуонас (Восточная Литва). В своем **интервью** профессор поделился первыми результатами статистической обработки данных, рассказал об археологии и археологических журналах в США.

В статье "**Ритоны в раннем и среднем железном веке на территории Литвы**" Андра Симнишките дает историографический обзор литературы по распространению и развитию ритонов в железном веке, картографирует и типологизирует.

Кястутис Швегждовичус в статье "**Музей жемайтов "Алка"**" дает краткую историю этого культурного центра Жемайтии, основанного в 1923 г. в г. Тельшай.

Историк Альгимантас Катилюс в статье "**Дело Карла фон Шмита: арест и суд**" пишет об эпизоде жизни автора первого археологического издания Литвы.

В обзорной статье "**Государственная археологическая комиссия**" Настазия Кяршите знакомит с историей деятельности комиссии, охранявшей культурное наследие во время существования независимой Литвы – в 1918–1940 г. В 1918 г. Совет Литвы в Вильнюсе и заинтересованные лица учредили комиссию по культурному наследию – 15-го января 1918 г. был учрежден отдел архивов и актов, а заведующим назначен известный общественный деятель Литвы – И. Басановичус. Ему и ксендзу А. Пятурулису было доверено организовать охрану памятников культурного наследия. 28-го мая 1919 г. министр просвещения Литвы И. Тубялис учредил Государственную археологическую комиссию, которая двадцать лет занималась охраной и учетом памятников. Уже в 1935 г. в Каунасе составлена картотека с данными о 4041 памятнике. Комиссия заботилась о возвращении в Литву из России похищенных исторических и культурных ценностей – архивов, коллекций книг, музеиных экспонатах. Среди них числится и до сих пор невозвращенная "Метрика Литвы" (в Москве в 1933 г. в ней числилось 550–650 книг) и другие важнейшие для культуры и истории Литвы документы. Во время переговоров в 1921, из-за упрямости представителя Российской делегации проф. А. Виноградова, не было прогресса, а в следующем году переговоры были вообще прерваны. Результатов не принесли и дальнейшие старания комиссии.

В статье "**Вильнюсский клад Старого арсенала**" нумизмат Витаутас Смилгавичус предполагает, что этот клад по видимому был закопан в 1655–1661 году офицером царской армии, пребывавшей в Вильнюсе.

Еугениюс Иванаускас в **рецензии** одиннадцатого тома "**Археология Литвы**" отмечает недостатки и достоинства этого издания.

ХРОНИКА

21 мая 1996 года в зале института Истории состоялась конференция общества археологов Литвы "**Археологические исследования в Литве в 1994 и 1995 году**". Альгирдас Гириникас в своем докладе о происхождении штрихованной керамики доказал ее местное происхождение на востоке Литвы. Гинтаутас Забела познакомил с многолетними исследованиями городища Довайнонис, а Аудрюс Астраускас, Миндаугас Берташюс и Арунас Баркус подробно изложили новые данные исследований крупнейшего могильника центральной Литвы, отражающие развитие

местного сообщества в Марвяле в течении тысячелетия. Лайма Вайткунскене в своем докладе рассказала об унификации серебреных украшений в позднем железном веке, а сотрудник государственного музея в Кярнаве Гинтаутас Велюс опроверг гипотезу о православном происхождении могильника Кривайкишай. Альбинас Куницявичус ознакомил с исследованиями замка в Сянейи Тракай, а Дайва Лухтанене рассказала о многочисленных археологических находках на территории будущей президентуры Литвы. В заключении конференции Зенонас Баубонис из департамента наследия культур ценностей напомнил порядок выдачи открытых листов.

1996 m. gegužės 21 dieną Lietuvos istorijos institute vyko prieistorės tyrinėtojų ataskaitinė konferencija "Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais". Buvo perskaityti 8 pranešimai apie įvairių laikotarpių archeologinių paminklų tyrinėjimus. Pranešėjai pateikė susistemintą medžiagą iš pastarųjų metų plačiau tyrinėtų archeologinių objektų Kretuono apyežeryje, Marvelės kapinyne, Kernavėje, Senuosiųose Trakuose, Vilniaus mieste - būsimosios prezidentūros teritorijoje ir kt.

Algirdo Girininko pranešimas "Brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimui" parentas naujausia medžiaga iš Kretuono 1C, Kretuono 1A, Reškutėnų žalvario amžiaus gyvenviečių ir Reškutėnų piliakalnio tyrinėjimui. Archeologas nurodė, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūra Rytų Lietuvoje formavosi Vėlyvosios Narvos kultūros pagrindu. Jis atmetė anksčiau E.Grigalavičienės, A.Luchtano ir kt. archeologų iškeltas hipotezes apie Virvelinės keramikos kultūros poveikį formuojantis Brūkšniuotosios keramikos kultūrai ir pastarosios kultūros gyventojų atskelimą į Rytų Lietuvos teritoriją nuo Neries ir Nemuno pakrančių.

Gintautas Zabiela papasakojo apie Kauno marių skalaujamą Dovainonių piliakalnio tyrimus. Šio piliakalnio likučiai buvo visiškai ištirti. Negausūs radiniai bei įtvirtinimų liekanos neįgalina padaryti svarių išvadų, tačiau tokiai objektų tyrimai yra svarbūs kaip paskutinė viltis ką nors dar sužinoti apie gamtos ir žmogaus ardomus paminklus.

Audroniaus Astrausko, Mindaugo Bertašiaus ir Arūno Baikaus pranešime "Marvelės kapinyno tyrinėjimai" buvo aptarti pastarųjų dviejų metų darbai Marvelės kapinyne. Pranešime akcentuota laidosenos raidos ir kapų įrangos kaita Vidurio Lietuvos teritorijoje I tūkst. Šalia kapinyno buvusios gyvenvietės žmonių demografinius tyrimus vykdė antropologas Arūnas Barkus. Jis nustatė, kad atskirais laikotarpiais I tūkst. vyrų gyventa ilgiau už moteris.

Laimos Vaitkunskienės pranešimas "Dėl sidabrinės papuošalės simbolikos" buvo apibendrinančio pobūdžio. Pranešėja apžvelgė sidabrinės dirbinių ornamentų ir sidabrinės papuošalės nešiojimo ypatumus nuo jų pasirodymo iki Lietuvos valstybės susidarymo. Pagrindinį dėmesį autorė skyrė sidabrinėms antkaklėms ir jų nešio-

jimiui pagal laidojimo tyrinėjimų duomenis.

Gintautas Vėlius pranešime "Kriveikiškių kapyno tyrinėjimai" aptarė Kernavės miestiečių laidosenos ypatumus XIII–XIV a. Pranešėjas tipologizavo aptiktas įkapes, aptarė laidojimo papročius. Jo nuomone, kapinyne aptikti papuošalai ir kiti dirbiniai yra artimi Nemuno aukštupyje aptikiems to paties laikotarpio dirbiniams, kurie galėjo būti gaminami Naugarduke ir Gardine dar iki Lietuvos krikšto. Kriveikiškių–Kernavės miestiečių kapinynas įkapėmis ir laidosena artimas jotvingiams, kurių dalis po slavų ir kryžiuočių invazijos buvo pasitraukę į Lietuvą. Tikėtina, kad jų apsigyventa ir Kernavėje. G. Vėlius paneigė A. Luchtano nuomonę, kad kapinyne palaidoti slavai.

Albinas Kuncevičius pranešime "Senųjų Trakų piliavietės tyrinėjimai" aptarė pastarųjų dviejų metų kasinėjimų rezultatus. Tyrinėjimų metu nustatyta piliavietės sienų mūrijimo technika, forma, patikslinta chronologija. Pranešėjas apibūdino tyrinėjimų metu aptiktus radinius, mėgino lokalizuoti prie piliavietės buvusios gyvenvietės teritoriją.

Daiva Luchtanienė pateikė Vilniuje, būsimosios prezidentūros teritorijoje, vykdomų archeologinių tyrimų apžvalgą. Tyrinėjimų vietoje aptikta XV a. dirbinių, XVII a. medinių ir vieno mūrinio pastato liekanos, atkasti seni šuliniai, lentiniai šaligatviai, kanalizacinių šliuzų liekanos. Pagal pranešęją, minėtuose pastatuose buita Vilniaus vyskupijai priklausiusi amatinkų dirbtuviu: odininkų, metalo apdirbėjų.

Konferencijoje Kultūros vertybių apsaugos departamento Ekspertizės tarybos vyr. specialistas Zenonas Baubonis supažindino su leidimų archeologiniams tyrimams išdavimo tvarka, o Lietuvos archeologų draugijos pirmininkas Albinas Kuncevičius pateikė draugijos veiklos ataskaitą.

Konferencijoje platesnių diskusijų neįsivystė. Konferencijos ir Lietuvos archeologų dviejų metų darbas atsispindi išleistame periodiniame leidinyje "Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais".

Svečiai, viešnagės

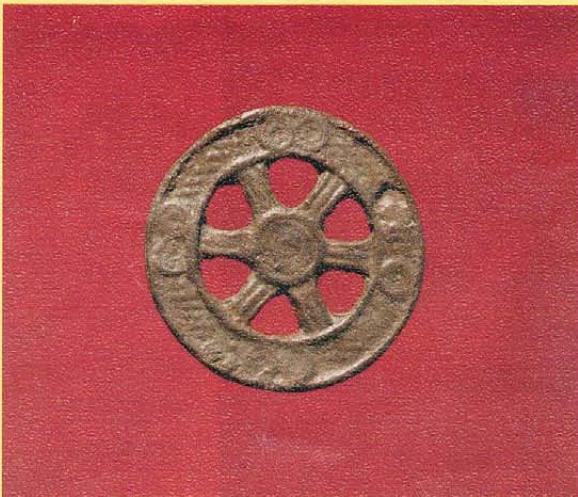
❖ Š.m. balandžio 27–gegužės 3 d. į Lietuvą dirbo žinomas archeologas aerofotografas iš Švedijos, prof. Janas Normanas. Jis kartu su Kultūros paveldo centro archeologais iš lektuvo fotografavo žymiausių Rytų ir Vakarų Lietuvos archeologinius paminklus: Senųjų Trakų, Trakų piliavietes, Kernavės piliakalnių kompleksą, Rusių, Kretuono archeologinių paminklų grupę, Imbarės, Išpilties, Apuolės piliakalnus bei kitus objektus. Tikslinant archeologinių paminklų teritorijas bei ieškant naujų archeologinių vertybių buvo pritaikytas aerofotografijos me-

todas. Svečias Lietuvos istorijos institute skaitė paskaitą "Aerofotografijos pritaikymo galimybės archeologijoje".

❖ Lietuvos kultūros paveldo centro fotografijos laboratorijos vedėjas R. Žvirblis ir archeologas R. Jarockis š.m. birželio 15 – 22 d. dalyvavo Vengrijoje vykusiamse seminare "Aerofotometodų panaudojimas archeologinių ir istorinių objektų tyrimuose". Seminaras buvo skirtas Rytų ir Vidurio Europos šalių specialistams, dirbantiems archeologijos ir istorijos paminklų tyrimo dešifravimo ir kartografavimo srityje.

Senoviniai žemaičių papuošalai

(Tėsinys. Pradžia II viršelyje)

IX-X a. žalvarinė segė (Ringuvėnai, Šiaulių rj.)

XII–XIII a. pasaginė gyvulinė segė (Meškiai Jakštaičiai, Šiaulių rj.)

XIV–XVI a. kabučiai iš meškos nagų (Argiaičiai, Raseinių rj.)

X–XI a. pasaginė segė (Bikavėnai, Šilutės rj.)

MoDo Paper
a member of the MoDo Group

Pašto adresas: MoDo Paper
Islandijos g. 4
2600, Vilnius, Lietuva

Telefonas 370 2 225 234
Faksas 370 2 220 971

- "Baltų archeologijos" rėmėjas

Redaktorius Algirdas Girininkas
Ats. sekretorius Egidijus Šatavičius
Dizainas ir maketas Kęstučio ir
Vidmanto Urbū
Spausdino A. Jakšto spaustuvė,
Girelės 22, Kaišiadorys

RAŠYKITE MUMS ADRESU:

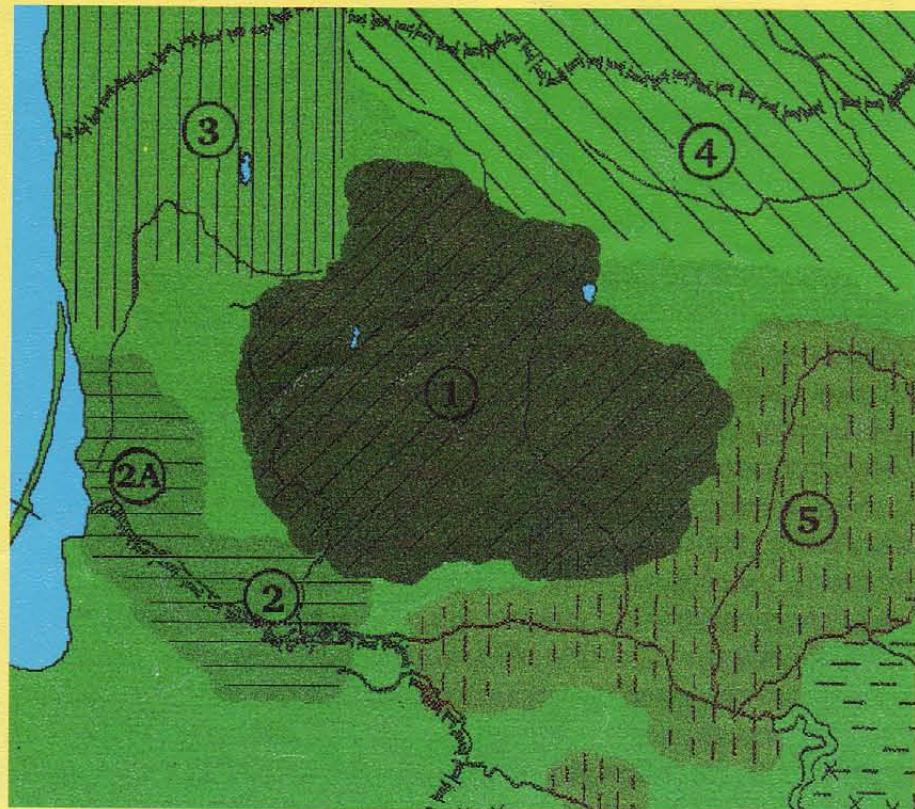
"Baltų archeologija"
Kultūros paveldo centras
Pilies 16, 2600 Vilnius

Telefonas: 62-26-85
Faksas: 22-21-91

BALTŲ
Archeologija

KULTŪROS PAVELDO CENTRO
ŽURNALAS
ISSN 1392-0197 SL 1957
Už. Nr. 1082 Tiražas 1100 egz.
Kaina sutartinė

VI–XII a. gentinės sritys: 1 – žemaičiai, 2 – skalviai (2A – latviečiai), 3 – kuršiai, 4 – žemgaliai ir sėliai, 5 – aukštaičiai, (pagal A. Tautavičių)

Baltų gentys IX–XII a.: 1 – lietuviai, 2 – kuršiai, 3 – žemgaliai, 4 – sėliai, 5 – žemaičiai, 6 – nadruviai, 7 – prūsai, 8 – jotvingiai, 9 – skalviai, 10 – latgaliai, 11 – sulietuvintos baltų gentys (aut. R. Volkaitė-Kulikauskienė)

